

॥ मध्यान्तविभागसूत्रभाष्यटीका ॥

MADHYĀNTAVIBHĀGASŪTRABHĀSYATĪKĀ

OF

STHIRAMATI

*Being a sub-commentary on Vasubandhu's Bhāṣya on the Madhyānta-
vibhāgasūtra of Maitreya-nātha*

PART I

EDITED BY

VIDHUSHEKHARA BHATTACHARYA

of the Visvabhārati, Santiniketan

AND

GIUSEPPE TUCCI

of the Royal Academy of Italy

1932

PUBLISHED BY
LUZAC & Co., LONDON
1932

PRINTED BY P. KNIGHT AT THE BAPTIST
MISSION PRESS, CALCUTTA

BL
1411
+M325
Z87
1932
1575771

PREFACE

It is for the first time that the *Madhyāntavibhāgasūtrabhāṣya-ṭīkā* of Sthiramati in its printed form is being placed before the readers. The *Madhyāntavibhāgasūtra* is sometimes called *Madhyāntavibhāṅga* as in the Tibetan translations (Cordier, III, pp. 373, 375, 377). The words *vibhāga* and *vibhāṅga* in such cases convey the same meaning 'detailing', 'explanation'. It is composed in *kārikā* form, and its author is Maitreya or Maitreyanātha. On this work there is a commentary by Vasubandhu. This has been called *bhāṣya* and sometimes *vṛtti* by Sthiramati himself, Vasubandhu being referred to by him as both *Bhāṣyakāra* and *Vṛttikāra* (pp. 3, 19, 29). This *bhāṣya* or *vṛtti* is termed also *ṭīkā* in the Tibetan Catalogue. Sthiramati says (p. 3) that Ācārya Vasubandhu wrote his commentary having heard it from Ācārya Asaṅga. The present work, Sthiramati's *ṭīkā*, is on this *bhāṣya* of Vasubandhu.

There are Tibetan translations of all these three works: Maitreyanātha's *kārikās*, Vasubandhu's *bhāṣya* and Sthiramati's *ṭīkā*, all being translated by Jinamitra and Śilendrabodhi of India jointly with Jñānasena (Ye śesde) of Tibet (Cordier, loc. cit.). In Chinese we have the translations of the *kārikās* and the *bhāṣya*. The former was translated by Hiuen-tsang and the latter by Paramārthā (Nanjio, Nos. 1245 and 1248, p. 274).

The only copy of the original Sanskrit that has so far been found is of the *ṭīkā* of Sthiramati; and it was discovered in Nepal by His Holiness Śri Hemarāja Śarmā, the *Rājaguru* of that land, celebrated for the Buddhist Sanskrit MSS. Unfortunately that copy is in a very damaged condition, specially the right-hand portion being lost, and a leaf here and there being missing. One of us (G. Tucci) was kindly allowed by the *Rājaguru* to get a copy prepared from that MS., and this forms the basis of the present edition.

The gaps have been filled up with the help derived from the Tibetan sources, viz. the Tibetan translations of those three works

mentioned above. The readings of the transcription, marked as MS in the notes, have been collated with those in the Tibetan translations.

As for the restoration or reconstruction of the lost portions of the text, each of us restored them first independently from the Tibetan and these were then compared with each other's, and discussed, after which the final decision was reached. This method will also be followed in the subsequent parts.

Sthiramati in his *ṭīkā* has quoted not only the passages of the *bhāṣya* of Vasubandhu, but also, in many cases, the *kārikās* of Vasubandhu, either partly or entirely. These have also been verified and reconstructed, where lost, from the Tibetan. The corresponding Tibetan words or passages have been given in the Notes appended to the end for easy reference.

It is proposed to edit and publish the text in five parts, each of them containing one chapter (*pariccheda*). The relevant matters that can be gathered from the Chinese sources will be supplied afterwards. An Introduction will follow when all the parts are printed.

The figures on the top of each page either in the right-hand or left-hand corner refer to the *kārikās*, the folios, and the lines of the Tibetan text respectively. For instance, on p. 14, the figures on the right-hand corner, 4 [Tib. 26^a. 4], indicate the fourth *kārikā* (of Chapter I), and the fourth line of the folio 26^a of the Tibetan text of Sthiramati.

Words marked with a wavy line show that they are of Maitreya's text, *Madhyāntavibhāga*; and the two figures and a letter, *a*, *b*, *c*, or *d* with them in square brackets are for the chapter, verse, and line of that text respectively. For instance, on the same page 14, मध्यमा प्रतिपद्येति [I. 3^d] shows that the words are of line *d* of *kārikā* 3 of Chapter I.

Underlined words are of Vasubandhu's *bhāṣya*, and the two figures in square brackets after them refer to the folio and the line of the Xylograph of the Tibetan text of the same work. For instance, on p. 14, एवमभूतकल्पस्य सङ्गच्छयमसङ्गच्छयं च स्थापयित्तेति [3^b. 1] shows that the Sanskrit words here are of Vasubandhu's *bhāṣya* on folio 3^b, line 1 of the Xylograph.

Two figures beginning with 'Tib.' in square brackets in the body of the text refer to the folios and the lines of the Tibetan Xylograph of Sthiramati's text, as on p. 14, l. 15, the figures [Tib. 26^a. 1] are for the folio 26^a, and line 1 of the Xylograph referred to. The figures [Tib. 2], [Tib. 3], etc., refer to the lines of the folio, the number of which has already been stated and can easily be found out at a glance from the preceding lines.

Similarly, such figures as [5^a. 1], [2], on p. 14 refer to the folio and the line, or the line only, as the case may be, of the Sanskrit MS of Sthiramati's text.

Our thanks are due to the authorities of the Visvabhāratī for their kindly placing the Xylographs which are of the Narthang edition at our disposal, as well as for facilities given for our work. We are grateful to His Holiness Pandit Hemaraja Śarmā, from whom the MS of the present work was obtained. Lastly, we must offer our sincere thanks to Dr. Narendra Nath Law who has been taking a keen and scholarly interest in the work helping its publication in various ways.

THE EDITORS.

॥ मध्यान्तविभागसूत्रभाष्यटीका ॥

[1^a. 1] [Tib. 18^b. 4] [शिष्टा हि प्रायेण [Tib. 5] गुरुमिष्टदेवतां
चाभ्यर्च्य कर्म] सु प्रवर्तन्त इत्ययमपि [स्वयं शिष्टक्र]मानुवर्तौ^{१०}
म ध्या न्त वि भा ग सू च भा ष्यं चिकीर्षुस्तत्प्रणेतुर्वक्तुश्च पूजां [कृत्वा
तदर्थविनिश्चये [Tib. 6] प्रवृत्त इति प्रदर्शयन्नाह

शास्त्रस्यास्य प्रणेतारम् [1^a. 2]

इत्यादि । एवं कृत्वा को गुणः प्राप्यत इति । गुणवत् उपकारकस्य
च पूज] यैषां पुण्यमुपचीयते । [पुण्योपचये च स] मारम्भो [Tib. 7]
विघ्नविनायकैरनुपहतोऽल्पेन प्रयासेन समाप्यत इति । अथवा
[सम्यक्प्रतिपादितस्य प्रणेचोक्तस्य वक्त्रा विवृतस्य च कथनेन प्रणेतारि
वक्त्ररि सूत्रे भाष्ये च गौरवमुत्पादयितुं [Tib. 19^a. 1]

शास्त्रस्यास्य प्रणेतारम्

इति सर्वमुक्तम् । तच्च^{१०} प्रणेतृप्रणेत्य^{११} प्रवचनात् सूत्रे^{१२} [गौरव]^{१३}-
मुत्पद्यते । अस्य^{१४} कारिकाशास्त्रस्यार्थ मै त्रे यः प्रणेतारः । स चैक-
ज[न्मना प्रतिबद्ध इति सर्वबोधि[Tib. 2]सत्त्वाभिज्ञाधारणीप्रतिसंवि-
त्समापत्तिवशितास्त्रान्तिविमुक्तौनां परमं पारं गतः सर्वासु बोधि-
सत्त्वभूमिषु निःशेषेण प्रहीणावरणः ।]^{१५}

वक्तुः [Tib. 3] सम्यक्प्रतिपादनमुखेन भाष्ये गौरवमुत्पद्यते ।
वक्त्रा^{१६} [चास्या]चार्या स ज्ञः^{१७} । तस्माच्छ्रु[त्वाचार्य व सु ब न्युस्तस्य
भाष्यमकरोत् । तौ च परमप्रज्ञावित्यध्वान्तावबोधौ [Tib. 4] धारणीप-
देशसमर्थावितीहाध्वान्तं सूत्रार्थमुपदिशत इति भाष्ये गौरवमुत्पद्यते ।

एवं च ये पुद्गलाः प्रामाणि¹⁸कास्तेषां सूत्र[भाष्ययोर्]¹⁹-
गौरवोत्पत्तिः ।

[येऽपि धर्मानुसारिणस्ते सूत्रभाष्ययोः सदर्थमवगच्छन्ति ।
जाते च निश्चये [Tib. 5] तेषां प्रणेतुर्वक्तृश्रावबोधात्प्रविचयो भवति ।
तार्किकाणां चागममात्रेण प्रविचयो नापचौयत इति प्रणेतारि
वक्तारि च गौरवोत्पत्तिः ॥

इ²⁰दमिदानीं [शास्त्रस्य किं स्व]²¹रूपं । शास्त्रं किं [मित्युच्यते ।
नाम [Tib. 6] पदाक्षरसमूहावभासिका विज्ञप्तयः शास्त्रं । अथवा
लोकोत्तरज्ञानप्रापकशब्दविशेषावभासिका विज्ञप्तयः शास्त्रं । कथं
वि]²²ज्ञप्तयः प्रणीयन्त उच्यन्ते वा । प्रणेतृ [Tib. 7] वक्तृप्रभवत्वात्
²³प्रज्ञप्तीनां ना[त्र दोषः । शैलधर्माणां शीलसमाधिप्रज्ञानां
विशेषेणोत्पादनात् कायवाङ्मनसामसम्यक्कर्मणो निवर्तनं सम्यक्कर्मणि
च प्रवर्तनं ।

अथवा शास्त्रलक्षण²⁴स्य शासनाच्छास्त्रं । [Tib. 19°. 1] [तच्च]
शास्त्रलक्षणं यदुपदेशेन सवासन²⁵सर्वक्लेशप्रहाणाय निरन्तरदीर्घ-
वि[विधतीव्रदुःखभीतानां [Tib. 2] दुर्गतिभ्यो भवाच्च रक्षणं । तस्मा-
त्क्लेशशत्रुप्रहाणाद्दुर्गतानां भवाद्रक्षणाच्च शा]²⁶स्त्रलक्षणं । [1°, 1] एतच्च
द्वयमपि सर्वस्मिन्महायाने सर्वस्मिंश्च तद्याख्याने [Tib. 3] विद्यते
नान्यत्र । तत एतच्छास्त्रं । आह च ।

यच्छास्ति च क्लेशरिपूनशेषान्

सन्नायते दुर्गतितो भवाच्च ।

तच्छासना[त्त्राण]²⁷गुणाच्च शास्त्रम्

[एतद्द्वयं चान्यमतेषु नास्ति ॥²⁸ इति ॥

[Tib. 4] चियानमुखेन सप्तवस्तुसङ्²⁹[2]ग्रहस्य क्लेशज्ञेयावरण-
प्रहाणप्रापकस्य म ध्या न्त वि भा ग का रि का³⁰शास्त्रस्य हृदि स्थितत्वाद्

अस्येति प्रत्यक्षोपदेशः । प्रणेतारमिति कर्तारं । [Tib. 5] यद्यप्ययं
धातुः प्रापणार्थस्तथापि प्रशब्दसंयोगे करणे द्रष्टव्यः । उक्तं हि

उपसर्गेण धात्वर्थो बलादन्यः प्रतीयते ।⁸¹

[3] गङ्गासलिलमाधुर्यं सागरेण यथाम्भसा ॥⁸²

अभ्यर्च्यैत्यभ्यर्च्य अभितः पुरतः साक्षादिव स्थितमर्हित्वार्चयित्वा
कायवाङ्मनोभिः । सुगतात्मजमिति । सुष्ठु गतः [Tib. 6] सवासन-
क्लेशावरणज्ञेयावरणा[प्रतिष्ठि]⁸³तं नि[र्वाणमिति सुगतः । स च
स]⁸⁴र्वा[4]वासनावरणप्रहीणः सर्वथा सर्वधर्मावबोधस्वरूपः सर्व-
विभूत्याश्रयभूतश्चिन्तामणिरत्नवदचिन्त्यप्रभावविग्रहः⁸⁵ सर्वसत्त्वाना-
मनाभोगेन सर्वार्थ[ाच]⁸⁶रणसमर्थो⁸⁷ निर्विकल्पकज्ञानविशेषात्मकः
सु[Tib. 20°. 1]गतः । तदात्मा विशुद्धितयता तत्रभव[5]त्वा⁸⁸न्नि-
र्विकल्पस्य ज्ञानस्य । तस्मात्तस्मिन् वा जातः सुगतात्मजः । अथवा
सुगतात्मना जात इति सुगतात्मजः । [Tib. 2] यथोक्तं सू चा न्तरे
जातो भवति तथा[गतवंग्रे]⁸⁹ तदात्मकवस्तु[प्रतिष्ठाभादिति । एवं
सति बोधिसत्त्वस्य दशम्यां भूमौ प्रतिष्ठितस्य]⁹⁰[6]सर्वाकारं ज्ञेयवस्तु
कर[Tib. 3]तलस्थमिवामलकं तन्वंशुकावच्छादितलोचनस्येवाभास-
मायाति । भगवतः पुनरपनीतलोचनावरणस्येवेत्ययं विशेषः । अत्र
[शास्त्रप्रणेतुस्तत्त्वावबोधसम्पदं [Tib. 4] निर्देष्टुं]⁹¹ सुगतात्मज⁹²मिति ।
[लाभसत्कारनिरपे]⁹³क्षस्य शास्त्रप्रणेतृत्वेन करुणासम्पत् प्रज्ञासम्पच्च
[प्रदर्शिता]⁹⁴ । वक्तारमिति व्याख्यानस्य कर्तारं । अभ्यर्च्यैति
सम्बध्यते । [Tib. 5] सुगतात्मजमित्यपीत्यपरे । स पुनरार्या सङ्गः ।
तच्चार्यं मैत्रेया धिष्ठानाद्धर्मे[ण परम्परया शास्त्रमिदमाविर्भूत-
मुच्यते । चेति]⁹⁵ समुच्चये पादपूरणेऽधिकवचने वा । अन्यानपि
बुद्ध[Tib. 7]बोधिसत्त्वानर्चयित्वा न केवलं प्रणेतारं वक्तारं चेति ।
केभ्यो वक्तारमस्मदादिभ्य इति । वयमादि[Tib. 6]र्येषां तेऽस्मदादय-
स्तेभ्योऽस्मदादिभ्यः⁹⁶ । [शास्त्रस्य प्रणेतारं]⁹⁷ [2°. 1] वक्तारं (Tib. 20°. 1)

चाभ्यर्च्य किं करिष्यसीत्याह । यतिष्येऽर्थविवेचने यत्नमारभ्ये ।
अर्थविवेचनेऽर्थविवरणे⁶⁸ पृथग्भावकरणे वा । इयं च निमित्तार्था
सप्तमी⁶⁹ । अर्थविवेचननिमित्तमित्यर्थः । [अर्थो ह्यत्र [Tib. 2]
शास्त्रस्य शरीरं नाम । अर्थोश्च सप्त । तेऽस्मिञ्छास्त्रे व्याख्यायन्ते ॥

किमर्थमिदं शा]⁶⁰[2]स्त्रं प्रणीतं⁶¹ । बुद्धानां भगवतां सम्बन्धे⁶²
निर्विकल्पज्ञानोत्पादनार्थं । धर्मनैरात्म्यदेशनया [Tib. 3] निर्वि-
कल्पज्ञानोत्पादात्तदभ्यासाच्च निःशेषसवासनक्लेशज्ञेयावरणप्रहाणम्
[अवाप्यते । धर्मनैरात्म्यं च सर्वधर्मनास्तित्वं । विषमवचनमिदं
यद्धर्मनैरात्म्यमन्तर्व्यापारपुरुषनास्तित्वं [Tib. 4] च धर्म]⁶³[3]नैरात्म्य-
मित्यतस्तत्प्रतिषेधेन यथाभूतनैरात्म्यप्रतिपादनार्थं शास्त्रारम्भः ।
लक्षणावरणादिष्वप्रतिपन्नविप्रतिपन्नानां [Tib. 5] सम्यगवबोधो-
त्पादनादप्रतिपत्तिवि[प्रतिपत्तिव्युदासायेत्यपरे । अथवा पञ्चविधे
ज्ञेये लोकधातुसत्त्वधर्मविनयो]⁶⁴[4]पायत्वात्मके प्रत्येकमनन्तभेदत्वा⁶⁵-
[Tib. 6]दुर्विज्ञेयमिति बोधिसत्त्वानां यश्चित्ते सङ्कोचस्तदपनयनार्थमाह
लक्षणं चा⁶⁶दृतिस्तत्त्वम् [1. 1^a]

इति⁶⁷ तच्चादितः शास्त्रशरीरव्यव[स्थापन[1. 4]मिति । तच्चेति
[Tib. 7] शास्त्रार्थविवेचने शास्त्रे वा । आदित इति प्रथमतः ।
शास्त्रं व्याख्यातं । तस्य शरीर]⁶⁸रं । संक्षेपतः⁶⁹ पिण्डार्थेन⁶⁰ वाअयार्थेन
वा शरीरं । यथा हि बाह्याध्यात्मिकायतनाश्रयः कायः (Tib. 21^a. 1)
शरीरमित्युच्यते एवं यानर्थान्निश्रित्य शास्त्रं प्रवर्तते तेऽर्थास्तस्य
शरीरं । ते च [सप्तार्था लक्षणादयः । व्यवस्थिता इति योज्यं ।
[5] [Tib. 2] उक्ता इत्यर्थः ।

ननु शास्त्रावगम ए]⁶¹व⁶² [6] तच्छरीरं विज्ञास्यत इति
निरर्थकमादौ तद्व्यवस्थापनं । न निरर्थकं । शिष्यानुग्रहार्थत्वात् ।
[अव]गतार्थो हि शिष्यः सुखं [Tib. 3] विस्तरमुच्यमानं प्रतिपद्यते ।
[विस्तरेणोप]⁶³दिष्ट[स्याश्वस्य] निःशङ्कं [धावनमिव । नान्यत्र

सन्तीत्येते सप्तार्था अस्मिञ्छास्त्र उक्ता इति । शास्त्रशरीरं]⁶⁸[7] सम्पूर्ण-
मित्यर्थः ।⁶⁹ [Tib. 4] एत इति ये लक्षणादय उद्दिष्टाः । सप्तेति संख्या ।
पर्यन्ताधिगमार्थमुपादानं । अर्थ्यन्त इत्यर्था अधिगम्यन्त इति यावत् ।⁶⁶
अस्मिञ्छास्त्र इति मध्यान्त वि भा ग संज्ञके । [Tib. 5] उ[क्ता
इत्युपदिष्टा निर्णीता वा । एव]^{2^a. 2}मिति तदर्थप्रतिपादको निपातः ।
लक्षणमिति।]⁶⁸[8] लक्ष्यतेऽनेनेति लक्षणं । तच्च द्विविधं । संक्षेप-
[Tib. 6]लक्षणं व्यवदानलक्षणं च । तच्च संक्षेपलक्षणं नवविधं ।
अभूतपरिकल्पोऽस्ती]^{1. 2^a}त्यारभ्य यावत् सप्तधा भूतकल्पनादिति
(L. 12^d) श्लेषेणार्थेन⁶⁷ व्यव[Tib. 7]दानल[क्षणं निर्दिष्टं । यदि लक्ष्यते-
ऽनेनेति लक्षणमित्येवं सति लक्षणं संक्षेपव्यवदानाभ्यां भिन्नं स्यादिति ।
तदे]⁶⁸[3^a. 1]वं स्वभाव एव हि भावानां लक्षणं । [Tib. 21^b. 1]
तद्यथा पृथिवीधातुः [कक्वट]⁶⁹लक्षणो न च [कक्वट]त्वात्पृथिवी-
धातुः पृथगस्तीति । अथवा लक्ष्यते तदिति लक्षणं । एवं हि
संक्षेपो व्यवदानं च संक्षेपव्यव[दानात्मना लक्ष्यत इति लक्षणं
भवति । अथवा संक्षेप[Tib. 2]व्यवदानाभ्यां द्विविधं लक्षणं स्वलक्षणं
सामान्यलक्षणं च ।]⁷⁰[2] आवरणमिति⁷¹ आदृणोति कुशलान्
धर्मानात्रियन्ते वा⁷²नेन कुशला धर्मा [Tib. 3] उत्पत्तिविवन्धादित्या-
वरणं । तत्पुनस्त्रिपञ्चाशत्प्रकारं । तच्च[1. 1^b]मिति । तदेवेदं तत् ।⁷⁸
तस्य भावस्तत्त्वं [अविपरीतमित्यर्थः । तत्पुनर्दशविधं । विपक्ष-
प्रहाणात्पक्षः प्रतिपक्षः[1. 1^b] । स हि मार्गः [Tib. 4] । स भाव्यत इति
भाव]⁷⁴ना[1. 1^b] । [3] अवस्था[1. 1^a] तस्यैव सन्तानेनोत्पत्तिविशेषः ।
सा पुनरेकोनविंशतिप्रकारा गोचावस्थादिका । फलस्य लाभः फल-
प्राप्तिः[1. 1^a] । तत्पुनः पञ्चदशप्रकारं विपाक[फलादि । यान[Tib. 5] [1-
नुत्तर्य[1. 1^d]मिति । यात्यनेनेति यानं । यानं च तदनुत्तर्य]⁷⁵चेति [4]
यानानुत्तर्यं । तत्पुनस्त्रिविधं प्रतिपच्यनुत्तर्यादि । सप्तार्था इति

नियमार्थमनुक्रमार्थं चाह [Tib. 6] एतावन्त एवाचार्या निर्दिश्यन्ते
नातोऽपर इति । अनुक्रमः पुनरर्थं ले[कोत्तरज्ञानानुक्रमत्वात् ॥

एवं बोधिसत्त्वेनाधिमुक्तिचर्यायामवस्थानाच्छीलप्रतिष्ठया प्रथमं
संक्ले]श[5] [Tib. 7] व्यवदानकुशलेन भवितव्यं । ततः कुशलानां
धर्माणां यस्य यदावरणं तस्य तज्ज्ञेयं । तस्याप्रहाणाद्विमुक्ते-
रसम्भवात् । अविज्ञातं च प्रहातुं न शक्यते दोषादर्शनात् ।
[ततस्तदावरणाद्येनालम्बनेन [Tib. 22^a. 1] चित्तविमुक्तिर्भवति तत्तत्त्व-
तोऽवगन्तव्यं । ततस्तदालम्बनस्य तस्यावरणस्य ये]न [6] प्रयोगेण
क्षयो भवति सा प्रतिपक्षभावना ज्ञेया । ततस्तस्यां [Tib. 2] प्रतिपक्ष-
भावनायां विपक्षहान्यां प्रतिपक्षद्वयौ चावस्था⁷⁸ ज्ञेया गोचावस्थादिका ।
ततो लोकोत्तरधर्म[विर्भावः फलं । फलादि सन्तानगतं ज्ञेयं ।
एतच्च सर्वं साधारणं सह शैक्षेण [Tib. 3] आरवकादीनां] ⁷⁹ [7] बोधि-
सत्त्वानां च । यथोक्तं सूत्रे स प्रव्रजितः आरवकशिक्षाचारगोचर-
समुदाचारमपि शिक्षते । प्रत्येकबुद्धशिक्षाचारगोचरसमुदाचारमपि
शिक्षते । बोधिसत्त्वशिक्षाचारगोचरसमुदाचार[मपि शिक्षते इति ।
बोधिसत्त्वानामनुत्तर्यमसाधारणमिति सप्तमोऽर्थोऽनुत्तर्यं ॥

अन्ये [Tib. 5] त्वाहुः ।] ⁸⁰ [8] संक्लेशव्यवदानलक्षणे कौशलो-
त्यादनार्थमादौ लक्षणं । तत्र यः संक्लेशस्तदावरणं । यद्यवदानं
तत्तत्त्वं । आवरणप्रहाणं च तत्त्वाधिगमा[Tib. 6]द्भवतीत्यत आवरणं
तत्त्वं [च] ⁸¹ । तत्रहा[णोपायप्रतिपादनात् । ततः सपरिवारः प्रति-
पक्षो मार्गः । तस्य मार्गस्यादौ मध्येऽन्ते च मृदुमध्याधिमाचाराणां
प्र] ⁸² [3^b. 1] भेदप्रदर्शनार्थं तत्रावस्था । अवस्था [Tib. 7] चानुरूपं
फलमावहतीति तदनन्तरं फलं । एतच्च सर्वं बोधिसत्त्व⁸³ आरवकादि-
साधारणमित्यसाधारणमहायाननयप्रकाशनार्थं यानानुत्तर्यमिति ॥

[Tib. 22^b. 1] [अन्ये त्वाहुः सदसल्लक्षणस्य ज्ञेयत्वादादौ लक्षण-
मुक्तं । लक्षणं ज्ञात्वावरणं प्रहातव्यं तत्त्वं च साक्षात्] ⁸⁴ [2] कर्तव्य-

मिति तदनन्तरमावरणं तत्त्वं [च] ⁸⁵ । तयोश्च प्रहाणसाक्षा-
[Tib. 2]त्करणयोरयमुपाय इति प्रतिपक्षभावना । तस्याश्च तार-
तम्यमवस्थाविशेषः । तत्कृतं च प्रहाणं ⁸⁶ फलं । तदनन्त⁸⁷ [रं
यानानुत्तर्यमितिप्रदर्शनार्थमयं क्रम इति ॥

अपरे तु मन्यन्ते । चित्तस्य भावाभाव[Tib. 3]धर्ममोहादप-
वादस] ⁸⁸ [3]मारोपप्रहाणार्थं लक्षणनिर्देशः । प्रहीणसम्भोहस्यावरण-
कौशलार्थमावरणं । तेनाद्यतं तत्त्वमिति तत्त्वकौशलार्थं तदनन्तरं
तत्त्वं । तत्त्वप्रतिवेध⁸⁹ भावनया-[Tib. 4]वरणं प्रहीयत इति तत्त्वा-
नन्तरं प्रतिपक्षभावना । तद्भेदकौशलार्थमवस्था । अवस्थाफलं प्रविचय
इ] ⁹⁰ [4]त्यवस्थानन्तरं फलं तत्कौशलोत्पादनार्थं । सर्वमेतन्महायान-
मा[Tib. 5]गम्येति⁹¹ यानानुत्तर्यमत्र निर्दिष्टं ॥

तत्र लक्षणमारभ्याह

अभूतपरिकल्पोऽस्ति द्वयं तत्र न विद्यते ।

शून्यता विद्यते त्वत्र तस्यामपि स विद्यते⁹² ॥ 1. 2

इति । तत्रेति लक्षणं चा[Tib. 6]द्विति [L. 1^a]रित्यादीनामुक्तानां सप्ता-
नामर्थानां मध्ये ल] ⁹³ [5]क्षणमधिकृत्याह⁹⁴ अभूतपरिकल्प इत्यादि
यथोद्देशस्तथा निर्देश इति कृत्वा । लक्षणं च प्रागुद्दिष्टमतस्तस्यैव
[Tib. 7] शेषेभ्यो निर्देशः प्रागारभ्यते ॥

केचिद्⁹⁵ [मन्यन्ते सर्वधर्माः सर्वथाऽविद्यमानाः शशविषाण-
वदिति । तस्मात्सर्वापवादप्रतिषेधार्थमाहाभूत] ⁹⁶ [6]परिकल्पोऽस्ति ।
स्वभावत इति [Tib. 23^a. 1] वाक्यशेषः । नन्वेवं सूत्रविरोधः सर्वधर्माः
शून्या इति सूत्रे वचनात् । नास्ति विरोधः । यस्माद् द्वयं तत्र न
विद्यते (I. 2^b) । अभूतपरिकल्पो हि ग्राह्यग्राहक[Tib. 2]र[हितः⁹⁷
शून्य इति न सर्वथा स्वभावतो नास्ति । तस्मान्न सूत्रविरोधः ।
यद्येवं द्व] ⁹⁸ [7] शशविषाणवत्सर्वथा नास्ति । अभूतकल्पश्च परमार्थतः

स्वभावतोऽस्ति । एवं शून्यताभाव[Tib. 3]प्रसङ्गः । नैतदेवं । यस्माच्छून्यता विद्यते त्वच [I. 2^a] । इयमेव हि शून्यता या ग्राह्यग्राहकरहि[त]ता[ऽभूतपरिकल्प्य इति । न शून्यता न विद्यते । यद्यद्वया शून्यता विद्यते च [Tib. 4] साभूतपरिकल्पे किमिति वयं न⁹⁹[8] मुक्ताः । विद्यमाना च कस्मान्न गृह्यत इति संशयापनयनार्थं तस्यामपि स विद्यत [I. 2^a] इत्याह । यस्माच्छून्यतायामप्यभूतपरिकल्पो विद्यते तस्माद्[Tib. 5]भवन्तो न मुक्ताः । अत एव च समलत्वान्न-
[ग्यातुप्रसादवद्गृहणं युक्तम् ॥

अथवा चित्तचैतसिका रूपतो द्रव्यतश्च सन्तीति येषां दृष्टिस्तेषां प्रतिषेधार्थमुक्तम्¹⁰⁰ [4^a. 1] अभूतपरिकल्पो¹⁰¹[ऽस्तीति]¹⁰² [I. 2^a] । [Tib. 6] [तस्माद्]¹⁰³ अस्ति द्रव्यतः । नास्ति रूपं तद्यतिरिक्तं । [नास्ति]¹⁰⁴ द्रव्यत इति । किं कारणं । यस्माद् द्वयं तत्र न विद्यते [I. 2^b] । न ह्यभूतपरिकल्पः कस्यचिद्ग्राहको नापि केनचिद्गृह्यते । किं तर्हि¹⁰⁵ । ग्राह्यग्राहकत्व[Tib. 7][रहितं वस्तुमात्रं । तथा हि विज्ञानाद्ग्रहिर्न रूपादि गृह्यते स्वप्नादिवत् । विज्ञानं हि रूपाद्या]¹⁰⁶ [2]भासमुत्पद्यते । न च यद्यस्य कारणं तदभावे तस्योत्पत्तिर्युज्यते । [Tib. 23^b. 1] तस्मान्निरालम्बनमेव स्वप्नादाविवान्यत्रापि स्वबीजपरिपाकादर्थाभासं विज्ञानमुत्पद्यत इत्येव ज्ञेयं । ग्राह्या[भावे ग्राहको न भवतीति ग्राह्याभावे ग्राहकभावो¹⁰⁷ न युज्यते । अतो [Tib. 2] रूपमभूतपरिकल्पान्न पृथग्भूतं ॥]¹⁰⁸ [3] यदि तर्हि ग्राह्याभावस्तेन विशुद्धालम्बनाभावान्मोक्षाभावः । नैतदेवं । यस्माच्छून्यता विद्यते त्वच [I. 2^a] । तु शब्दो यस्मा[Tib. 3]दर्थः । शून्यता हि विशुद्धालम्बना । सा च ग्राह्यग्राहकरहितता । सा चाभूतपरिकल्पे विद्यत इति न मोक्षाभावः । यदि तर्हि साभूतपरिकल्पे विद्यते [Tib. 4] वि]¹⁰⁹[4]द्यमाना किमर्थं न गृह्यते । अभूतपरिकल्पारहतत्वान्न गृह्यत

आकाशनैर्मल्यवन्न त्वसत्त्वादिति प्रतिपादयन्नाह तस्यामपि स विद्यत [I. 2^a] इति ॥

अथवा सर्वाप[वाद[Tib. 5]प्रतिषेधार्थमभूतपरिकल्पोऽस्ती-
[I. 2^a]त्याह । न सर्वमसन्नापि सदात्मकं विज्ञान]¹¹⁰[5]परिणामा-
त्मनास्तीति ह्यत्वा ॥

ये तु मन्यन्ते यथैव रूपादयः प्रख्यायन्ते तथैवाभूत[Tib. 6]-
परिकल्पाः स्वभावतः पृथग्विद्यन्त इति तान्प्रत्याहाभूतसमारोप-
प्र[तिषेधार्थं द्वयं तत्र न विद्यत [I. 2^b] इति । अभूतपरिकल्पमात्र-
मस्तीत्यभिप्रायः ॥ कैश्चि[Tib. 7]द्वयोरभावो]¹¹¹[6] वन्ध्यापुत्रवदुच्छेद-
रूपो गृह्यते ॥ अन्यैरन्तर्व्यापारपुरुषरहि[त]ता¹¹² धर्माणां शून्यते-
त्युच्यते । अतः शून्यतापवादप्रतिषेधार्थं भूतनैरात्म्य[Tib. 24^a. 1]-
स्थापनार्थं [चाह शून्यता विद्यते त्वचेति [I. 2^a] । यद्यभूतपरिकल्पे
शून्यता स्यादेवं सर्वेषां जीवानामयत्नेन¹¹³ मोक्षप्र]¹¹⁴[7]सङ्गः ।
नास्येतत्¹¹⁵ । यस्मात् [Tib. 2] तस्यामपि स विद्यते [I. 2^a] । न
ह्यविशोधितायां मोक्षोऽस्ति । संक्लिष्टा च महता यत्नेन विशोध्यत
इति नास्ययत्नेन मोक्षः ॥

अथवा लक्षणं सं[क्लेशव्यवदानलक्षणा[Tib. 3]दुक्तादन्यन्नास्ति ।
तस्मात्संक्लेशव्यवदानलक्षणपरीक्षार्थमाह अभूतपरि]¹¹⁶[4^b. 1]कल्पो-
ऽस्तीति [I. 2^a] विस्तरः । अभूतपरिकल्पस्वभावः [Tib. 4] संक्लेशो
भ्रान्तिलक्षणत्वात् । कथमेतज्ज्ञातव्यं भ्रान्तिलक्षणमिति । येन द्वयं
तत्र न विद्यते [I. 2^b] । स्वात्मन्यविद्यमानेन ग्राह्यग्राहकाकारेण
प्रख्याते[न व्यक्तं भ्रान्तिरूपत्वं । इदानीं व्यवदानस्वरूपपरीक्षार्थ-
माह शून्यता विद्यते त्वचेति [I. 2^a] । व्यवदानं शून्यतास्वभावं
द्व]¹¹⁷[2]याभावस्वभावत्वात् [Tib. 5] । अत्र च शून्यताप्रभावितत्वा-
न्मार्गनिरोधयोरपि ग्रहणं वेदितव्यं । संक्लेश[Tib. 6]पक्षादेव व्यव-

दानपक्षो मार्गयितव्यो न पुनः पृथक्सत्त्वमस्यास्तीति¹¹⁸ प्रदर्शना[र्थ-
माहाचेति [I. 2^a]. यदि द्वयं न विद्यते किमर्थं तदस्तीति लोकध्वान्ति-
रिति स्यात्प्रश्नः । तस्मादाह तस्यामपि [Tib. 7] स विद्यत [I. 2^a] इति
ग्राह्यग्राहक]¹¹⁹[3]विकल्पः । हस्त्याद्याकार¹²⁰शून्यमायायामिव हस्त्या-
कारादयः¹²¹ । अभूतमस्मिन् द्वयं¹²² परिकल्प्यतेऽनेन [Tib. 24^b. 1]
वेद्यभूतपरिकल्पः । अभूतवचनेन¹²³ च यथाच¹²⁴ परिकल्प्यते
ग्राह्य[यग्राहकं न तथेति प्रतिपादयति । परिकल्पवचनेन त्वर्थो यथा
परिकल्प्यते तथा न भवतीति प्रतिपाद]¹²⁵[4]यति । एवमस्य ग्राह्य-
ग्राहक[Tib. 2]विनिर्मुक्तं लक्षणं परिदीपितं भवति ॥

कः पुनरसौ । अतीतानागतवर्तमाना हेतुफलभूतास्त्रैधातुका
अनादिकालिका निर्वाणपर्यवसानाः [Tib. 3] [संसारानुरूपाश्चित्त-
चैतसिका निर्विशेषेणाभूतपरिकल्पः । विशेषस्तु ग्राह्यग्राहकविकल्पः ।
तत्र ग्रा]¹²⁶[5]ह्यविकल्पोऽर्थसत्त्वप्रतिभासं विज्ञानं । ग्राहकविकल्प
आत्मा[Tib. 4]विज्ञप्तिप्रतिभासं । द्वयं ग्राह्यं ग्राहकं च । तत्र ग्राह्यं
रूपादि । ग्राहकं चक्षुर्विज्ञानादि । ग्राह्यग्राहकभाव[रहितता ।
रहितताऽभूतपरि[Tib. 5]कल्पस्य शून्यता । न खल्वभूतपरिकल्पोऽपि
न भवति । यथा रज्जुः शून्या]¹²⁷[6] सर्पत्वभावेन¹²⁸ तत्त्वभावत्वा-
भावा¹²⁹त्सर्वकालं शून्या न तु रज्जु¹³⁰स्वभावेन । तथेहापि । तस्या-
मपि [Tib. 6] स विद्यत [I. 2^a] इत्यभूतपरिकल्पः । एवं ह्य]¹³¹गन्तुका-
वरणोपक्षिष्टत्वात्तद्गृहणमयुक्त]¹³²[मिति प्रतिपादितम् । एवं यत्र
यन्नास्ति तत्तेन शून्यमिति सम्यगनुपश्यतीति । कुत्र किं नास्तीति
[Tib. 7] । अभूतपरि]¹³³कल्पे¹³⁴ द्वयं । अतोऽभूतपरिकल्पं द्वयेन
शून्यं पश्यति । यत्पुनरिहावशिष्टं तत्सत् । किं पुनरिहावशिष्टं ।¹³⁵
अभूतपरिकल्पः शून्यता च । तदुभय[Tib. 25^a. 1]मिहास्तीत्यनध्या-
रोपानपवादेन पश्यत्य[तः सम्यग्यथावत्प्रजानाति । तत्राभूतपरिकल्पे
द्वयं न विद्यत इति दर्शनादनधारोपः । अभूतपरिकल्पः [Tib. 2]

शून्यता]¹³⁶ [5^a. 1] चास्तीति¹³⁷ दर्शनादनपवादः । अविपरीतं
शून्यतालक्षणमुद्गावितं । यच्छून्यं तस्य सद्भावाद्येन शून्यं तस्य
तत्राभावात् । सर्वभावः सर्वाभावो¹³⁸ वा विपरीतं [Tib. 3] शून्यता-
लक्षणं शून्यताया एवाभावप्रसङ्गात् । न [शून्यमित्यभावे शून्यता
युज्यते । धर्मता हि भावायत्तया नित्यत्वादिः । विद्यते द्वयमिति
चेत् । शून्य]¹³⁹[2]ताऽभावः । यदि शशविषाणकल्पमेव द्वयं कथं
तेनाभूतपरिकल्पस्य शून्यतासम्भवः¹⁴⁰ । अन्येन ह्यन्यस्य शून्यता दृष्टा
यथा भिक्षुभिर्विहारस्य । नैतदेवं ।¹⁴¹ यथा च रज्जु¹⁴²र्माया वा
स्वात्मन्य¹⁴³विद्यमानेन सर्पाकारेण¹⁴⁴ [पुरुषादिनेव च प्रख्यायते ।
[Tib. 5] सा च [ग्राह्य]ग्राहकनिराकरणात् केनापि सर्पेण पुरुषा-
दिना]¹⁴⁵[3] च¹⁴⁶ शून्येत्युच्यते एवमभूतपरिकल्पोऽपि स्वात्मन्य-
विद्यमानेन ग्राह्यग्राहकाकारेण प्रख्यायमानो बालानां तद्गृहाभि-
निवेशत्याजनार्थं [Tib. 6] द्वयेन शून्यमित्युच्यते ॥

न शून्यं नापि चा[शून्यम् [I. 3^a]

इतीयं कारिका¹⁴⁷ किमर्थमारभ्येति । सर्वं [I. 3^b] संस्कृतमसंस्कृतं च
द्वयविरहितमेवेति ज्ञा]¹⁴⁸[4]पनार्थं । एवं ह्येकान्तप्रतिपक्षेण सर्व-
[Tib. 7]मिदं न शून्यं नाशून्यमिति प्र ज्ञा पा र मि ता¹⁴⁹ पाठाभि-
प्रायताविष्कृता भवति । अन्यथा हि पूर्वापरविरुद्धमेतत्स्यात् ।
किञ्च मध्यमाप्रतिपत्ति[पादनार्थं । अन्यथैकत्र शून्यताया एवा-
शून्यताया [Tib. 25^b. 1] वा निष्ठा स्यात् । अ]¹⁵⁰[5]पवादसमारोप-
प्रतिषेधो¹⁵¹पसंहारार्थं वास्या आरम्भः । हेतुप्रत्ययप्रतिबद्धात्मलाभ-
त्वाद्भूतपरिकल्पः संस्कृतं । शून्यता पुनस्तन्निरपेक्षत्वाद्[Tib. 2]-
संस्कृतं । विधीयते [I. 3^b] प्र ज्ञा पा र मि ता[दिषु । सत्त्वादिति
[I. 3^a] अभूतपरिकल्पस्य [3^a. 3] । अभूतपरिकल्पात्मकं संस्कृतं¹⁵² न
शून्यं । असत्त्वादिति [I. 3^a] द्वयस्य [3^a. 3]¹⁵³ । [6] ग्राह्यग्राहकात्मना

[Tib. 3] शून्यं । शून्यतायास्त्वभूतपरिकल्पे¹⁶⁴ तद्धर्मतेति कृत्वा शून्यतायामप्यभूतपरिकल्पो धर्मिरूपेण विद्यते । एवमसंस्कृतमपि धर्मतारूपेण न शून्यं । [निःस्वभावमिति द्वयेन स्वरूपतः शून्यं । [Tib. 4] मध्यमा प्रतिपच्च सेति [I. 3^a] रत्न कूटा दा व¹⁶⁵ अ¹⁶⁶[7]स्तीति काश्यपायमेकोऽन्तो नास्तीत्ययं द्वितीयोऽन्तः । यदेतयोर्द्वयोरन्तयो-र्मध्यमियमुच्यते काश्यप मध्यमा प्रतिपद्धर्माणां भूत[Tib. 5]प्रत्यवे-
क्षेति । सा मध्यमा प्रतिपदेवमनुलो[मा कृता । सर्वमिति [I. 3^b] संस्कृतमसंस्कृतं च । नैकान्तेन शून्यमपीत्य[3^a. 4-5]भूतपरिकल्पस्य तच्च शून्यतायाश्च सद्भावात् । ना¹⁶⁷[8][Tib. 6] प्येकान्तेनाशून्यं [3^a. 5] द्वयाभावात् । सर्वास्तित्वे सर्वनास्तित्वे वान्त एव स्यान्न मध्यमा प्रतिपत् ॥

एवमभूतपरिकल्पस्य सल्लक्षणमसल्लक्षणं च ख्यापयित्वेति [3^b. 1] । सत्त्वेन [Tib. 7] लक्ष्यत¹⁶⁸ इति स[ल्लक्षणमभूतपरिकल्पो-
ऽस्तीति [I. 3^a] । तेनाभूतपरिकल्पस्य सत्त्वं निर्दिश्यत इत्यर्थः । ए¹⁶⁹[5^b. 1]वमसत्त्वेन लक्ष्यत इत्यसत्त्वमेवासल्लक्षणं । तत्पुनर्ग्राह्य-
ग्राहकभावेनासत्त्वं । [Tib. 26^a. 1] यस्मादभूतपरिकल्पे द्वयं नास्ति तस्मादभूतपरिकल्पोऽपि द्वयात्मना नास्तीत्युक्तं भवति ॥

इदानीं स्वलक्षणं [Tib. 2] ख्यापयतीति [3^b. 2] । कः [सल्लक्षण-
स्वलक्षणयोर्विशेष इति । सल्लक्षणं सामान्यं । स्वलक्षणं विशेषः । यदि स्वलक्षणं नोक्तं स्या¹⁶⁹[2]त् किं स्यात् । शरीरमभूतपरिकल्पस्य [Tib. 3] नोक्तं स्यात् । अतस्तच्छरीरप्रतिपादनार्थमुच्यते

अर्थसत्त्वात्मविज्ञप्तिप्रतिभासं प्रजायते ।

विज्ञानं नास्ति चास्यार्थस्तदभावात्तदप्यसत् ॥ I. 4

इति । अथ वा ग्राह्यग्राहकर[हितमभूत[Tib. 4]परिकल्पमात्रमेवेति निर्देशेन तस्मिन्नभूतपरिकल्पमात्रे विषयेन्द्रियविज्ञानानां यथावद्यव-

स्थितिर्न ज्ञा¹⁶⁹[3]यते । अभूतपरिकल्पप्रतिभासभेदेन तद्व्यवस्थिति-
ज्ञापनार्थ[Tib. 5]मभूतपरिकल्पस्य स्वलक्षणं ख्यापयति अर्थसत्त्वात्म-
विज्ञप्तिप्रतिभास[I. 4^a]मिति विस्तरः । अथ वाभूतपरिकल्पोऽस्ती-
[I. 2^a]त्यनेन तत्स[द्भावमात्रं ज्ञापयति । न तत्त्वभावो विद्यते । [Tib. 6] द्वयाभावे च यद्ग्राह्यग्राहकाभिनिवेशकारणं न [तद्]
विज्ञायते । इ¹⁶⁹[4]यं च नास्तीति यतः प्रतीयते तदपि नोक्तमित्यत-
स्तत्प्रतिपादनार्थमाह अर्थसत्त्वात्मविज्ञप्तिप्रतिभासमिति [I. 4^a] [Tib. 7] विस्तरः । तच्च विज्ञानस्वभावोऽभूतपरिकल्पः । तच्च विज्ञानं ससम्प्र-
योग[मिहाभिप्रेतं] । प्रधानं हि विज्ञानं ग्राह्यं । स च ग्राह्य-
ग्राहकाभिनिवेशोऽर्थ[Tib. 26^a. 1]सत्त्वादिप्रतिभासनि¹⁶⁹[5]बन्धनः¹⁶⁹ । नास्ति चास्यार्थस्तदभावात्तदप्यसत् [I. 4^a]दिति द्वयाभावकारणं । तच्चासत्त्वप्रतिभासमालयविज्ञानं ससम्प्रयोगं । तच्च विपाकत्वाद् [Tib. 2] अव्याकृतमेव । आत्मप्रतिभासं क्लिष्टं मनः ससम्प्रयोगं । [तच्च निवृत्तमव्याकृतं क्लेशसम्प्रयोगादुक्तं । विज्ञप्तिप्रतिभासं कुशला-
कुशलाव्याकृतं ससम्¹⁶⁹[6]प्रयोगं चक्षुर्विज्ञानादि[Tib. 3]षट्कं । तदेतान्यर्थसत्त्वात्मविज्ञप्तिप्रतिभासान्यष्टौ विज्ञानानि ससम्प्रयोगाणि समुदयसत्य[Tib. 4]संगृहीतात्सहकारिप्रत्ययापेक्षादालयविज्ञानाद्यथा-
सम्भवं [पञ्चगतिषु प्रभवन्ति । कुशलाकुशलाव्याकृतधर्मवासना-
भूतोऽस्ति [Tib. 5] कश्चिद्विशेष आ¹⁶⁹[7]लयविज्ञानस्य यदाधिपत्येन परस्परभिन्नाभासं विज्ञानं प्रजायते ॥

कथमसत्यार्थादौ विज्ञानं तदाभासमुत्पद्यते । न हि पुरुषेऽसति स्थाणुः पुरुषाभासो भवति । नैष दोषः । अर्थाभासं हि वि[ज्ञानं कृत[Tib. 6]वतां विज्ञानात्पृथग्भूतार्थसद्भावेऽभिनिवेशस्तैमिरिकाणां केशोण्डुकादिष्विव । तस्मात्तदभि¹⁶⁹[8]निवेशत्याजनार्थमुच्यते विज्ञान-
मेवेदमर्थाभासमुत्पद्यते तैमिरिकाणामिव केशोण्डुकाद्याभासं विना-
प्यर्थसत्त्वादिति ।¹⁶⁸ एवं चाष्टविज्ञानवस्तुकः परतन्वोऽभूत-[Tib. 27^a. 1]

परिकल्प इत्युक्तो भवति । रूपा[दिवस्त्विति [3^b. 3] रूपशब्दगन्धरस-
स्पर्शधर्मस्वरूपं । प्रतिभासं तदाकारोदयात्]¹⁶⁹ [6^a. 1] सत्त्वप्रतिभासं
यत्पञ्चस्विन्द्रियेषु [Tib. 2] स्वपरसन्तानयोः प्रतिभास [3^b. 3] इत्यधि-
कृतं । अधिकसक्तिस्थानत्वात्पञ्चस्विन्द्रियेषु सत्त्वाख्यातेषु । [तैस्तेषु]¹⁷⁰
वा सक्त¹⁷¹ इति सत्त्वः । तदाकारोत्पत्तितामुपादाय¹⁷² विज्ञानं [Tib. 3]
तदाभास[मिति । आत्मप्रतिभासमात्ममोहादिसम्प्रयुक्तत्वात् क्लिष्टं
मन [3^b. 3] इत्यत्र क्लिष्टं मन आत्ममोहे]¹⁷³ [2] नात्मदृष्ट्यात्मस्नेहेनास्मि-
मानेन च [Tib. 4] नित्यं सम्प्रयुक्तत्वात् । तेषां¹⁷⁴ चात्मावलम्बनत्वाद्युक्त-
मात्मप्रतिभासत्वं क्लिष्टस्य मनसः । विज्ञप्तिप्रतिभासानि¹⁷⁵ षड् विज्ञाना-
नीति [3^b. 4] विषयग्राहकरूपेण प्रख्यानात् [तदाकारोत्पत्तितामुपादाय
विज्ञप्तिप्रतिभासानि । [Tib. 5] नास्ति चास्यार्थ [3^b. 4] इत्याकार-
चतुष्टयस्य । अर्थसत्त्व]¹⁷⁶ [3] प्रतिभासस्यानाकारत्वादात्मविज्ञप्तिप्रति-
भासस्य च वितथप्रतिभासत्वादित्यर्थसत्त्वप्रतिभासयोर्ग्राह्यरूपेण प्रख्या-
नाद्वितथप्रतिभासत्वासम्भवाद् [Tib. 6] नाकारत्वमेवार्थाभावकारणं ।
[अन्यैस्तु ग्राहकरूपेण प्रख्यानान्नाऽनाकारत्वं वितथप्रतिभासत्व-
मेवार्थाभाव]¹⁷⁷ [4] कारणमुक्तं । आकारो ह्यालम्बनस्यानित्यतादि-
रूपेण ग्रहणप्रकारः । स चानयोर्नास्ति ग्राह्यरूपेण प्रख्यानात् । अतो-
ऽनाकारत्वमग्राहकत्व¹⁷⁸मित्यर्थः । आलम्बनसंवेदनं वाकारः । तच्च
तयोर्ना[स्तीत्यनालम्बनत्वमनाकारत्वं । यद्युभयमप्यनाकारमन्योन्य-
भिन्नरूपं [Tib. 27^b. 1] च स्याद्रूपादिवच्चक्षु]¹⁷⁹ [5] रादिवच्च एवं सति
लोकशास्त्रप्रसिद्धेभ्यो रूपादिभ्यश्चक्षुरादिभ्यश्च विज्ञानस्य कोऽसा¹⁸⁰-
वात्मातिशयो यत [Tib. 2] स्तान्¹⁸¹ निराकृत्य तैरभिन्नरूपं विज्ञानं
युज्यते । तद्यतिरिक्तस्यार्थस्यासम्भवात् । एतदेवं व्यवस्थानम् । तदेवं
भिन्नस्यार्थस्य स्वरूपाभावेऽपि चित्तसन्तानप्रतिनियतत्वात्प्रत्येकं
[Tib. 3] स्वबीजाङ्गिन्नार्थादिप्रतिभा]¹⁸² [6] मं विज्ञानं प्रसूयते । तथा
हि प्रेताः पूयपुरीषमूत्रादिपूर्णाः सरितो दण्डपाणिभिरुभयतः पुरुषैः

संरक्ष्यमाणाः पश्यन्ति । मनुष्याः पुनः स्वच्छ[Tib. 4] शीतलो¹⁸³ दक-
परिपूर्णा निर्विबन्धा इत्यु[पलभन्ते । योगिनस्त्वशुभमनसिकारादि-
भावनया भूमावनुच्छिन्नप्रबन्धतया कङ्कालपूर्णाः पश्यन्ति । एवं
पृथि]¹⁸⁴ [7] व्यादिदृक्क्षेषु [Tib. 5] सर्वं पृथिव्यादिभिर्व्याप्तं पश्यन्ति । न
चार्थप्रतिबद्धात्मलाभस्यार्थमन्तरेणार्थस्वरूपाद्वा भिन्नाकारस्य विज्ञानस्य
प्रसूतिर्युक्ता । तस्मा¹⁸⁵ दर्थमन्तरेण सर्वमर्थसत्त्वादिनिर्भासं [Tib. 6]
विज्ञानं [प्रसूयत]¹⁸⁶ इति निश्चीयते । [ग्राह्यमन्तरेणात्मविज्ञप्तिप्रति-
भासयोर्ग्राहकप्रतिभासेन वितथप्र]¹⁸⁷ [8] तिभासत्वम् ॥

अथवा यथा विज्ञानेनार्थः परिकल्प्यते तथार्थस्याभावो
व्याघ्रादिश्रुत्यादिष्विव¹⁸⁸ [Tib. 7] वितथावलम्बनाद्वितथप्रतिभासता ।
तथा हि विज्ञप्तिरपि विज्ञप्त्यन्तरपरिकल्पितेनात्मना श्रूयते¹⁸⁹
सिद्धान्तः । अत एवार्थ[प्रतिभासस्ये]¹⁹⁰ वा[त्मा[Tib. 28^a. 1] विज्ञप्तिप्रति-
भासस्याप्यर्थो नास्ति । अर्थाभावात्तदपि वि]¹⁹¹ [6^b. 1] ज्ञानमसत् ।
विजानातीति विज्ञानं । ग्राह्याभावे विज्ञानं तदपि न युक्तं¹⁹² ।
तस्मादर्थाभावाद्द्विज्ञात्[Tib. 2] त्वेन विज्ञानमसन्न त्वर्थसत्त्वात्मविज्ञप्ति-
प्रतिभासतया । तदसत्त्वे हि सर्वथाभावप्रसङ्गस्त¹⁹³ द्यतिरेकेण विज्ञान-
स्व[भावाप्रतिपादनात् । तद्भिन्नस्वभावे [Tib. 3] कथं तद्विज्ञानं
युज्येत । कथमन्योन्यं भेदः स्यात् । एवं ग्राह्य]¹⁹⁴ [2] ग्राहकाभावा-
त्तत्प्रतिभासविज्ञानसद्भावाच्च यत्पूर्वं प्रतिज्ञातम्

अभूतपरिकल्पोऽस्ति द्वयं तत्र न विद्यत [I. 2^{a-b}]

इति तत्रसिद्धमिति प्र[Tib. 4] दर्शयन्नाह

अभूतपरिकल्पत्वं सिद्धमस्य भवत्यतः । I. 5^{a-b}

अभूतपरिकल्पत्वं [तेषां चतुर्णां विज्ञानानां सिद्धं भवति । अत
इत्यनन्तरोक्तहेतुतः । अर्था]¹⁹⁵ [3] भावात्तदप्यसदिति [I. 4^{c-d}] । पुन-
[Tib. 5] रप्यभूतपरिकल्पास्तित्वप्रसाधनार्थं द्वयाभावप्रसाधनार्थं चाह

न तथा सर्वथाभाव¹⁹⁷ [I. 5^c

इत्यादि । अथवा अत इति वक्ष्यमाणाद्धेतोः । तमेव प्रदर्शयन्नाह

न त[था सर्वथा[Tib. 6]भावः ।

तथा न भवति सर्वथाभावोऽपि न भवतीति । ग्राह्यग्राहक-
प्रतिभासं तदुत्प¹⁹⁸[4]द्यते । तत्र चतुःप्रकारे¹⁹⁹ ऽप्यनाकारत्वाद्विद्य-
प्रतिभासत्वाच्च²⁰⁰ यथासम्भव²⁰¹ ग्राहकत्वाभावः । विज्ञानन्तर[Tib. 7]-
परिकल्पितेन चात्मना सर्वशून्यत्वाद्ग्राह्यत्वाभावः । न च सर्वथाभावः ।
आ[न्तिमात्रोत्पादात्सर्वथाभावोऽपि नेति [3^b. 7] स्वयमसदपि यदा-
कारेण प्रतिभासते सा भ्रान्तिर्मायावत् । मात्रेति²⁰²[Tib. 28^b. 1]
[5] शब्दस्तदधिकव्यवच्छेदार्थः । एतदुक्तं भवति भ्रान्तिविज्ञानस्य
सद्भावान्न सर्वथाभाव इति । किमर्थं पुनस्तस्य भ्रान्तिविज्ञानस्याभाव
एव नेष्यते²⁰³ ग्राह्यग्राहकवत् । न हि केनचित्त[त्सद्भावः परीक्षितुं
शक्यते [Tib. 2] सर्वविज्ञानविषयातिक्रान्तत्वादित्यभिप्राय इति ।
तथा हि

तत्क्षयान्मुक्ति²⁰⁴[6]रिष्यते ॥ [I. 5^d][4^a. 1]

अतोऽस्याभाव एव नेष्यते । किं तर्हि । संक्षेपव्यवदानपक्षसाम-
र्थ्यात्तदस्त्वमनु[Tib. 3]मीयते । अन्यथेति यदि तस्य²⁰⁵ सर्वथाभाव
एवेष्यते न बन्धो न मोक्ष²⁰⁶ [4^a. 1] इति । भ्रान्तिमात्रेऽप्यसति
संक्षेपभावाद्बन्धोऽपि नास्ति । पूर्वस्माद्भि बन्धनान्मुक्तिरिति मुक्तिरपि
नास्ति । किमिति²⁰⁷[7]यथा [Tib. 4] प्रख्यातिस्तथा²⁰⁸भावो नेष्यते
सर्वथा वाऽभाव इति पराभिप्रायव्युदासार्थमाह तत्क्षयान्मुक्तिरिष्यते ।
तस्मिंश्चापरिशीले बन्ध इत्यर्थादुक्तं भवति । अन्यथा²⁰⁹ हि न बन्धो
न मोक्ष इति [Tib. 5] संक्षेप[व्यवदाना²¹⁰पवाददोषः स्यात् । यदि
[एवं] कथं ग्राह्यग्राहकत्वेन पश्चादेः प्रतिभासः । यदि पुनरेवं
पर²¹¹[8]मार्थतः स्यादेवं सति नित्यः संक्षेपः [Tib. 6] स्यात् । तथा

च निर्वाणाभावः । एवं भ्रान्तिमात्रस्याप्यभावे²¹² संक्षेपभावे नित्यं
च व्यवदानं प्रसज्यते । एवञ्चोभयथापि मोक्षार्थिनां व्यर्थो यत्नः
स्यात् । अतो²¹³[Tib. 7][ऽभूतपरिकल्पोऽस्ति इयं च न विद्यत
इत्यवश्यमभ्युपगन्तव्यं ॥

सद्गृहलक्षणं प्रतिपाद्यत [4^a. 2] इति सद्गृहस्यैव लक्षणं । अथवा
येन सद्गृहो लक्ष्यते तत्सद्गृहलक्षणं । तत्पुनः किमर्थमुच्यते । इह²¹⁴
[7^a. 1] हि ग्राह्य[Tib. 29^a. 1]ग्राहकरहितमभूतपरिकल्पमात्रमस्ती-
त्युक्तं । सू चान्तरेषु पुनस्त्रयः स्वभावाः पश्यन्ते । अतः सू चान्तरे-
रविरोधप्रदर्शनार्थं इह सद्गृह उच्यते । [Tib. 2] अत एव वृत्तिकार
आह अभूतपरिकल्पमा[त्रलक्षणं [4^a. 2] इति विस्तरः ।

कल्पितः परतन्त्रश्च परिनिष्यन्न एव च ।

अर्थाद्भूतकल्पाच्च द्वयाभावाच्च कथ्यते ॥ [I. 6]

इति ।²¹⁵ [2] ग्राह्यं [Tib. 3] ग्राहकं च स्वभावशून्यत्वादभूतमप्यस्तीति
परिकल्पित इति परिकल्पित इत्युच्यते । स पुनर्द्रव्यतोऽसन्नपि
व्यवहारतोऽस्तीति स्वभाव उच्यते²¹⁶ । परतन्त्रः परवशो हेतुप्रत्यय-
प्रतिबद्धजन्मकत्वा[त्] । [Tib. 4] आह च

कल्पितः प्रत्ययोत्पन्नोऽनभिलाष्यश्च सर्वथा ।

परतन्त्रस्वभावो हि शुद्धलौकिक²¹⁷⁻²¹⁸[3]गोचरः ॥

याभूतपरिकल्पस्य द्वयरहितता²¹⁹ स परिनिष्यन्नः स्वभावः । तस्या
[Tib. 5] असंस्कृतत्वान्निर्विकारत्वेन परिनिष्यन्नत्वात् । आह च
कल्पितेन स्वभावेन तस्य यात्यन्तशून्यता ।

स्वभावः परिनि[ष्यन्नोऽविकल्पज्ञानगोचरः ॥

अर्थादित्यर्थवशादुच्यते ।²²⁰ एवमभूतपरि[Tib. 6]कल्पाद्वयाभावाच्चेति
वक्तव्यं । अर्थः परिकल्पितस्वभाव [4^a. 3] इति ।²²¹ अर्था रूपादय-
श्चक्षुरादय आत्मविज्ञप्तयश्च । स च कल्पितेन²²² स्वभावेना[Tib. 7]भूत-
परिकल्पे नास्तीत्यतः परि[कल्पितस्वभावोऽभावस्येति । अपि चाह

विकल्पश्चाविकल्पश्च विकल्पान्तरकल्पितः ।

स्वभावो²²³ [5] नास्त्यसौ तस्य विकल्पान्तरकल्पितः ॥²²⁴

अभूत[Tib. 29^b. 1]परिकल्पः परतन्त्रस्वभाव [4^a. 3] इति । परै-
हेतुप्रत्ययैस्तन्वते जन्यते²²⁵ न तु स्वयं भवतीति परतन्त्रः । ग्राह्य-
ग्राहकाभावः परिनिष्पन्नः स्वभाव [4^a. 4] इति । [निर्विकारपरि-
निष्पत्ते[Tib. 2]रविपरीतपरिनिष्पत्तेश्च परिनिष्पन्न इति । इहा-
भूतपरिकल्पे द्वय]²²⁶[6]रहितता ग्राह्यग्राहकाभाव²²⁷ उक्तो न तु
द्वयस्याभावमात्रं । एवं चाभूत[Tib. 3]परिकल्प एव हेतुप्रत्ययपार-
तन्त्र्यात्परतन्त्रः । स एव ग्राह्यग्राहकरूपेण स्वात्मन्यविद्यमानेन
प्रख्यानात्परिकल्पितः । [स एव च ग्राह्यग्राहकरहिततया परि-
निष्पन्नः । एवमभूत[Tib. 4]परिकल्पे त्रयः स्वभावाः संगृहीताः ॥

एवं कृत्वाभूतपरिकल्पा]²²⁸[7]द्यं²²⁹ परिज्ञेयं परिज्ञाय प्रहातव्यं
परिहाय साक्षात्कर्तव्यं च वस्तु प्रदर्शितं भवति ॥

[Tib. 5] अपरिज्ञातोऽसल्लक्षणो ह्यभूतपरिकल्पः क्लेशकर्मजन्म-
संक्लेशाय वर्तते । अतोऽसल्लक्षणपरिज्ञानार्थं तदुपाय[प्रदर्शनार्थं चाह
उपलब्धिं समाश्रित्य [I. 7^a]

इति विस्तरः²³⁰ । अभूतपरिकल्पस्य [Tib. 6] तल्लक्षणमथवाभूतपरि-
कल्प]²³¹[8] इति ग्राह्यग्राहकयोरसत्त्वमेवासल्लक्षणम् । तच्चानुप्रवेश-
[4^a. 5] स्तदवबोधः । तस्योपायो [4^a. 5] यतस्तदसल्लक्षणमनुप्रविशति ।
स धर्म[Tib. 7]धातोः सर्वचगार्थप्रतिवेधप्रयोगनिश्रयविशेषः कुशलो
द्विविधः । तदुपलक्षणार्थं कारिकेयं पश्यते । विज्ञप्तिमात्रोपलब्धिं
निश्रित्यार्थानुपलब्धि[Tib. 30^a. 1]र्जायत [4^a. 6] इति । विज्ञप्ति-
मात्र]²³²[7^b. 1]मालम्बनार्थरहितं । स्वबीजपरिपाकाद्रूपा²³³द्याभासं
[विज्ञानं]²³⁴ प्रवर्तते²³⁵ न तु रूपादिकोऽर्थोऽस्तीति । एवं ग्राहको-
[Tib. 2]पलब्धिं निश्रित्य - ग्राह्यानुपलब्धिं प्रविशति । एवं ह्यनेन

विचारयितव्यं । उत्पद्यमानमुत्पन्नं वा विज्ञानं विषयमालम्बेत ।
त[नोत्पद्यमानं नास्त्युत्पद्यमानस्य विषयोपलब्धिर्न युज्यते ।
विषयप्रतिभासा[Tib. 3]त्मनोत्पत्तेरुत्पन्नमपि नास्ति ।]²³⁶[2] न च
विषयप्रतिभासात्मनोत्पत्तिं मुक्त्वा विज्ञानस्यान्या क्रियास्ति यां
कुर्वद्विज्ञानं [Tib. 4]विषयमालम्बत इत्युच्यते²³⁷ । यदि चालम्बनस्य
वर्तमानैरेव²³⁸ विज्ञानै²³⁹र्थापारो नोत्पद्यमानैः²⁴⁰ । एवमालम्बन-
प्रत्यया न [विज्ञानोत्पत्तिरिति व्यर्थं तत्कल्प्यते । वर्तमानालम्बन-
ग्रहणे च क्षणभङ्गबाधः । न]²⁴¹[3]चा[Tib. 5]त्मातिशयाभावे विज्ञाने-
नालम्बनग्रहणं युज्यते । अथा²⁴²लम्बनग्रहणकाले तस्यात्मातिशय
इष्यते । एवमप्यात्मातिशयस्यान्यत एव दर्शनादन्यदेवोत्पन्नमा-
लम्बनं गृह्णातीति [Tib. 6] प्रसज्यते । [अन्यो निरुध्यमानोऽर्थ
एवोत्पद्यमानस्य विज्ञानस्यालम्बनप्रत्ययः । सोऽपि स्वाकार-
प्रतिभा]²⁴³[4]सविज्ञान²⁴⁴कारणत्वेन शेषेभ्यः प्रत्ययेभ्यो विशिष्यत
इति तेनापि रूपादि[Tib. 7]परमाणवस्तत्समूहो वालम्बनत्वेन
परिकल्प्यते । उभयथापि चालम्बनाभावः । सर्वमेव हि विज्ञानं
घटपट[दिप्रतिभासं जायते न तु परमाणुप्रतिभासं । न चार्थान्तर-
[Tib. 30^b. 1]कारस्य विज्ञानस्यान्यदालम्बनमस्ति । चक्षु]²⁴⁵[5]रादी-
नामप्यालम्बनत्वप्रसङ्ग इति । योऽपि²⁴⁶ मन्यते समुदिताः²⁴⁷ परमाणव
आलम्बनं न²⁴⁸ प्रत्येकं तस्याप्ययमपरिहारः²⁴⁹ । समुदिता अपि हि
ते प्रत्येकमेवा[Tib. 2]लम्बनत्वेनेष्यन्ते न तत्समुदा[येन । तत्र पर-
माणूनां प्रत्येकप्रतिभासं [वि]ज्ञानं नोत्पद्यते । तथा हि ते समुदाय-
प्रतिभासाः । अत एव च न परमाणू]²⁵⁰[6]नामालम्बनत्वं सम्भवति ।
नापि परमाणुसमूह [Tib. 3] आलम्बनं । प्रज्ञप्तिमतः कारणत्वा-
संभवात् । वि²⁵¹ज्ञानकारणं हि समनन्तरादिप्रत्ययवदालम्बनप्रत्ययो-
ऽपीष्यते । तस्मान्न निरुध्यमानोऽप्यालम्बन[प्रत्ययः सम्भवति । अथ
निरुद्ध एवालम्बनं । एवं सत्यतीतोऽनागतश्च [Tib. 4] विषयः स्यात् ।

स्वप्नादौ तु विज्ञानम]²⁶⁵[7]नालम्बनमिति सिद्धं । नानालम्बनं स्वप्नादिविज्ञानं निमित्तालम्बनत्वादिति केचित् । निमित्तं पुनरर्थ-प्रतिबिम्बं [Tib. 5] विप्रयुक्तसंस्कारस्वभावं । न हि स्वप्नादावसत्यर्थे तन्निमित्तं युज्यते । मुखाद्यभावे तद्व्यतिबिम्ब[सिद्धि]²⁶⁸वत् । [जायमानं जातं वा विज्ञानं निमित्तं नालम्बते । [Tib. 6] अभावप्रतिषेधयोः पूर्वं प्रतिपादितत्वात् । विज्ञानमे]²⁶⁶[8]वार्थ²⁶⁶प्रतिभासत्वादर्थप्रतिबिम्बं । अतो न विप्रयुक्तसंस्कारात्मक²⁶⁶ निमित्तं युज्यते ।²⁶⁷ अवश्यं चार्थाकारं विज्ञानमभ्युपगन्तव्यं । [Tib. 7] अनाकारे हि तस्मिन् ग्राह्यग्राहक-नियम एव न स्यात् । अन्यस्त्वप्रतिघं रूपमेव स्वप्ने यो[8^a. 1]गिनां चाशुभालम्बनं मन्यते । तस्यापि वर्णसंस्थानाद्यात्मकत्वाद्[Tib. 31^a. 1]-प्रतिघत्वं मनोमात्रविषयत्वं विरुध्यते । न चाविज्ञप्तिमात्रादन्यप्रतिघ-रूपं शास्त्रे वर्ण्यते । तस्मात्²⁶⁸ कल्पनामात्रमेव । [Tib. 2] अपरस्तु²⁶⁸ [नीलादिरूपस्य जात्यन्धस्वप्नेऽग्रहणादनुभूतार्थं स्वप्नविज्ञानविषय-मिच्छति । जात्यन्धो हि स्वप्ने]²⁶⁹[2] रूपं न गृह्णाति । अव्युत्पन्न-सङ्केतत्वात् नामतो न²⁶¹ जानात्यतो [Tib. 3] नान्यस्याचष्टे²⁶² । यदि चानुभूतस्यैव स्वप्ने दर्शनमेवं जात्यन्धस्यापि रूपदर्शनं किं नेष्यते । तेनापि पूर्वजन्मसु²⁶³ रूपमुपलब्धमेव । न च वर्तमान²⁶⁴[जन्मन्युप-लब्धस्यैव स्वप्ने दर्शनं [Tib. 4] । न ह्यतीतानागत]²⁶⁵[3]वर्तमानानुभवे सुप्तस्य जाग्रतश्च कश्चि²⁶⁶द्विशेषोऽस्ति । तस्मात्परिकल्पमात्रमेवैतदनु-भूतार्थविषयं स्वप्नज्ञान²⁶⁷मिति । अतीतस्य चाभावान्निर्विषयं [Tib. 5] विज्ञानमेव स्वप्नेऽर्थाभासमुत्पद्यत इति निश्चीयते । एवं विज्ञप्तिमात्रोपलब्ध्या विषयानुपलब्धिर्भाव्यते ॥

अर्थानुपलब्धिं निश्चि]²⁶⁹[4]त्य विज्ञप्तिमात्रस्याप्यनुपलब्धिर्जायत [4^a. 6.—4^b. 1] इति । यथा न विज्ञाना[Tib. 6]द्विहिः परिकल्पितं ग्राह्य-मस्तीति विज्ञप्तिमात्रताबलेन²⁶⁹ ग्राह्याभावं प्रविशति तथा ग्राह्या-भावबलेन विज्ञप्तिमात्रस्याप्यभावं प्र[तिपद्यते । ग्राह्यमेव ह्यपेक्ष्य

तद्ग्राहकं व्यवस्थाप्यते । [Tib. 7] ग्राह्याभावे ग्राहकासम्भवा]²⁷⁰[5]त् । एवमसल्लक्षणं ग्राह्यग्राहकयोः परिकल्पितरूपयोः प्रविशति नाभूत-परिकल्पस्येति दर्शितं भवति । किमर्थं पुनः प्रथमत एव विज्ञप्ति-मात्रस्यै[Tib. 31^b. 1]वाभावं न व्यवस्थापयति ।²⁷¹ ग्राह्य[यत्ततया हि ग्राहकस्यालम्बनीयार्थाभाव आलम्बनरूपस्य वस्तुनो विनाशा-त्सुखेन प्रविशति । अन्यथा वस्तुनोऽ]²⁷²[6]पवादमेव कुर्याद् [Tib. 2] ग्राह्यग्राहकयोः परस्परनिरपेक्षत्वात् । इमां च ग्राह्यग्राहकविकल्पा-तीतां ज्ञानभूमिं सम्भारेषु निरन्तरं प्रवर्तमानः प्रथमकल्पासंख्येय-परिसमाप्तौ प्रविशति । [एवं विज्ञप्तिमात्रमिदं [Tib. 3] निश्चित्य रूपानुभवभावनातो लोकोत्तरमार्गस्य प्रथमं स्वरूपम]²⁷³[7]उष्ण-गताख्यः²⁷⁴ सपरिवारः समाधिरामुखीभवति । तदनन्तरं मूर्धाख्यः²⁷⁶ । तस्यानन्तरमशेषग्राह्यानुपलब्धाद् [Tib. 4] ग्राहकानुपलब्धानुकूलः शान्त्याख्यः²⁷⁶ समाधिः । तस्यानन्तरमर्थानुपलब्धिं निश्चित्य विज्ञप्तिमात्र-[स्याप्यनुपलब्धिं [4^a. 6] भावयतो लौकिकाग्रधर्माख्यः²⁷⁷ प्रज्ञादिसहितः [Tib. 5] सपरिवारः समाधिरामुखीभवति । तद्]²⁷⁸[8]नन्तरं दर्शन-मार्गः । तत्रैव च सर्वत्र²⁷⁹धर्मधात्वधिगमात्प्रथमां भूमिं प्रविशतीति । अयं च तत्त्वमनस्कारो नाधिमुक्तिमनस्कारोऽप्रमाणादि²⁸⁰वत् [Tib. 6] ॥

उपलब्धेरनुपलब्धिस्वभावत्वमिति प्रदर्शयन्नाह

उपल[ब्धेस्ततः सिद्धानुपलब्धिस्वभावता । I. 8^{a-b}

इति । अथवा [Tib. 7] [यत्] पूर्वं प्रतिज्ञातमभूतपरिकल्पे द्वयं नास्तीति [1. 2] तदनेनाका]²⁸¹[8^b. 1]रेण प्रत्यात्मवेद्यत्वात्सिद्धमिति प्रदर्शयन्नाह

उपलब्धेस्ततः सिद्धानुपलब्धिस्वभावता²⁸² । I. 8^{a-b}

इति । तत इति उपलब्ध्यार्थाभाव²⁸³ उपलब्ध्यभावात् । उपलब्धिरिति [Tib. 32^a. 1] भावकर्तृकरणानामन्यतमत्परिकल्प्यते । एतच्चित्तय-[मपि कर्माभावान्न युज्यते । तत उपलब्धेरनुपलब्धिस्वभावता

सिद्धा । तत एव भाष्यकार आह उप²⁸⁸ [2] लभ्यार्थाभावे [Tib. 2] उपलब्ध्ययोगादिति [4^b. 1] ।

तस्माच्च समता ज्ञेया नोपलभ्योपलभ्योः ॥ I. 8^{c-d}

यस्मादुपलब्धिरनुपलब्धिस्वभावा तस्मात्समता तुल्यता ज्ञेया । अर्था-
नुपलभ्यस्य विज्ञप्तिमात्रतोपलभ्यस्य चासत्त्वाद् [Tib. 3] [विशेषाभावात् ।
उपलभ्यानुपलभ्यशब्दयोरन्योन्यविरोधनिराकरणाद् अभूतार्थप्रति-
भास]²⁸⁵ [3] तयानुपलब्धि [4^b. 2] रित्युच्यते । न तु तथा किञ्चिदुप-
लभ्यतेऽर्थाभावादिति । अतः [Tib. 4] परमार्थतोऽनुपलब्धिस्वभावापि
सतीति नास्ति विरोधः ॥

अपर आह । यश्च बालानामसत्यर्थेऽर्थोपलभ्यो यश्चार्थाणा-
मर्थानुपलभ्यस्तदुभयं समलक्षणत्वात्समं । [Tib. 5] सर्पान्त्यनुप-
लब्धिवत् । तत²⁸⁶ [4] एव ब्रवीति अभूतार्थप्रतिभासतयानुपलब्धि-
रित्युच्यते ।²⁸⁷ अनुपलब्धिस्वभावापि सतीति [4^b. 2] सर्पान्त्यनुप-
लब्धिव्यपदेशवदिति ॥

अन्यः पुनराह । यश्च बालानां ग्राहकोपलभ्यो [Tib. 6] यश्चार्था-
णामर्थाभावाद्ग्राहकानुपलभ्यस्तथोरुपलभ्यानुपलभ्योरुभयमपि समं
ज्ञेयं ग्राह्याभावे ग्राहका²⁸⁸ [5] भावाविशेषात् । अत एवाह [Tib. 7]
अभूतार्थप्रतिभासतयेति विस्तरः ॥

केचित्तु मन्यन्ते समारोपापवादप्रतिपक्षेणाह

तस्माच्च समता ज्ञेया नोपलभ्योपलभ्योः ॥ I. 8^{c-d}

इति । [Tib. 32^b. 1] अर्थाभावादुपलब्धेरूपलब्धिस्वभावाभावेन
स्वरूपतः सा नास्तीति । नोपलभ्यादुपलभ्यस्वभावोऽपनीयतेऽनुप-
लभ्य]²⁸⁹ [6] स्वभावो²⁹⁰ वा प्रक्षिप्यते । किं तर्हि । सममेतदुभयं
निर्विकल्पतया । तस्मान्नोपलभ्योपलभ्योः समारोप [Tib. 2] अपवाद-
निरपेक्षेण प्रत्यात्मसमता ज्ञेयेत्याह

नापनेयमतः किञ्चित्प्रक्षेप्त[व्यं न किञ्चन ।

द्रष्टव्यं भूततो भूतं भूतदर्शो विमुच्यते ॥²⁹²

[Tib. 3] यद्येवं किमर्थं विज्ञप्तिरूपल]²⁹³ [7] धिरित्युच्यते । अभूतार्थ-
प्रतिभासतया लोके शास्त्रे च तथा प्रतीतत्वादनुपलब्धिस्वभावापि
सतीति ॥

प्रभेदलक्षणं [Tib. 4] ख्यापयतीति²⁹⁴ [4^b. 3] कामरूपारूपधा-

त्वात्मकत्वमभूतपरिकल्पस्य प्रभेदो नानाप्रकारः । [प्रभेद एव लक्षणं
प्रभेदलक्षणम् । अनेन प्रभेदेना [Tib. 5] भूतपरिकल्पस्य लक्षणात् । किं
पुनः प्रभेदलक्षणं व्याख्या]²⁹⁵ [8] यते । अभूतपरिकल्पमात्रस्य²⁹⁶ कामरूप-
धात्वोरयोगाद् योऽयं धातुभेदेन विपक्षप्रतिपक्षभेदा [Tib. 6] दार्य-
पुत्रलादिभेदः स न प्राप्नोतीति महाञ्छासनोपलवः प्रसज्यत इत्या-
शङ्काव्युदासार्थं प्रभेदलक्षणं व्याख्यायते । अथवा यच्च यो वितर्को²⁹⁷
विचारश्च स एवा [Tib. 7] भूतपरिकल्पो न त्वन्य इति । तेन तद्यु-
दासा]²⁹⁸ [1] र्थं प्रभेदलक्षणमुच्यते

अभूतपरिकल्पाश्च चित्तचैत्तास्त्रिधातुकाः²⁹⁹ । I. 9^{a-b}.

न तु यत्रैव वितर्को विचारश्चेति [Tib. 33^a. 1] । यथा रूपं
भूतानि भौतिकं चैवमभूतपरिकल्पोऽपि चित्तं चैत्ताश्च न केवलं
चित्तमेव । ते च त्रिधातुका [Tib. 2] स्वभावाः । कामरूपारूप्यावचर-
भेदेन [4^b. 3] त्रिधातुकाः । तत्र तस्माद्भूतपरिकल्पाद् ये सत्त्वा
नारकाद्याकारा वि]³⁰⁰ [2] शक्तिप्रकाराः प्रवर्तन्ते स कामधातुः । ये सत्त-
दशप्रकारा ब्रह्म [Tib. 3] कायिकाद्याकारास्ते रूपधातुः । य आकाश-
नन्त्या³⁰¹ यतनाद्याकाराश्चतुःप्रकारास्त आरूप्यधातुः ॥ अन्यः पुनराह ।
अप्रहीणकामरा [गा अविधूतरूपसंज्ञाश्च [Tib. 4] कामावचराः [काम-
धातुः]³⁰² । प्रहीणकामरागा अविधूतरूपसंज्ञाश्च]³⁰³ [3] रूपावचरा³⁰⁴
रूपधातुः । प्रहीणकामरूपरागा विधूतरूपसंज्ञा³⁰⁵ आरूप्यावचरा
आरूप्यधातुः³⁰⁶ ॥ [Tib. 5] कामरागानुशयिताः कामधातुः । रूप-

रागानुशयिता रूपधातुः । आरूप्यरागानुशयिता आरूप्यधातुरित्यन्ये ॥ [Tib. 6] नित्यं विक्षिप्ताश्चैतसिकदुःखप्रकारावस्थिताः कामधातुः । स⁸⁰⁷[4]माहिता विगतचैतसिकदुःखप्रकारा रूपधातुः । समाहिताः प्रहीणसुख[Tib. 7]दुःखप्रकारा आरूप्यधातुरित्यपरे ॥ अप्रहीणगन्धरसतद्विज्ञानाभासाः⁸⁰⁸ कामधातुः । प्रहीणगन्धरसतद्विज्ञानाभासा रूप[Tib. 33^b. 1]धातुः । प्रहीणपञ्चदशाभासा आरूप्यधातुरिति केचित् ॥ तेषु स⁸⁰⁹[6]र्वेषु व्याख्यानेषु कतमे त इत्यवश्यं पूर्वव्याख्यानोक्ता एव वक्तव्या इति साकाङ्क्षाण्येवैतानि व्याख्यानानि ॥

अभूत[Tib. 2]परिकल्पाधिकारे पुनरभूतपरिकल्पग्रहणमनुपलब्धन्तरित³¹⁰त्वात् । [पर्यायलक्षणमपीति [4^b. 3]³¹¹ चित्तचैतसिकविशेषप्रदर्शनेनाभूत[Tib. 3]परिकल्पस्य प³¹²[6]र्यायलक्षणं ख्यापयति । कथं कृत्वा । परिकल्प्यवस्तुनः³¹⁸ स्वभावविशेषपरिकल्पनया चित्तचैतानां प्रवृत्तत्वादर्थस्वरूपविशेषदृष्टिश्चित्तचैत्ता [Tib. 4] अभूतपरिकल्पाश्चैते पर्याय[पर्यायपन्नाः ॥

तत्तार्थमात्रदृष्टिर्विज्ञानम् [4^b. 4] इत्यत्र मात्रशब्दो विशेषापनय³¹⁴[7]नाय । अगृहीतविशेषा वस्तुस्वरूपमात्रोपलब्धि[Tib. 5]रित्यर्थः । अर्थविशेषदृष्टि³¹⁶श्चैतसा वेदनाद्य [4^b. 4] इति तेन तेन विशेषरूपेण तत्र तत्राभिप्रवृत्ततः³¹⁶ । तत्राह्लादकपरितापकत्वविशेषो यस्तस्य³¹⁷ [वस्तुनः सौमनस्या[Tib. 6]दिस्थानं तद्ग्रहणं वेदना । स्त्रीपुरुषादिव्यवहारप्रवृत्तिलक्षणो योऽर्थविशेष³¹⁹[8]स्तद्ग्रहणं संज्ञा । एवमन्येऽपि यथायोगं योज्याः । एवं चैषामाश्रयालम्बनकाल[Tib. 7]-द्रव्यसमताभिः सम्प्रयुक्तत्वं न त्वाकारसमतयापि विज्ञानाविशेषप्रसङ्गात् ॥

चित्तविशेषा एव चैतसा इति कैश्चिदभिप्रेतं । विज्ञानमेव तत्तादृशवस्त्वादिप्रतिभासं विचित्रमुत्पद्यते मयू³¹⁹[9^b. 1]रचन्द्रकवत् । [Tib. 34^a. 1] कथमेकं विचित्रं च । अनेकं हि लक्षणं लोके

विचित्रमिष्यते मा भूदेकमनेकस्वभावमिति ।³²⁰ [Tib. 2] स्यादेष दोषो यदि धर्मस्वभावः परिनिष्पन्नः स्यात् । भ्रान्तिमात्रे तु नैष दोषः । न तथा सर्वथा[भावा³²¹दित्युक्तेः । नैतदेवं । सूत्रं च विरोधात् । या वेदना [Tib. 3] या संज्ञा या चेतना यच्च विज्ञानं संस्तु³²²[2]ष्टा अमी धर्मा न विसंस्तुष्टा³²³ इति । संसर्गश्च नाम सतां युगपत्³²⁴[संयोगो]³²⁵ भवतीति । यो हि धर्मस्वभावमपरिनिष्पन्नमिच्छति तस्यैतत् सूत्रं मस्मिन्नर्थे [Tib. 4] ज्ञापक³²⁶मिति अभूतपरिकल्पमात्रेऽन्यस्य चाभावे हेतुफल[प्रभेदाविज्ञानेन तत्प्रदर्शनार्थं प्रवृत्तिलक्षणमपि दर्शितं [4^b. 4] । तेन हेतु³²⁷[3]फलभावो [Tib. 5]³²⁸ अभूतपरिकल्प इति लक्षणं । प्रवृत्तेरेव लक्षणं प्रवृत्तिलक्षणं ।³²⁹ प्रवृत्तिः पुनर्द्विधा । क्षणपरम्पराप्रवृत्तिर्य³³⁰दाधिपत्येन प्रत्युत्पन्न उपभोगसंक्षेपः । जन्मान्तरप्रवृत्तिश्च [Tib. 6] यदा³³¹धिपत्येनायत्यां क्षेपकर्मयुःसंक्षेपः । अत्र क्षणपरम्परा³³²[4]प्रवृत्तिलक्षणमुक्तं । जन्मान्तरप्रवृत्तिं संक्षेपलक्षणत्वेन³³³ ख्यापयिष्यति ॥

एकं प्रत्ययविज्ञानम्³³⁴ [I. 10^a]

[Tib. 7] इति विस्तरः । तत्रैकमित्यालयविज्ञानं शेषाणां सप्तानां विज्ञानानां हेतुप्रत्ययभावे[न हेतुरिति प्रत्ययविज्ञानं ।

द्वितीयमौपभोगिकम् [I. 10^b]

इति । विज्ञानमिति वर्तते । [Tib. 34^b. 1] तत्फल³³⁵[5]मिति वाक्यशेषः । तत्पुनः सप्तविधं प्रवृत्तिविज्ञानमुपभोगप्रयोजनत्वादौपभोगिकं ।

उपभोगपरिच्छेदप्रेरकास्तत्र चैतसा [I. 10^{c-d}]

इति । तत्र विज्ञाने ये चैतसास्ते[Tib. 2]ऽपि तत्फल[मिति सम्बन्धः । विज्ञानस्य सिद्धेः सुखस्य चैकत्वात् । आलयविज्ञानं हि विज्ञानान्तराणां हेतुप्र³³⁶[6]त्ययविज्ञानमित्यालीयन्ते सर्वसास्रवधर्मास्तत्र

फल[Tib. 3]भावेन तच्च तेषु हेतुभावेनेत्यालयः³⁸⁷ । सत्त्वभाजनलोक-
विज्ञापनात्तन्निर्भासतया³⁸⁸ विज्ञानं । तच्चैकान्तविपाकत्वाद्व्याकृत-
[मेव । सर्वसास्त्रव[Tib. 4]धर्माणां बीजानुबद्धमन्थेषां च प्रवृत्ति-
विज्ञानानां हेतुप्रत्ययत्वेन प्रत्यय]³⁸⁹[7]विज्ञानं । तत्प्रत्ययं³⁹⁰ प्रवृत्ति-
विज्ञानमौपभोगिकमिति । तस्मादालयविज्ञानात्प्रत्येतीति तत्प्रत्यय-
[Tib. 5]मुत्पद्यत इत्यर्थः । कथमुत्पद्यते । प्रवृत्तिविज्ञानं ह्यालय-
विज्ञाना³⁹¹त्प्रवर्तमानमनुत्पन्नस्य तज्जात[ीयस्य³⁹² प्रवृत्तिविज्ञानस्यो-
त्पादकं बीजमालयविज्ञाने विस्तारयति । तस्माद्विस्तारितबीजोत्पन्न-
विशेषलाभात्]³⁹³ [Tib. 6] [8] पुनस्तज्जातीयं प्रवृत्तिविज्ञानमुत्पद्यत
इत्येवं तत्प्रत्ययं प्रवृत्तिविज्ञानं भवति । ननु चालयविज्ञानमप्यौप-
भोगिकं प्रवृत्तिविज्ञानं च प्रत्ययविज्ञानं प्रसज्यतेऽदुःखासुख-
वेदोपभोगाश्रयत्वाद् [आलयविज्ञानस्य च वासनालिप्तत्वात्]³⁹⁴
[Tib. 7] । न प्रत्ययभावमन्तरेणान्यो वासनालेपो विद्यते ।]³⁹⁵ अ भि-
[10^a. 1] ध र्म सू च³⁹⁶ [Tib. 35^a. 1] गा था यां

सर्वधर्मा हि आलीना विज्ञाने³⁹⁷ तेषु तत्तथा ।

अन्योन्यफलभावेन हेतुभावेन सर्वदा ॥

[इत्युक्तमिति चेत्]³⁹⁸ न प्रसज्यते ।³⁹⁹ त[Tib. 2]द्देदनाया दुरुप-
लक्षणत्वात् । न तदौपभोगिकत्वेन लक्ष्यते प्रवृत्तिविज्ञानवत्प्रकर्ष-
ग[तस्त्वर्थवदा ज्ञेयं । तथा हि । चिप्रकारोपभोगाश्रयत्वं हि प्रवृत्ति-
विज्ञानस्यैव नालयवि[Tib. 3]ज्ञा]³⁶⁰ [2] नस्येति । हेतुप्रत्ययश्चात्र विव-
क्षितो न प्रत्ययमात्रं । तथा हि । कुशलाकुशलधर्माधिपत्यादालय-
विज्ञानं विपाकनिष्पन्नफलवासनाः परिगृह्णात्यव्याकृतधर्माधिपत्या-
[Tib. 4]न्निष्पन्न³⁶¹ फलवासना येवेति³⁶² । [तस्मादालयविज्ञानमशेष-
सास्त्रधर्माणां हेतुप्रत्ययः । [3] प्रवृत्ति]³⁶³ विज्ञानस्याधिपतिप्रत्ययो न
हेतुप्रत्यय इति नास्ति प्रवृत्तिविज्ञानस्य प्रत्ययत्व[Tib. 5]प्रसङ्गः ।
उपभोगो वेदनेति [4^b. 6] चिप्रकारापि । उपभुज्यत इत्युपभोगः³⁶⁴ ।

अनुभूयत इत्यर्थः । भव[रससारसरूपा वेदना । अतो बालास्तत्सं-
वेदनया विषयेषु [Tib. 6] सज्यन्ते । न केवलं वे]³⁶⁵द[4]नार्थोपलब्धि-
रप्युपभोग इत्यन्ये । तच्च न । उपभोगो वेदनेति [4^b. 6] भाष्यवि-
रोधात् । अर्थोपलब्धिश्च न विज्ञानादन्येति [Tib. 7] न तस्याश्चैतसत्वं
युज्यते ।³⁶⁶ सुखादिविशेषोद्ग[हणात्मकत्वेन वेदना । परिभोगः संज्ञा
[4^b. 6] । उपभोगे संज्ञायां च विज्ञानप्रवर्तकाः संस्कारा[Tib. 35^b. 1]-
श्चित्तमनस्कारादयः [4^b. 6] ।³⁶⁷ अ]³⁶⁸[5]यथा उपभोगो वेदनेति
[4^b. 6] यथास्वमालम्बनानुभवनात्सुखादिवेदनीयकर्मानुभवनाच्च³⁶⁹ ।
एवं तु विषयकर्मणोरुपभुक्तिर्वेदनेत्युपभोगः । विषय³⁶⁰चिह्नं [Tib. 2]
व्यवहारनिमित्तं परिच्छिन्नं [करोतीति परिच्छेदः संज्ञा । विज्ञाना-
लम्बनान्तरप्रवर्तकाः संस्काराः । एवं चित्ताद्याधिपत्याद्विज्ञानमाल]-
³⁶¹[6]म्बनान्तरं भजते । [Tib. 3] आदिशब्देन³⁶² छन्दादयो गृह्यन्ते ॥

उक्त³⁶³ यतो यादृशी यदर्था च प्रवृत्तिरिति । संक्षेपलक्षणं
स्थापयतीति [4^b. 7] । क्षेपकर्मजन्म[ानि] संक्षेपा यथा प्रवर्तमाना
जगतः परि[क्षेपाय भवन्ति । [Tib. 4] तत्संक्षेपलक्षणं तच्चाना-
त्मकमप्यभूतपरिकल्पमात्रात्संसारे]³⁶⁴ [7] प्रजायत इति प्रदर्शनार्थं
स्थाप्यते

छादनाद्रोपणाच्चैव नयनात्सम्परिग्रहाद् [I. 11^{a-b}]

इति [Tib. 5] विस्तरः³⁶⁵ । सो³⁶⁶ऽयं प्रवृत्तिपक्षमधिकृत्य द्वादशाङ्गः
प्रतीत्यसमुत्पादो दर्शितः³⁶⁷ । तच्च छादनात् [I. 11^a] क्लिश्यते जगद्
[I. 12^b] इत्यन्त [उक्तं सर्वेषां सम्बद्धं । केन छादनात्कथं च
छादनात्क्लिश्यत इति । [Tib. 6] अत उक्तमविद्यया यथाभूत-
दर्श]³⁶⁸[8]नविबन्धनाद् [4^b. 7] इति । अविद्याया ह्यदर्शनात्मकत्वा-
दभिभूतदर्शनविषये प्रच्छादितं³⁶⁹ भूतदर्शनं नोत्पद्यते । अतो भूत-
[Tib. 7]दर्शनोत्पत्तिविबन्धनादविद्या भूतदर्शनविबन्धः । भूतदर्शनं

पुनः प्राधान्येन लोकोत्तरं ज्ञानं । तत्पृष्ठोद्भवात् । तत्पृष्ठलाभात्तदव-
बोधाच्च तन्निबन्धनं [Tib. 36^a. 1] श्रुतमयं चिन्तामयं भावनामयं³⁷⁰-
[10^b. 1]मपि भूतदर्शनमित्युच्यते³⁷¹ । भूतदर्शनविबन्धाद्विद्या संस्काराणां
प्रत्यय इत्येवं छादनाद[I. 11^a]विद्यया क्लिश्यते जगदिति [I. 12^b] ।

रोपणात् [I. 11^a] [Tib. 2] क्लिश्यते जगद् [I. 12^b] इति³⁷² सम्बन्धः ।
केन रोपणात्क कस्य चेत्याह³⁷³ संस्कारैर्विज्ञानकर्मवासना[या³⁷⁴[5^a. 2]
इति । तच्च संस्काराः कायवाङ्मनसां कर्म पुण्या[Tib. 3]पुण्यानेज्य-
स्वभावं । पुनर्भवमभिसंस्करोतीति स संस्कारः । अरोपितं रोप[³⁷⁵[2]-
यतीत्यर्थः । तदेव च संस्कारशब्देनोच्यते न तु सर्वं । तच्चाविद्याधि-
पत्यात्पुनर्भवं [Tib. 4]संस्कर्तु³⁷⁷ समर्थं भवति न सत्तामात्रेणेत्यविद्या-
प्रत्ययाः संस्कारा इत्युच्यन्ते । तथा हि तान्यनुत्पन्नविद्यस्य³⁷⁸ पुनर्भवं
संस्कुर्वन्ति नोत्पन्नविद्यस्य । न चाधिपत्यमात्रेणैव[विद्या संस्काराणां
प्रत्ययः [Tib. 5] सामान्यप्रत्ययेनापि हि समुत्थानं भवति । तथा
ह्यविद्या सर्वक्लेशसम्प्रयुक्तत्वाद्यथा क्लेशसमुत्थानां सामा]³⁷⁹[3]न्येन
समुत्थानप्रत्यय³⁸⁰स्तथा तत्समुत्थानां चेतनानामपि ।³⁸¹ [Tib. 6]
पुण्यानां³⁸² संस्काराणां भवभोगभेदप्रार्थनान्वयानां समुत्थाने तत्सह-
भूरविद्या सामान्यप्रत्ययः ।³⁸³ आनेज्यानामपि तद्भूमि³⁸⁴निःसरणदृष्टि-
समुत्थानां [Tib. 7] तत्सहभूरविद्या सामान्य[प्रत्यय इति संस्काराणां
प्रत्ययत्वमित्युक्तं । विज्ञान[5^a. 2]मितीहालयविज्ञानमभिप्रेतं न तु
प्रवृत्तिविज्ञानं । सन्तानोच्छेदेन [Tib. 36^b. 1] प्रवृत्तिविज्ञानेन चो]³⁸⁵-
त्पत्तिस्थाननयनासम्भवात् । कुशलक्लिष्टयोश्च समवधानाभावात्सं-
स्कारैस्तच्च वासनायाः प्रतिष्ठापनाभावात् । कर्मवासनाया [5^a. 2] इति ।
[Tib. 2] का पुनरियं कर्मवासना नाम । अनागतस्य जन्मनो³⁸⁶ बीजं
हेतुभावः । यथा ब्रीहि[फलस्य भूमिरजोवाख्यादिप्रत्ययविशेषापेक्षस्य
परिणामेणाङ्कुरोद्भवहेतुभावो बीजमिति । प्रतिष्ठापनादिति [5^a. 2]
रोपणस्यैव]³⁸⁷ [Tib. 3] [5] पर्याप्तान्तरेणाचष्टे । प्रतिष्ठापनं पुनरच³⁸⁹

विज्ञानसन्ताने तत्प्रथमतस्तद्बीजस्याप्यायनं । न हि कस्यचित्सास्रव³⁸⁰स्य
धर्मस्थानास्रवस्य³⁸¹ वाऽपूर्वं बीजमाधीयते । एवं संस्कारै[Tib. 4]र्विज्ञाने
[पुनर्भवबीजाधानात् क्लिश्यते जगदिति [I. 12^b]] ।

नयनात् [I. 11^b] क्लिश्यते जगदिति [I. 12^c] केन क नयनमि]³⁸²-

[6]ति न विज्ञायत³⁸³ इत्याह तस्माद्विज्ञानेनोत्पत्तिस्थानप्रापणा³⁸⁴दिति
[5^a. 2] । [Tib. 5] कर्मपरिभाषितेन विज्ञानेन सन्तानेन [प्र]वृत्त्या³⁸⁵
च्युतिस्थानादुपपत्तिस्थाने पुनर्भवबीजभूताया वासनायाः प्राप[णं
नयनं । एवमेव हि न प्रतिसन्धिविज्ञानप्रत्ययः संस्कारः । [Tib. 6]
पूर्वकालीनं भवविज्ञानमे]³⁸⁶[7]व संस्कारप्रत्ययमिति प्रदर्शितं भवति ।
न हि विनष्टात्कारणात्कार्योत्पत्तिर्युज्यते । आरूप्यसमापत्तिलाभिनो
हि यच्चैव च्यवन्ते³⁸⁷ तच्चैवोत्पद्यन्त इति कथ[Tib. 7]मारूप्येषूपपत्ति-
स्थानप्राप[णमिति तद्यथासम्भवं वेदितव्यं । नामरूपवत् ।

सम्परिग्रहात् [I. 11^b] क्लिश्यते जगदिति [I. 12^c] केन क परि]³⁸⁸-

[8]ग्रहात्कस्य वेत्यत आह [Tib. 37^a. 1] नामरूपेणा³⁸⁹त्मभावस्येति
[5^a. 2] । नामरूपं हि पञ्चस्कन्धाः । ते च प्रतिसन्धिमुपादाय
कल्लार्वुद्धनपेशीप्रशाखावस्था अनुत्पन्नषडायतनाः⁴⁰⁰ । विज्ञान-
प्रत्ययं [Tib. 2] नामरूपमिति । एवं भावना⁴⁰¹विशेषेणान्येषु समानेषु
निकायेष्वस्य विशेषः सिध्यति । त]⁴⁰²[11^a. 1]चोत्पन्नं । मनुष्यतिर्य-
गादिनिकायभेदादात्मभावो भिद्यत इति नामरूपेणात्मभावः [Tib. 3]
परिग्रहीत इत्युच्यते । अथवामरणात्सर्वमेवात्मभाव⁴⁰³ परिग्रह्णाति ।
तत्प्रथमतः सर्वस्य हेतुभावेन व्यवस्थापनात् । अ[थवाऽसम्भिन्नेनापि
नामरूपेणात्मभावः परिग्रहीत इति तद्भेद[Tib. 4]प्रतिपादनं ।
यथा सर्वं संस्कृतं पञ्चभि]⁴⁰⁴[2]ः स्कन्धैः सङ्गृहीतमिति । औपपादु-
कानां तु विज्ञानप्रत्ययं षडायतनमेवेति । अतो विज्ञानप्रत्यय⁴⁰⁵
नामरूपं यथासम्भवं वेदितव्यं ।

[Tib. 5] पूरणात् [I. 11^c] क्लिश्यते जगद् [I. 12^b.] इति केन पूरणात्क⁴⁰⁷ कस्य चेति षडायतनेन [5^a. 2]। नामरूपसङ्गृहीत [आत्म-भावः। एवं नामरूपावस्थायां चक्षुराद्यायतनानामभावादा [Tib. 6] त्त-भावोऽपरिपूर्ण इति। यदपि⁴⁰⁸ [3] च तस्यामवस्थायां कायायतनं मनआयतनं⁴⁰⁹ च तदप्य⁴¹⁰ परिपूर्णमेवाश्रिताश्रयपरिपूर्णभावात्। षडायतनावस्थायां पुनश्चक्षुराद्यभिनिर्दत्तित आश्रितः परि [Tib. 7]-पूर्णो भवति। कायायतनमपि परिपूर्णं भवति तदाश्रितानां चक्षुरादीनां परिपूरणात्। कथं चक्षुरादीनि तदाश्रितानीति]⁴¹¹ [4] तत्प्रतिबद्धवृत्तित्वात्। मनआयतनमपि षड्विज्ञान [Tib. 37^b. 1] सङ्गृहीतं तदानां निरवशेषाश्रयपरिपूरितं⁴¹² परिपूर्णं भवति। अङ्ग-प्रत्यङ्गपूरणात्⁴¹³ षडायतनावस्थायां⁴¹⁴। एव⁴¹⁵ माश्रयपरिपूरित [त्वेन षडायतनेन जगत् क्लिश्यत इति।

चि [Tib. 2] परिच्छेदात् [I. 11^c] क्लिश्यते जगद् इति [I. 12^b] सम्बन्धः। चीतीन्द्रि⁴¹⁶ [5] यविषयविज्ञानसन्निपाता⁴¹⁷ दिन्द्रियस्य सुखादि-वेदनोत्पत्त्यनुकूलो यस्त्रिप्रकारो विकारस्तत्परिच्छेदः स्पर्शः।⁴¹⁸ अत-एवा [Tib. 3] यमिन्द्रियविकारसादृश्यं स्पृशति तदाकारतयेति स्पर्श उच्यते।⁴¹⁹ अथवा षडायतनप्रत्ययेन स्पर्शः सुखादिवेदनानुकूलं चिप्रकारमिन्द्रियविकारमुत्पादयति]⁴²⁰

[6]⁴²¹ उपभोगाद् [I. 11^d] वेदनयेति [5^a. 3]। [Tib. 4] वेदना हि तृष्णयोपभुज्यत आस्वाद्यत इत्यर्थः। पुण्यादिकर्मोपभोगाद्वा वेदनोपभोगः। अथवोपभोगोऽच वेदनाया अनुभवः। सुखा-द्य⁴²² नुभूय [Tib. 5] [ते। तच्च सुखाद्याप्यायनात्। प्रतिघानुरागमोहैः क्लिश्यते जगत्।

सङ्गृहादिति [I. 11^d]। सङ्गृहा⁴²³ [7] त् केन कस्य वेति न विज्ञायत इत्यत आह तृष्णया कर्माक्षिप्तस्य⁴²⁴ पुनर्भवस्येति [5^a. 3]।

[Tib. 6] संस्कारैर्विज्ञानबीजपरिपोषणेनाक्षिप्तस्य पुनर्भवस्योदक⁴²⁵-कल्पया तृष्णया सर्वगतिष्वविशेषेणात्मभावाभिलाषा [ट् [Tib. 7] द्वी-करणेन यः पुनर्भवमुपनयन्निःक्षिपति स सङ्गृहः]⁴²⁶
[8]⁴²⁷ निबन्धनात् [I. 12^a]। केन क्व कस्य चेति प्रश्नावकाशे स्वयमेवाह उपादानैर्विज्ञानस्योत्पत्त्यनुकूलेषु कामादिष्विति [5^a. 3] [Tib. 38^a. 1]। छन्दैराग⁴²⁸ लक्षणैश्चतुर्भि⁴²⁹ रूपादानैः कर्माक्षिप्तं विज्ञान-मुत्पत्त्यनुकूलेषु काम [दृष्टिशौलत्रतात्मवादात्मकेषु निबन्धनमारोहति। तथा हि छन्दैरागवशाद्विज्ञानं तच्चावतिष्ठ]⁴³⁰ [11^b. 1] ते।

आभिमुखाद् [I. 12^a] इत्यत्रापि परप्रश्नावकाशे स्वयमेवाह भवेन कृतस्य कर्मणः पुनर्भवविपाकदानेऽभि⁴³¹ मुखीकरणादिति⁴³² [5^a. 4]। यथानिबन्धन⁴³³ विज्ञानस्य पूर्वकृतं कर्म पौनर्भविकं वासनावस्थं विपाकफलमिति⁴³⁴ प्रवृत्ति⁴³⁵ [लाभेन भवनाङ्गवो भवाक्षेपसिद्धये [Tib. 4] ऽभिमुखीभवति। तथा भवेनाभिमुखीकरणात् क्लिश्यते जगत् [I. 12^b]।

दुः]⁴³⁶ [2] खतो⁴³⁷ [I. 12^b] जात्या जरामरणेन च क्लिश्यते जगद् [I. 12^b] [5^a. 4] इति। एवं भवात्पुनर्भवाभिनिर्दत्तौ सत्यामादित एव गर्भाधान [Tib. 5] शुक्रशोणिते विज्ञानसम्मूर्छनात्क्लिश्यते। तथा मातुरामाशयपक्वाशययो⁴³⁸ रन्तराले⁴³⁹ परिवर्तनेन क्लिश्यते। अपि चैवं मातुः पिण्डपातेनोपभोगात्कृतेन सङ्गृहा⁴⁴⁰ परित्यागेन च [Tib. 6] क्लिश्यते। सङ्गृहे⁴⁴¹ [3] नाशुचिना मार्गेण निर्गच्छतीति⁴⁴² क्लिश्यते जगत्। जातं पुनर्जरया खालित्यपालित्यादिलक्षणया मरणेन च नाम-रूपभेदलक्षणेन यौवनजीविताभ्यां प्रियाभ्यां⁴⁴³ [Tib. 7] अश्रयमानं क्लिश्यते जगदिति। [गच्छतीति जगत्। सजातीयावस्थातः क्षणिकावस्थां गच्छतीत्यर्थः। क्लिश्यत]⁴⁴⁴ [4] इति जातिजराव्याधिमरणा-दिभि [Tib. 38^b. 1] स्त्रैधातुके⁴⁴⁵ क्षणपरम्परया⁴⁴⁶ जवजवीभावेन⁴⁴⁷ पीड्यत इत्यर्थः। क्लिश्यत इति न व्यवदायत इत्यपरे। एवमयं

संक्षेपलक्षणो द्वादशाङ्गः प्रतीत्यसमुत्पादः [Tib. 2] [म्हादनाद् [I. 11^a]
इत्याद्येकादशकारेण व्यवदानविपक्षमुपैति। अविद्यादिपद⁴⁶⁸ [5]क्रमः
पूर्वपूर्वस्योत्तरोत्तरोत्पादनात् ॥⁴⁶⁹

[Tib. 3] कतिविधः पुनरनेन द्वादशाङ्गेन प्रतीत्यसमुत्पादेन
समासतः संक्षेपः प्रदर्शित इत्यत एवेदमुच्यते सोऽयं द्वादशाङ्गः
प्रतीत्यसमुत्पादः

[चेधा द्विधापि च क्लेशः सप्तधा [I. 12^{c-d}]

इति। इति⁴⁶⁰ [Tib. 4] शब्दः समुच्चय - -⁴⁶¹ अर्थकः। क्लेश एव संक्षेप
इति क्लेश⁴⁶² [6] संक्षेपः। एवं कर्म [संक्षेपो] जन्मसंक्षेपः।⁴⁶³ क्लेशो
हि प्रवर्तमानः स्व [Tib. 5] परात्मनोर्बाधाकत्वात्संक्षेपः। यथोक्तं
सूत्रे रक्तो रागपरीत आत्मव्याबाधायापि चेतयते⁴⁶⁴ परव्या-
बाधायापि चेतयत उभयव्याबाधायापि चेतयते। एवं [Tib. 6] द्वेष-
मोहयोरपि ज्ञातव्यमिति। कर्म जन्म च संक्षेपप्रवर्तनादपि संक्षेपः।⁴⁶⁵
[7] तथा हि। क्लेशाधिपत्येन कर्म जन्माक्षिपति। दृष्टसत्यस्य सत्यपि
कर्मणि [Tib. 7] पुन⁴⁶⁶ भवाक्षेपाभावात्। क्लेशसमुदाचारेण⁴⁶⁷ पुन-
र्भवबीजस्य भवीकरणात्क्लिष्टचित्तस्य च पुनर्भवप्रतिसन्धिबन्धा⁴⁶⁸ जन्म
[संक्षेपस्य कारणं। अत एवा [Tib. 39^a. 1] ईतः क्लिष्टचित्ताभावान्न
प्रतिसन्धिः। कर्म च शुभम⁴⁶⁹ [7] शुभं तदा कायचित्तयोरायास-
निमित्तत्वादायत्यां [Tib. 2] च विपाकदानात्संक्षेपः। जन्मापि
सर्वोपद्रवास्पदत्वात्संक्षेप इति चेधा संक्षेपो हेतोर्द्विधाभेदात्।
क्लेशसंक्षेपोऽविद्या [Tib. 3] तृष्णोपादानानीति⁴⁷⁰ [5^a. 5] [चयाणां क्लेशा-
त्मकत्वात्। कर्मसंक्षेपः संस्कारा भवश्चे [5^a. 4. 5] त्पुण्ययोरपि कर्मा-
त्मक⁴⁷¹ [12^a. 1] त्वात्। अयं तु विशेषः। [Tib. 4] स्वरूपावस्थं कर्म
संस्कारो बीजावस्थं भव इति। जन्मसंक्षेपः श्रेषाण्यङ्गानीति [5^a. 6]
विज्ञाननामरूपषडायतनस्पर्शवेदनाजातिजरामरणानि [Tib. 5] एषां

जन्मसङ्गृहीतत्वात्। द्वेषा संक्षेपः [5^a. 6]⁴⁷² [कारणभेद कृतः। हेतु-
संक्षेपः [5^a. 6] क्लेशकर्मस्वरूपैरङ्गैः। फलसंक्षेपश्च [Tib. 6] श्रेषै-
रङ्गै [5^a. 6] रि⁴⁷³ [2] ति। तच्च हेतुसंक्षेपत्वं⁴⁷⁴ कर्मक्लेशानां विज्ञानादि-
वेदनापर्यन्तं जात्यात्मकं⁴⁷⁵ [स] जरामरणादीनवं⁴⁷⁶ च जन्म सम्पाद-
यितुमभिप्रवृत्तत्वात्। [Tib. 7] फलसंक्षेपश्च श्रेषैर्विज्ञानादिभिः कर्म-
क्लेशफलत्वात्। पुनः स एव प्र [तीत्यसमुत्पादः संक्षेपः सप्तधेति
[5^a. 7] विपर्यासाक्षेपोपनयन [Tib. 39^a. 1] परिग्रहोपभोगाक⁴⁷⁷ [3] षण्यो-
द्वेगहेतुत्वात्सप्तविधो हेतुः। तच्च विपर्यासहेतुरविद्येति [5^a. 7]।
अविद्यागतो हि तच्चसम्मोहादन्वित्यादौन्नित्यादिरूपेण⁴⁷⁸ [Tib. 2]
विपर्यस्यति। आक्षेपहेतुः संस्कारा इति [5^a. 7]। विज्ञाने चतु-
रङ्गात्म [कजन्मबीजं हि निक्षिप्यते। उपनयनहेतुर्विज्ञानम् [5^a. 1]
इतीह च्युतस्य जन्मविषयो [Tib. 3] पनय⁴⁷⁹ [4] नात्। परिग्रहहेतुर्नाम-
रूपषडायतने⁴⁸⁰ इति [5^a. 1]⁴⁸¹। उपनीतस्य नामरूपषडायतनाभ्यां
निकायसभाग⁴⁸² परिग्रहात्। पूर्वं नाम [Tib. 4] रूपेणैव परिग्रह उक्तो
जरायुजादिकां योनिमभि⁴⁸³ [सन्धाय। इदानीमुपपादुकाधिकारं कृत्वा
षडायतनेनापि सङ्गृह इत्युच्यते। अथवा नामरू⁴⁸⁴ [5] पेण तत्प्रथ-
मत⁴⁸⁵ आत्मभावमात्रस्य सङ्गृहो विवक्षितः। इह त्वपरिपूर्णास्य [Tib. 5]
पूर्णास्य चेति⁴⁸⁶ नास्ति विरोधः। उपभोगहेतुः स्पर्शवेदने [5^a. 1]⁴⁸⁷
इति। सकारणेनानुभवेन कुशलाकुशलक⁴⁸⁸ [र्मविपाकस्योपभोगात्।
तृष्णोपादानभवा आकर्षणहेतु [Tib. 6] रिति [5^a. 1]। भुञ्जानः
कर्म⁴⁸⁹ [6] विपाकं बालस्तस्यां तस्यां वेदनायां तृष्यति। विद्व⁴⁹⁰ तृष्णश्च
तत्संयोगवियोगतृष्णया कामादीनुपादत्ते। तदुपादानाच्चास्य पूर्व-
भूतं पौनर्भविकं कर्म वासनावस्थं [Tib. 7] परिण⁴⁹¹ [तं यथाक्षिप्त-
विपाकदानाय प्रवृत्तिं लब्धा भवो भवति। स च संस्काराक्षि⁴⁹²
[7] त्पुन⁴⁹³ भवाभिनिर्वृत्तये⁴⁹⁴ आकृष्यते [Tib. 40^a. 1] ऽभिमुखीक्रियत इति

तृष्णोपादानभवा आकर्षणहेतुः । अथवा तृष्णावशेन छन्दरागानु-
रूपात्यतरकर्मवासनाभिमुख्यात्तृष्णो [Tib. 2] पादानभवा आकर्षण-
हेतुः । जातिजरामरणान्युद्देशहेतुरिति [5^b. 1] । तथा हि । जन्मा-
क्षेपात्तत्र तत्र सत्त्व] ⁴⁸⁸ [8] निकाये जातिजरामरणदुःखमन्यच्च शोकपरि-
देव [Tib. 3] दुःखं दौर्मनस्योपायासदुःखमनन्तप्रभेदमनुभवतीति । तत्र
त्रिधा संक्षेशाभिधानेन क्लेशकर्मणोर्जन्मनः साधारणासाधारणहेतुत्वं
दर्शितं । [क्लेशो [Tib. 4] हि पृथिव्यादिवज्जन्माङ्कुरस्य साधारणं कर्म
त्वसाधारणं] ⁴⁸⁹ [12^b. 1] कारणमङ्कुरस्येव बीजं । तद्भेदेन जन्मभेदात् ।
अथवा नात्र पूर्वान्तापरान्तमध्यान्तानि त्रीणि कारणानि । [Tib. 5] किं
तर्हि] ⁴⁹⁰ कर्मक्लेशफलानीति प्रदर्शयति । द्विधाभिधानेन हेतुफलमात्र-
मेवेदं नात्रान्यः संक्षिश्यते कारको [वेदको वेति प्रदर्शयति । अथवाच
[Tib. 6] कर्मक्लेशमात्रं कारणं तयोर्भावाभावाज्जन्मभावाभाव] ⁴⁹¹ [2] दर्श-
नात् । अतस्तत्फलमेव जन्म । तस्मान्नात्र हेतुः फलं वा । सर्वत्र पञ्च-
स्कन्धिकावस्थेति प्र [Tib. 7] दर्शयति । सप्तधा हेतुनिर्देशेन पुनर्द्विविधः
प्रतीत्यसमुत्पादः प्रदर्शित आक्षेपलक्षणोऽभिनिर्दत्तिलक्षणश्चेति ।
[तत्राक्षेपलक्षणः प्रतीत्यसमुत्पादः सप्तभिरङ्गैः प्रदर्शितो येनाक्षिप्यते
यथा [Tib. 40^b. 1] क्षिप्यते यच्चाक्षिप्य] ⁴⁹² [3] ते तत्रदर्शनात् । ⁴⁹³ अभि-
निर्दत्तिलक्षणः पञ्चभिरङ्गैस्तस्याक्षिप्तस्य येनाभिनिर्दत्तिर्यथाभि-
निर्दत्तिलक्षण] ⁴⁹⁴ [Tib. 2] र्या चाभिनिर्दत्तिलक्षणस्तस्याश्चायमादीनव एवेति । ⁴⁹⁵ केना-
क्षिप्यते । अविद्याप्रत्ययैः संस्कारैः । कथं । तत्रमोहाद्विपर्याससंज्ञा
कुशलाकुशला [Tib. 3] निञ्ज्यान् संस्कारानभि] ⁴⁹⁶ [4] संस्करोति । कथमा-
क्षिप्यते संस्कारैः । विज्ञानबीजपोषणादुत्पत्तिभ्यताया ⁴⁹⁷ भवस्थापनात् ।
किमाक्षिप्यते । पौनर्भविकं नामरूपं [Tib. 4] षडायतनं स्पर्शो वेदना
च यथायोगं] ⁴⁹⁸ तदेवमाक्षिप्तं केनाभिनिर्वर्त्यते । यथोक्तेन क्रमेण
पूर्वाक्षेपादिहीत्यन्नां वेदनां प्रतीत्य या तृष्णोत्प] ⁴⁹⁹ [5] न्ना [Tib. 5]
तत्रत्ययेनोपादानेन । कथं तेनाभिनिर्वर्त्यते । तस्य विज्ञानवासना-

वस्थस्य कर्मणस्तेन भवीकरणात् । बहुविधा ⁵⁰⁰ हि विज्ञान [Tib. 6] कर्म-
वासना ⁵⁰¹ वर्तते विचित्रसंस्कारपरिभावितत्वात् । [उपादानविशेषेण
परिग्रहात् । येनास्मात्पुनर्भवो भवति [तेन] अयमिह भव इति ।
का] ⁵⁰² [6] पुनः साभिनिर्दत्तिः । या तस्याक्षिप्तस्य नामरूपादि-
कस्या [Tib. 7] न्या जातिः । तस्यां पुनः सत्यां क आदीनवः । जरा-
मरणं प्रिययौवनजीवनभ्रंशादिति] ⁵⁰³ अत्र तूपनयहेतुर्न निरर्थकः ⁵⁰⁴
[Tib. 41^a. 1] ⁵⁰⁵ [मरणसम्भावनामुच्छिद्योत्पत्तिभवोदयज्ञानापाकरणात् ।
एष सर्वः संक्षेशो] ⁵⁰⁶ [7] ऽभूतपरिकल्प्यात्प्रवर्तत [5^b. 1] इति । चित्त-
[Tib. 2] चैत्ताश्रयत्वात्संक्षेशस्य । उक्तं हि तदभूतपरिकल्प्याश्च चित्त-
चैत्तास्त्रिधातुका [I. 9^{a-b}] इति । पिण्डार्थः पुनरभूतपरिकल्पस्येति
[Tib. 3] [5^b. 2] विस्तरेणार्थनिर्देशः सुखावबोधार्थः । पिण्डार्थनिर्देश-
[स्त्वविस्मृत्यर्थः । तस्मादिद्वयार्थद्वयं व्याख्यातं ।

सलक्षणम् [5^b. 2] अभूतपरि [Tib. 4] कल्पोऽ] ⁵⁰⁷ [8] स्तीति [I. 2^a] ।
असलक्षणं [5^b. 2] इयं तत्र न विद्यत इति [I. 2^b] । स्वलक्षणम्
[5^b. 2] अर्थसत्त्वात्मविज्ञप्तिप्रतिभासं प्रजायते । विज्ञानमिति [I. 4^{a-c}] ।
सङ्गहलक्षणं [5^b. 2] [Tib. 5] कल्पितं परतन्त्रं च परिनिघ्नमेव
चेति [I. 6^{a-b}] । असलक्षणानुप्रवेशोपायलक्षणम् [5^b. 2] उपलब्धिं
स [माश्रित्यानुपलब्धिः प्रजायत [I. 7^{a-b}] इत्यादि । [Tib. 6] प्रभेद-
लक्षणम् [5^b. 2] अभूतपरिकल्प्याश्च चित्तचै] ⁵⁰⁸ [13^a. 1] त्तास्त्रिधातुका
इति [I. 9^{a-b}] । पर्यायलक्षणं [5^b. 2] तत्रार्थदृष्टिर्विज्ञानं तद्विशेषे
तु चैतसा इति [I. 9^{c-d}] । [Tib. 7] प्रवृत्तिलक्षणम् [5^b. 3] । एकं
प्रत्ययविज्ञानं] ⁵⁰⁹ [द्वितीयमौपभोगिकमिति [I. 10^{a-b}] ⁵¹⁰ । संक्षेशलक्षणं
[5^b. 3] श्वादनाद्रोपणाच्चैव नयनात्सम्परिग्रहादित्यादि [I. 11^{a-b}]
[Tib. 41^b. 1] ।

एवम[भूतपरिकल्पस्य नवविधलक्षण⁵⁰⁸भिधानेन शून्यता यथा ज्ञेया तथा⁵⁰⁷ निर्दिशती⁷⁶⁰⁹][2]ति [5^a. 3]। कोऽचाभिसम्बन्धः। द्वयमेतेन प्रतिज्ञातमभूतपरिकल्पः शून्यता च। [Tib. 2] संक्षेपपूर्वकं च व्यवदानं धर्मावबोधाश्रयं च धर्मतावधारणमित्यतोऽभूतपरिकल्प-निर्देशानन्तरं यथा शून्यता [Tib. 3] विज्ञेया तथा निर्दिशति

ल[क्षणमथ पर्याय [I. 13^a]

इति विस्तरः। तत्र लक्षणं भावाभावप्रतिषेधात्मकं शू⁶⁰⁰[3]न्यता[याः सर्व⁵¹⁰]प्रभेदव्यापकत्वात्। नाभान्तर⁶¹¹ [Tib. 4] पर्यायः। यथार्था-⁶¹²नुगुणं पर्यायप्रवृत्तिनिमित्तं पर्यायार्थः। आकाशवदभिन्नलक्षणत्वात्। निर्विकल्पत्वेऽप्यागन्तुकोपलेशसंयोग⁶¹⁸वियोगावस्थाभेदेन [Tib. 5] भेद⁶¹⁴ इति। [अन्यच्च पुद्गलधर्मसमारोपभेदेन भेदः षोडशविधः। साधनं शून्यताप्रभेदप्रदर्शने⁶¹⁵][4] युक्तिः ॥

किं पुनः कारणं यदेभिः प्रकारैः शून्यता विज्ञातव्या। विशुद्धालम्बनत्वाद् [Tib. 6] विशुद्धार्थिभिर्लक्षणतो विज्ञेया। सूत्रान्तरेषु पर्यायनिर्देशेष्वसम्मोहार्थं पर्यायतः। पर्यायार्थावबोधार्थ⁶¹⁶[Tib. 7] [शून्यतायां विशुद्धालम्बनत्वनियमाय पर्यायार्थतः। संक्षेपापनये तद्विशुद्धिरिति सं⁶¹⁷][5]ल्लेशप्रहाणाय प्रयत्नोत्पादनार्थ⁶¹⁸ भेदतः। भेद[Tib. 42^a. 1]साधनावबोधादिकाराभावे सत्यपि भेदं सुखं⁶¹⁹ प्रतिपद्यत इति भेदसाधनतोऽपि विज्ञेयेति ॥

कथं लक्षणं विज्ञेय[5^a. 4]मिति। लक्षणं हि प्रागुद्दिष्टं [तस्मात्तदेव प्रथमं [Tib. 2] पृच्छ्यते।

द्वयाभावो ह्यभावस्य भावश्च शून्यलक्षणम् [I. 14^{a-b}]

इति विज्ञेयं। द्वयस्य⁵⁸⁰[6]ग्राह्यस्य ग्राहकस्य चाभूतपरिकल्पे [Tib. 3]-ऽभूतपरिकल्पेन वा परिकल्पितात्मकत्वाद्दस्तुरूपेणाभावः। तस्य च द्वयाभावस्य यो भाव एतच्छून्यताया लक्षणं। कारिकानुगुण्याच्चात्र भावप्रत्ययो लुप्त⁶²¹[Tib. 4][निर्देशो द्रष्टव्यः। अभावस्य भावश्चेति⁶²²-

[5^a. 5] किमेतौ। अभावस्यात्मा विद्यमान एव। अन्यथा द्वयस्य भावो विद्यमान⁶⁸³[7] एव स्यात्तदभावस्य⁶⁸⁴ भावतो⁶⁸⁵ऽविद्यमानत्वात्⁶⁸⁶। अत एवाह इत्यभाव[Tib. 5]स्वभावलक्षणत्वं शून्यतायाः परिदोषितं भवति [5^a. 5] न भावरूपलक्षणमिति। भावप्रतिषेध-वाचकत्वादभावशब्दस्य भाव[शब्दाभावेऽपि तदर्थावबोधाद् [Tib. 6] भावशब्दोऽचाधिकः। नाधिकः। द्वयभावः⁶²⁷][8]शून्यतालक्षणमिति प्रतिनिर्दिश्यमाने⁶²⁸ द्वयाभावस्य स्वातन्त्र्यमेवात्र गम्यते [Tib. 7] शश-विषाणाभाववन् न दुःखतादिवद्धर्मतारूपता⁶²⁹। तस्मादेवमुच्यते⁶⁸⁰ द्वयाभावः⁶⁸¹ शून्यता। तस्य चाभावस्याभूतपरिकल्पे भावः। [शून्य- [Tib. 42^b. 1]तेत्यभावस्य भावलक्षणपरिग्रहीतत्वाद्धर्मतास्वरूपं परि-दोषितं। अथवा द्वया⁶⁸²][13^a. 1]भावः शून्यते⁶⁸³त्यभावशब्दस्य सामान्य-वाचित्वान्न विज्ञायते कतमोऽचाभावोऽभिप्रेत इत्यन्ताभावप्रदर्शनार्थ-मुच्यतेऽभूतपरिकल्पे द्वयाभावस्य भाव इति। न हि प्रागभावप्रध्वंसा-भावौ स्वोपादाना[Tib. 3]दन्यच्च अ[स्थातुं युक्तौ। अन्योन्याभावस्या-प्युभयाश्रितत्वादेकाश्रयत्वं न युक्तं। अतो भावा⁶⁸⁴][2]भावलक्षणो-पादानाद्वाहकयोरत्यन्ता[Tib. 4]भाव एव शून्यतेत्येतज्जापितं भवति। यद्यभावात्मिका शून्यता कथं परमार्थ उच्यते⁶⁸⁵। परमज्ञान-विषयत्वादनित्यतावन् न तु वस्तुत्वात्। [Tib. 5] अपि चाभाव-स्वभाव[ोऽपि न भवत्येवमपि तस्य यदभावरूपत्वं स [5^a. 1]

नैव भावो न वाभावः। [I. 14^a]

कथं न भाव इति⁶⁸⁶ [3] यस्माद्द्वयस्याभावः⁶⁸⁷ [5^a. 6] [Tib. 6] भावत्वे हि न द्वयस्यात्यन्ताभावः स्यान्नाभूतपरिकल्पधर्मता। कथं नाभावः। यस्माद्द्वयाभावस्य भावः [5^a. 6]। [[Tib. 7] द्वयाभावे हि द्वयाभावस्वभावो नाभावो भवति। तेन विना च द्वयभाव एव स्यादन्नाभूत[परिकल्प]धर्मता यथानित्यता [Tib. 43^a. 1] दुःखता च।

सत्त्वानां हि विपर्यासात्समारोपितनित्यसुखवस्तुस्वरूपं भावोऽपि न भवत्यभावोऽपि न भवति । यद्यभूत[Tib. 2]परिकल्पस्य शून्यता-धर्मः⁶⁵⁹ किमसौ तस्मादन्यो वक्तव्य उतानन्य इत्यतो ब्रवीति एतच्च शून्यताया [लक्षणम्] [5^b. 6] इति । अभावस्वरूपतैव । अथवा [Tib. 3] भाव एवाभावप्रतिषेधात्मकः । तस्माद्भूतपरिकल्पान्

न पृथक्के⁶⁶⁰[4]कलक्षणं ॥ [I. 14^a.]

पृथक्के सति धर्मादन्या धर्मतेति न युज्यते [5^b. 7] । कः⁶⁴⁰ [Tib. 4]पुनरयोगः । धर्माद्भिन्नलक्षणत्वाद्धर्मता धर्मान्तरमेव भवति तदन्यधर्मवत् । न च धर्मान्तरं धर्मान्तरस्य धर्मता भवि[तुमर्हति] । तस्यापि धर्मान्तरप्रयत्नप्रयोजनादनवस्था । [Tib. 5] यथानित्यता दुःखता चे⁶⁴¹[5]ति[5^b. 7] । यथानित्यतानित्येभ्यो नान्या दुःखतापि⁶⁴² दुःखादेवं शून्य[Tib. 6]तापि न शून्यादन्येति । एकत्वे सति विशुद्धालम्बनं न स्यात्सामान्यलक्षणं चेति [5^b. 7] । विशुद्धते-ज्जेनेति विशुद्धिर्मार्गः । धर्म[Tib. 7]स्वलक्षणा[दनन्यत्वाद्धर्मस्वलक्षण-वन्मार्गस्य नालम्बनं । अतः सामान्यलक्षणमपि न युज्यते स्वल]⁶⁴³[6]-क्षणादनन्यत्वात् । [Tib. 43^b. 1] तस्यापि धर्मस्वरूपवत्परस्परतो भेद इति सामान्यता हीयते । अथवा स्वलक्षणस्य तस्मादनन्यत्वाद्भाव-स्वरूप⁶⁴⁴भेदाभावः । ततश्च सामान्यस्या⁶⁴⁵प्यभावः । भेद⁶⁴⁶[ापेक्षत्वा-त्सामान्य[Tib. 2]लक्षणस्य । अथवा विशेषयितव्यत्वादा लम्बनं विशुद्धालम्बनं । न भावस्वलक्षणमा]⁶⁴⁷[7]लम्ब्यमानं विशुद्धिमा-वहति । सर्वसत्त्व[Tib. 3]विशुद्धिप्रसङ्गात् । यद्यन्यानन्यत्वेनावक्तव्यं⁶⁴⁸ । कथं निर्ग्रन्थवादो नालम्बितो भवति । यो हि भावस्य सतस्तत्त्वान्य-त्वेन व्याकरोति⁶⁴⁹ तेन निर्ग्रन्थवाद [Tib. 4] आलम्ब्यते । शून्यता तु न भाव इति नास्त्यय[दोषः] । एवं च शून्यतेयमभावलक्षणा निःस्वभावस्वरूपलक्षणाद्वयलक्षणा त]⁶⁵⁰[8]त्त्वान्यत्ववि[Tib. 5]निर्मुक्त-लक्षणा च परिदीपिता⁶⁵¹ ॥

उक्तं शून्यतालक्षणम् । पर्याय इदानीमुच्यते

तथता भूतकोटिश्चानिमित्तः प[रमार्थकः]⁶⁵² ।

धर्म[Tib. 6]धातुश्च पर्यायाः शून्यतायाः समासतः ॥ [I. 15]

इति । पर्यायो नामैकार्थस्य भि[न्नशब्दकीर्तनं] । पर्यायेणा⁶⁵³र्थाभि-धानात्पर्यायः । तैश्चाभिधानैः सूत्रा]⁶⁵⁴[14^a. 1]न्तरेषु शून्यतैव नि-र्दिश्यते । एतच्च [Tib. 7] पर्यायपञ्चक⁶⁵⁵ प्रधानं गाथायामुक्तमेवमन्ये-ऽपि पर्याया इहानुक्ताः प्रवचनादुपधायीः । तद्यथाद्वयताविकल्पकधातु [Tib. 44^a. 1]धर्मतानभिलाष्यता निरोधोऽसंस्कृतं निर्वाणादि । [पर्या-यार्थः कथं ज्ञेय [6^a. 1] इति । तन्निर्दिश्यते । न]⁶⁵⁶[2]ते शब्दाः कल्पिताः⁶⁵⁷ [Tib. 2] । किं तर्हि ।⁶⁵⁸ अन्वर्था इति ।

अनन्यथाऽविपर्यासतन्निरोधाय⁶⁵⁹गोचरैः ।

हेतुत्वाच्चार्यधर्माणां पर्यायार्थो यथाक्रमं ॥ [I. 16] ॥

इति । तत्र⁶⁶⁰ अनन्यथार्थेन⁶⁶¹ [Tib. 3] तथतेति [6^a. 2] अविकारार्थे-नेत्य[र्थः] । तत्त्वास्थानान्नित्यं तथात्वा[6^a. 2]दित्युक्तं । नित्यं सर्व-स्मिन्कालेऽसंस्कृत]⁶⁶²[3]त्वान्न विक्रियत इत्यर्थः । अविपर्यासार्थेन [Tib. 4] भूतकोटि[6^a. 3]रिति⁶⁶³ । भूतं सत्यमविपरीत⁶⁶⁴मित्यर्थः । कोटिः⁶⁶⁵ पर्यन्तः । यतः परेणान्यज्ज्ञेयं नास्त्यतो भूतकोटि[भूतपर्यन्त [Tib. 5] इति । कथं तथता ज्ञेयपर्यन्त इति । ज्ञेयावरणविशुद्धे-ज्ञानगोचरत्वात्]⁶⁶⁶[4] अविपर्यासार्थेनेत्यसमारोपा⁶⁶⁷नपवादात्थेन । अत्रैव कारण[Tib. 6]माह विपर्यासावस्तुत्वा⁶⁶⁸[6^a. 3]दिति । विप-र्यासो हि विकल्पः । विकल्पानालम्बनत्वान्न⁶⁶⁹ विपर्यासवस्तु⁶⁷⁰ । निमित्तविरोधा[दनिमित्त [6^a. 3] इति । [Tib. 7] अचानिमित्तो निमित्तविरोध इति । एतत्प्रदर्शनार्थमाह सर्व]⁶⁷¹[5]निमित्ताभावा- [6^a. 3]दिति । सर्वैरेव संस्कृतासंस्कृतनिमित्तैः शून्यता [Tib. 44^b. 1]

शून्येत्यनिमित्तमुच्यते । सर्वनिमित्ताभावादनित्तः । अनित्त⁵⁷²-
मेवानित्तः । आर्यज्ञानगोचर[त्वात्परमार्थे [6^a. 3] इति परमं
लोकोत्तरं [Tib. 2] ज्ञानं तस्यार्थः परमार्थः ।]⁵⁷⁸[6] एतदेव प्रदर्शय-
न्नाह परमज्ञानगोचरत्वा[6^a. 3]दिति⁵⁷⁴ । आर्यधर्महेतुत्वाद्धर्मधातुः⁵⁷⁶
[6^a. 4] । धर्मशब्देनाचार्यधर्माः सम्यग्दृष्ट्या[दयः सम्यग्विमुक्तिज्ञान-
[Tib. 3]पर्यन्ताः । तेषां हेतुरिति धातुः । तदे[⁵⁷⁶[7]व विभावयन्नाह
आर्यधर्माणां तदालम्बनप्रभवत्वाद् [6^a. 4] इति । स्वलक्षणोपा-
दायरूपधारणोऽप्ययं धातुशब्दो [Tib. 4] वर्तत इत्याह हेत्वर्थो
ह्यत्र धात्वर्थः [6^a. 4] । तद्यथा सुवर्णधातुस्ताम्रधातु⁵⁷⁷रिति । [सू चा-
न्तरेषूक्तानि पर्यायान्तराण्यप्यनेन क्रमेण स्वार्थेन निर्देष्टव्यानि ।]⁵⁷⁸

[14^b. 1] शून्यताया [Tib. 5] ग्राह्यग्राहकाभावरूपत्वाद्भेदमस-
म्भावयन् पृच्छति । अथवा पर्यायार्थानन्तरं भेदो विज्ञेय⁵⁷⁹ इत्युक्तमत-
स्तन्निर्देशानन्तरं पृच्छति कथं शून्यतायाः⁵⁸⁰ प्रभेदो विज्ञेय [6^a. 4]
[Tib. 6] इति । अ[भूतपरिकल्पः संक्षेपस्तत्प्रहाणे विशुद्धिरिति संक्षेप-
विशुद्धिकालयोरपि शून्यताविनिर्मुक्तं [Tib. 7] नान्यद्⁵⁸¹[2] यत्सं-
क्षिश्यते विशुध्यते वा । तस्मात्संक्षेपविशुद्धिकालयोः⁵⁸² शून्यतैव
संक्षिश्यते विशुद्धत इति प्रदर्शनार्थमाह

संक्षिष्टा च विशुद्धा च [I. 17^a]

[Tib. 45^a. 1] इत्यस्याः प्रभेदः [6^a. 5] । कदा संक्षिष्टा⁵⁸³ कदा वि[मला⁵⁸⁴
[इति] अनवगम्य पृच्छति कदा संक्षिष्टा कदा विशुद्धेति [6^a. 5] ।

[Tib. 2] समला वि⁵⁸⁵[3]मला च [I. 17^b]

इति विस्तरः । आश्रयापरावृत्तिपरावृत्त्यपेक्षया सह मलेन प्रहीण-
मला च व्यवस्थाप्यते । येषामविदुषां ग्राह्यग्राहकाभिनिवेश-
[Tib. 3] रागादिक्लेशमलिन[चित्तसन्तानानामप्रतिपत्तिविप्रतिपत्ति-
दोषेण शून्यता न प्रस्थाति तान्प्रति समलेति व्यवस्था]⁵⁸⁶[4]प्यते ।

येषामार्याणां तच्चज्ञानादविपरीतचेतसां [Tib. 4] शून्यता निरन्तर-
माकाशवद्विरजस्ता प्रस्थाति तान्प्रति प्रहीणमलेत्युच्यते । एवं शून्य-
ताया आपेक्षिकी संक्षेपवि[शुद्धोर्दृष्टिः प्रकृतिप्रभास्वर[Tib. 5]त्वेन
न स्वरूपेण समला । यदि समला विकारेति [6^a. 6] विस्तर][5] ।⁵⁸⁷
न ह्यवस्थाभेदो विकारमन्तरेण दृष्टः । विकारश्चोत्पादविनाशाभ्या-
मनुस्यूत इति । अत आह कथं विकार[Tib. 6]धर्मिणीत्वादनित्या
न भवतीति [6^a. 6] । संक्षिष्टावस्थातः [शून्यताया विशुद्धवस्थायां
नान्यो विकारः । तच्चतोऽवस्थायाः स्वभा]⁵⁸⁸[6]वान्तर[Tib. 7]मना-
पद्यमानाया आगन्तुकमलापगमात् । यस्माद्

अध्यातुकनकाकाशशुद्धिवच्छुद्धिरिष्यते ॥ [I. 17^{c-d}]⁵⁸⁹

तस्मादनित्या न भवतीति । यथैव ह्यध्यातुकनकाकाशाना[Tib. 45^b. 1]-
मतत्त्वभावत्वान्मलस्वभाव[त्वेऽभूतेऽप्यागन्तुकमलवत्वम् आगन्तुक-
मलापगमे च प्रकृतिविशुद्धत्वं]⁵⁹⁰[7] स्वभावान्तरप्रतिपत्तिमन्तरेणापि
एवं शून्यता[Tib. 2]प्यागन्तुकमलैः संक्षिश्यतेऽविकृतस्वरूपापि ।
तद्विगमे च विशुध्यते । यो हि तमेव भावं पूर्वं संक्षेपलक्षणं पश्चा-
द्विशुद्धस्व[Tib. 3]भाव[व्यवस्थापयति [तस्य] स स्वभावान्तरेण
विकारधर्मो⁵⁹¹ विपरीतो यचानागन्तु]⁵⁹¹[15^a. 1]कं तदुभयं । तस्मान्नासौ
विकारधर्मतां स्पृशतीति ।

प्रभेदनिर्देशाधिकारे [Tib. 4] सर्वशून्यताप्रभेदा वक्तव्या इत्यत
आह अयमपरः प्रभेदः⁵⁹² षोडशविधा शून्यतेति⁵⁹³[6^a. 7] । वस्तुभेदे[न
षोडशविधा । नहि द्वयाभावस्व[Tib. 5]रूपे भेदः । सा षोडशविधा
शू]⁵⁹⁴[2]न्यता प्रज्ञापारमितायां पद्यतेऽध्यात्मशून्यता याव-
दभावस्वभावशून्यतेति । सैषा समासतो वेदितव्या [6^a. 2] ॥

भोक्तृभोजन[Tib. 6]तद्देहप्रतिष्ठावस्तुशून्यता । [I. 18^{a-b}]

इत्येवमादि सामान्यलक्ष[णं शून्यतायाः सर्वधर्माणामद्वयरूपत्वात् ।

अन्यथा न तद्भेदो शक्यते दर्शयि⁶⁰⁶[3]तु[Tib. 7]मित्यतो वस्तु-
नानात्वेन तन्नानात्वं दर्शयति । पूर्वं तावद्भोक्ता विभावयितव्यः ।
तस्त्रेहाभिनिवेशत्याजनार्थं । तस्त्रेहाभिनिवेशो हि बुद्धत्व⁶⁰⁶विमोक्ष-
प्राप्तिप्रतिबन्धो भवति । तदनन्तरं तद्भोजनम् । तदनन्तरं
[Tib. 46^a. 1] तदुभयाधिष्ठानं शरीरं । तद⁶⁰⁷[4]धिष्ठानस्य शरीरस्य
प्रतिष्ठा भाजनलोको विभावयितव्यः । भोक्तुरूपकारकत्वादात्मोय-
स्त्रेहग्राहव्यावर्तनार्थं । एतच्चतुर्विधं वस्तु । [Tib. 2] तच्छून्यता वस्तु-
शून्यतेत्युच्यते । तच्च भो⁶⁰⁸क्तृशून्यताध्यात्मिकायतनारब्धेति [6^b. 4] ।
तानि च चक्षुरादिमनःपर्यन्तानि]⁶⁰⁹[5] तदन्यस्य भोक्तुरभावाच्चक्षु-
रादीनां च विषयोपभोग[Tib. 3]प्रवृत्तिदर्शनाल्लोकस्य चक्षुरादिष्वेव⁶⁰⁹
भोक्तृभिमान इत्यतश्चक्षुराद्यायतनशून्यता भोक्तृशून्यतेत्युच्यते ।
भो⁶¹⁰जनशून्यता बाह्यै[6^b. 4]रिति । [तानि च] रूपा[Tib. 4]दिधर्मपर्य-
न्तानि । तेषु विषयवस्त्वनि भु⁶⁰⁰[6]जन्त इति भोजनं । तस्माद्बाह्या⁶⁰¹-
यतनशून्यता भोजनशून्यतेत्युच्यते । तयोर्भोक्तृभोजनयोः शरीरे
परस्परा[Tib. 5]विनिर्भागेणा⁶⁰²वस्थानात्तद्देहः शरीरमिति । अतस्त⁶⁰³-
च्छून्यता[6^b. 5] ।⁶⁰⁴ [प्रतिष्ठावस्तु भाजनलोकः[6^b. 5] । सर्वसत्त्वाना-
माश्रयवस्तु⁶⁰⁵[7]प्रज्ञानात् । अत एवाह तस्य[तिविस्तीर्ण⁶⁰⁶त्वात्त-
[Tib. 6]च्छून्यता महाशून्यतेत्युच्यते [6^b. 5] । वस्तुशब्देन प्रत्येक-
मभिसम्बध्यते । तस्यैवं योगिनो बोधिसत्त्वस्य [Tib. 7] चतुर्विधज्ञेय-
वस्तुशून्यता[यां सविकल्पमनस्कारेण मनस्कारेऽन्योऽयं निमित्तग्राह
उपतिष्ठ⁶⁰⁷[15^b. 1]ते । ⁶⁰⁸येनेदं शून्यताज्ञानेनाध्यात्मिकबाह्यायतनादि
शून्यं दृष्टं तच्च यो ग्राह्यग्राहकाभिनिवेशो यथा च त[Tib. 46^b. 1]-
च्छून्यताज्ञानेन दृष्टमित्ययमेवाच परमार्थाकारो विकल्पः ।⁶⁰⁹ तस्य
द्विप्रकार[स्य योगभूमिभ्रान्तिनिमित्तस्य विकल्पस्य विभावनाच्छून्यता-
शून्यता परमार्थ⁶¹⁰[2]शून्यता च [Tib. 2] यथाक्रमं ज्ञानाकारलोप⁶¹¹
कृत्वा निर्दिष्टा । शून्यताविषयत्वाद्वा तच्च ज्ञानं शून्यतेत्युक्तं । ग्राह्य-

ग्राहकाभावेन⁶¹² शून्यता शून्यताशून्यता⁶¹³ । आध्यात्मिकायतनादिकं
च तेन शून्यता[Tib. 3]ज्ञानेन [यादृशं दृष्टं सोऽच परमार्थ इति
तेनाकारेण शून्यता परमार्थशून्यता । किं⁶¹⁴ [3] कारणं । परमार्थो
हि शून्यः परिकल्पितेन स्वभावेनेति ।

अयमन्योऽपि निमित्तग्राहः [Tib. 4] शून्यताभावनोपद्रवभूतो
यदर्थं बोधिसत्त्वः शून्यतां प्रतिपद्यते । तस्य भा[वस्वरूपं समा-
रोप्यते । तद्विभावनार्थं संस्कृतशून्यतादयः सर्वधर्मशून्यता[Tib. 5]-
पर्य⁶¹⁵[4]न्ताः शून्यता निर्दिष्टाः ।⁶¹⁶ किमर्थं च प्रतिपद्यते ।

शुभद्वयस्य प्राप्त्यर्थं । [I. 19^a

यावद्बुद्धधर्माणां विशुद्धार्थं शून्यतां प्रतिपद्यते ।⁶¹⁷ शून्यतां [Tib. 6]
प्रभावयतीत्यर्थः । मार्गो निर्वाणं च [शुभं संस्कृतमसंस्कृतं च ।
तदुभयस्य यथाक्रमं योगः]⁶¹⁸ संस्कृतशून्यतासंस्कृतशून्यता च ।

सदा सत्त्वहिताय च [I. 19^b

इति । सर्वाकारं सर्वकालं च मया सर्वसत्त्वहितं कर्तव्यमिति ।
[Tib. 7] तच्छून्यतात्यन्तशून्यता ।

संसारात्यजनार्थं च । [I. 19^c

सत्त्व[ार्थं न मया संसारः [Tib. 47^a. 1] परित्याज्यः । न खलु लभते
संसारपरित्याग ए]⁶¹⁹[6]व बोधिं । आरवकभूमाववतिष्ठते⁶²⁰ । तस्य
शून्यतानवराग्रशून्यता । किमर्थं पुनस्तस्य शून्यता दिश्यत इत्यत
[Tib. 2] आह अनवराग्रस्य संसारस्य शून्यतामपश्यन् खिन्नः⁶²¹ संसारं
परि[त्यजतीति [6^b. 7—7^a. 1] ।

अक्षयाय शुभाय च [I. 19^d

निरुपधिषेषनिर्वाण इति [7^a. 1] । कुशलमूलमक्षयं[Tib. 3] स्व]⁶²²[7]तो
निरुपधिषेषे निर्वाणे ऽपि नावकिरतीत्येतदेवाचष्टे नोत्सृजतीति

[7^a. 1] । यद्येवं कथं निरुपधिशेषनिर्वाणधातुः सिध्यति । सास्त्रवधर्म-
विपाककायस्या⁶⁶⁸ भावा[Tib. 4]दना[स्वभावस्य धर्मकायस्यातीतानां
भगवतां बुद्धानां निरुपधिशेषनिर्वाणधातावपि न सन्तानोच्छेद
इति]⁶⁶⁹ [16^a. 1] सिद्धान्तः । तस्मात्तच्छून्यतानवकारशून्यतेत्युच्यते
[Tib. 5] ।

गोचस्य च विशुद्धयर्थे । [I. 20^a]

तस्य शून्यता प्रकृतिशून्यता । अत्रैव कारणमाह गोचं हि प्रकृतिरिति
[7^a. 2] । कुत एतदत आह स्वाभाविक[मिति [7^a. 2] । स्वाभा-
विकमनादिकालिकं [Tib. 6] नाकस्मिकमित्यर्थः । कथं । अनादौ
संसारे किञ्चित्सचेतनं]⁶⁶⁵ [2] किञ्चिदचेतनं । एवमिहापि किञ्चित्
षडायतनं बुद्धगोचं किञ्चिच्छ्रावकादिगोचमिति । न चाकस्मिकत्वं
गोचस्थानादिपरम्परागतत्वाच्चेतनाचेतनविशेषवदिति । [सर्वे सच्चा-
स्तथागत[Tib. 47^b. 1]गोचा इतीह गोचं नाम तथा ज्ञेयमित्यपरे ।

लक्षणव्यञ्जना⁶⁶⁶ मये [I. 20^b]

इति ।]⁶⁶⁷ सानुव्यञ्जनानां महापुरुषलक्षणानां शून्यतालक्षणं [Tib. 2]
शून्यतेत्युच्यते । किञ्च

शुद्धये बुद्धधर्माणां बोधिसत्त्वः प्रपद्यते ॥ [I. 20^{c-d}] ॥

अन्ते प्रपद्यत⁶⁶⁸ इत्यभिधानात्सर्वत्र सम्ब⁶⁶⁹[न्धः । शुभद्वयस्य प्राप्त्यर्थं
बोधिसत्त्वः प्रपद्यते । सदा [Tib. 3] सत्त्वहिताय च बोधिसत्त्वः
प्रपद्यते । इति ।]⁶⁶⁹ [4] कतरेषां बुद्धधर्माणामित्यतो ब्रवीति बल-
वैशारद्यावेणिकादीनामिति [7^a. 3] । संक्षेपतः सर्वबुद्धधर्माणां प्राप्तये
मया प्रयतितव्य⁶⁸¹मिति प्रतिपद्यते । तस्माद् [विभावयतीति [7^a. 3]
तस्य]⁶⁸² शून्यता[सर्वधर्मशून्यतामिति । कीदृशीह विभावेनेति ।
ज्ञेये [Tib. 5] ज्ञानस्याव्यवहि]⁶⁸³[5]तप्रवृत्तिः । एवं तावच्चतुर्दशाना-

मध्यात्म⁶⁸⁴शून्यतादीनां सर्वधर्मशून्यतापर्यन्तानां व्यवस्थानं वेदितव्यं
[7^a. 3] । का पुनरत्र भोक्तादौ शून्यता [7^a. 3] [Tib. 6]]⁶⁸⁵ [अत आह ।

पुद्गलस्य च धर्माणामभावस्तत्र शून्यता ।

तदभावस्य सद्भावः सा ततः शून्यतापरा ॥ [I. 21]

इति । तत्र यथोक्तभोक्तादौ [Tib. 7] पुद्गलधर्माभावः शून्यता ।
तस्याभावस्य सद्भावोऽपि शून्यता । तत्र पुद्गलधर्माभावोऽभावशून्यता ।
तस्याभावस्य सद्भावोऽभावस्वभाव[Tib. 48^b. 1]शून्यता [7^a. 5] । तयो-
र्द्विविधाध्यात्मशून्यता कथमन्ते व्यवस्थाप्यत⁶⁸⁶ इत्यत आह शून्यता-
लक्षणनिर्देशादिति [7^a. 5] ।⁶⁸⁷ शून्यतालक्षणनिर्देशोऽपि किमर्थं]⁶⁸⁸[6]-
मत [Tib. 2] आह पुद्गल⁶⁸⁹धर्मसमारोपस्य तच्छून्यतापवादस्य च
परिहारार्थं यथाक्रममिति⁶⁹⁰ [7^a. 6] । पुद्गलधर्मसमारोपस्य परि-
हारार्थमभावशून्यतां व्यवस्थापयति । त[Tib. 3]च्छून्यतापवादपरि-
[हारार्थमभावस्वभावशून्यतां । यद्यभावशून्यता नोच्यते परिकल्पित-
रूपयोर्धर्मपुद्गलयोर्भाव]⁶⁹¹ [7] एव प्रसज्येत । यद्यभाव[Tib. 4]स्वभाव-
शून्यता नोच्यते शून्यताया अभाव एव प्रसज्येत । तदभावाच्च
पुद्गलधर्मयोः पूर्ववद्भावः स्यात् । तच्चाध्यात्मिकेष्टायतनेषु विपाक-
विज्ञानस्वभाव[ेषु बालानां [Tib. 5] भोक्तृसम्भतेषु भोक्तुः पुद्गलस्य
कल्पितलक्षणानां चक्षुरादीनां चाभावस्तस्याभाव]⁶⁹²[16^b. 1]स्य च
सद्भावोऽध्यात्मशून्यता । बाह्येष्टायतनेषु रूपादिविज्ञप्त्या[Tib. 6]भास-
स्वभावेषु बालानां⁶⁹³ भोग्यसम्भतेषु भोजनस्यात्मीयस्य⁶⁹⁴ परिकल्पित-
लक्षणानां च रूपादीनाम[भावस्तस्याभावस्य च सद्भावो बाह्यशून्यता ।
तस्य [Tib. 7] देहाभ्यन्तरे भोक्तुः पुद्गलस्य बालजनपरिकल्पितानां च
रूपा]⁶⁹⁵[2]दीनां देहस्य चाभावस्तदभावस्य च [सद्]⁶⁹⁶भावोऽध्यात्म-
बहिर्धाशून्यता । भाजनलोके [Tib. 48^b. 1] सत्त्वलोकस्याभाव⁶⁹⁷स्त-
त्यरिकल्पितस्वभावाभावस्तदभावसद्भावश्च महाशून्यता । शून्यता⁶⁹⁸

ज्ञान⁶⁶⁰ [स्य परमार्थाकारस्यापि ज्ञाचाकारग्राहकस्य [Tib. 2] पुद्गलस्य परिकल्पितलक्षणस्य शून्यताज्ञानस्य परमार्थाकारस्य]⁶⁶⁰ [3] चाभावस्तदभावस्य च सद्भावो यथाक्रमं शून्यताशून्यता परमार्थशून्यता च । इदानीं [Tib. 3] यदर्थं बोधिसत्त्वः प्रतिपद्यते तेषु संस्कृतादिषु सर्वबुद्धधर्मपर्यन्त[ेषु बोधिसत्त्वसिद्धिप्रयोजनेषु । पुद्गलस्य परिकल्पितलक्षणानां च धर्माणामभाव[Tib. 4]स्तदभा⁶⁶¹ [4]वस्य च भावो यथाक्रमं संस्कृतशून्यता यावत्सर्वधर्मशून्यतेति । तथा हि । नास्ति संस्कृतस्य स्वामी वा प्रयोक्ता वा पुद्गलः संस्कृतं वा [Tib. 5] बालजनपरिकल्पिते- [नात्मना । संक्षेपेण सर्वविकल्पग्राहप्रतिपक्षार्थं सर्वसूत्राभिप्रायव्याकरण]⁶⁶² [5]र्थं चैता बोधिसत्त्वानां आवकैरसाधारणाः षोडशशून्यता निर्दिष्टाः । अत्र भगवता शून्यताविषयः शून्यतास्वभावः शून्यताभावनाप्रयोजनं च दर्शितं । [तत्र शून्यताविषयो भोक्तादेरर्थाद् [Tib. 7] बुद्धधर्मपर्यन्तः । तत्रदर्शनं पुनः शून्यताया]⁶⁶³ [6]: सर्वधर्मव्यापकत्वज्ञापनार्थं । शून्यतास्वभावोऽभावस्वभावोऽभावभावस्वभावश्च⁶⁶⁴ [Tib. 49^a. 1] । शून्यतास्वभावप्रदर्शनं पुनरधारोपापवादप्रतिपक्षेण सर्वदृष्टिनिसरणात्मकत्वज्ञापनार्थं । शून्यताभावना- [Tib. 2] प्रयोजनं शुभद्वयस्य प्राप्त्यर्थं [I. 19^a]मित्यारभ्य शुद्धये बुद्धधर्माणां [I. 20]मिति⁶⁶⁵ पर्यन्तं । तत्र⁶⁶⁶ [7]दर्शनं पुनः स्वपरात्मनो रूपधर्मकायसम्पत्कर्षः शून्यताभावना⁶⁶⁷ देवेति⁶⁶⁸ [Tib. 3] प्रदर्शनार्थमिति⁶⁶⁹ । एवं शून्यतायाः प्रभेदो विज्ञेय [7^a. 6] इति समलावस्थायां संक्लिष्टा विमलावस्थायां च विशुद्धेत्यध्यात्मशून्यतादि [Tib. 4] षोडशभेदकथनानन्तरमाकारो वे]⁶⁶⁰ [17^a. 1] दितव्यः ॥

भेदोद्देशानन्तरं तत्साधनमुद्दिष्टमित्यतस्तन्निर्देशा⁶⁶¹ नन्तरं पृच्छति कथं साधनं वेदितव्यं [7^a. 6] मिति । अत्र किं सा]⁶⁶² ध्यमिति⁶⁶³ । [Tib. 5] आगन्तुकोपक्षेण संक्लिष्टतास्वभावविशुद्धभावः । तत्र संक्लिष्टतासाधनं⁶⁶⁴ [मधिकृत्याह

यद्ययं न भवेत्क्षेशो मुक्ताः स्युः सर्वदेहिनः । [I. 22^{a-b}]

इति [Tib. 6] । विमुक्तिः सं]⁶⁶⁵ [2]क्षेशप्रहायं । तत्संक्षेशप्रहायं⁶⁶⁶ च मार्गभावनातः । तत्र यदि धर्माणां शून्यतागन्तुकैरुपक्षेणै [Tib. 7]-रनुत्पन्नेऽपि⁶⁶⁷ प्रतिपक्षे [7^a. 7]⁶⁶⁸ । अपिशब्दादनुत्पन्न इव । न संक्लिष्टा भवेदेवं सति संक्षेशाभावात्प्रयत्नमन्तरेण सर्वसत्त्वा मुक्ताः स्युः [7^b. 1] । प्रयत्नमन्तरेणेति [Tib. 49^b. 1] प्रतिपक्षमन्तरेण । न च]⁶⁶⁹ [3] प्रतिपक्षमन्तरेण प्राणिनामस्ति मोक्ष इत्यवश्यं पृथग्जनावस्थायां तथतायामागन्तुकैर्मलैः संक्लिष्टताभ्युपगन्तव्येति । एवं शून्यतायाः⁶⁷⁰ [Tib. 2] संक्लिष्टप्रभेदः साधितो भवति । [तत्र प्रभेदाकारं साधयितुमाह

विशुद्धा यदि सा न स्यात्प्रयन्तो निष्फलो]⁶⁷¹ [4] भवेत् ॥ [I. 22^{a-d}]

देहिनामिति सम्बध्यते । अथोत्पन्नेऽपि प्रतिपक्षे [Tib. 3] [7^b. 1] । अपिशब्दादनुत्पन्न इव । [न]⁶⁷² विशुद्धा भवेदेवं सति मोक्षार्थ आरम्भो निष्फलो भवेत् [7^b. 1] । प्रतिपक्षभावनयापि तन्मलविगमो न भवेत् । न च समलस्य [Tib. 4] मुक्तिरुपपद्यते । नापि मोक्षार्थ आरम्भो निष्फल]⁶⁷³ [5] इष्यते । तस्मादवश्यं प्रतिपक्षाभ्यासादागन्तुकोपक्षेण विगमाच्छून्यताया विशुद्धिः [Tib. 5] रभ्युपगन्तव्येति । एवं शून्यताया विशुद्धिप्रभेदः साधितो भवति । अत्र संक्षेशधर्मग्रहणात्संक्लिष्टा विशुद्धिधर्मग्रहणाच्च विशुद्धा । न खलु शून्यतायाः [Tib. 6] सा]⁶⁷⁴ [6]क्षात्संक्षेशो विशुद्धिर्वेद्यते । धर्मपरतन्त्रत्वाद्धर्मतायाः । अत एवाहुः मुक्ताः स्युः सर्वदेहिनः [I. 22^b] इति । अत्र देहिन इति तदुपादानं भवो [Tib. 7] क्तं । अन्यथा⁶⁷⁵ यदि शून्यतायाः [साक्षात्संक्षेशो विशुद्धिर्वा भवेत्ततः कः सम्बन्धो देहिभिः स्यात् । एवं हि शून्यताविशुद्ध्या]⁶⁷⁷ [7] देहिनां [Tib. 50^a. 1] विशुद्धिः

शून्यतासंक्षेपाच्च संक्षेप उच्यते । यदि⁶⁷⁸ च शून्यता⁶⁷⁹ क्लिष्टा पृथग्जना-
वस्थायां शुद्धा चार्यावस्थायां भवति तत इदं [Tib. 2] सिद्धं भवति ।⁶⁹⁰

न क्लिष्टा नापि चाक्लिष्टा [शुद्धाशुद्धापि नैव सा ॥ [I. 23^{a-b}]

इति । कथं न क्लिष्टा नाप्यशुद्धेति [7^b. 2] ।⁶⁸¹ शुद्धिद्वयस्य⁶⁸² प्र⁶⁸³ [17^b. 1]-
कृतगमकत्वात् । [Tib. 3] अत्रैवागममाह प्रकृत्यैव प्रभास्वरत्वा-
चित्तस्येति [7^b. 2] ।⁶⁸⁴ अत्र च चित्तधर्मतैव चित्तशब्देनोक्ता । चित्त-
स्यैव⁶⁸⁵ लक्षणत्वात् । कथं नाक्लिष्टा न विशुद्धेति⁶⁸⁶ [7^b. 3] [Tib. 4] ।⁶⁸⁷
क्लिष्टैवेति प्रतिषेधद्वय⁶⁸⁸ [नावगम्यते । सा चागन्तुकैः क्लेशैः क्लिश्यते
[7^b. 3] न स्वभावेनेति निर्दिष्टं । सा चागन्तुकैरुप⁶⁸⁹ [2] क्लेशैरुप-
[Tib. 5] क्लिश्यत इत्यच्चाप्यागमः । संक्लिष्टविशुद्धतया द्विधा भेद
उक्ते किमर्थं पुनश्चतुर्धा भेद उच्यते । लौकिकलोकोत्तरमार्ग-
विशेषार्थमित्येके ।⁶⁹⁰ लौकिको⁶⁹¹ [Tib. 6] हि मार्गः स्व[भूमिमलैः⁶⁹²
क्लिष्टः । तत्रप्रतिपक्षत्वात् न निक्लिष्टः । लोकोत्तरमार्गस्तु मृदुमध्या⁶⁹³ -
[3] दिभेदादशुद्धोऽनास्रवत्वात् शुद्धः । नैवं [Tib. 7] शून्यतेति । न
क्लिष्टेत्युक्ता । चक्षुरादिविशेषार्थ⁶⁹⁴ मुच्यते⁶⁹⁵ नाशुद्धेत्यन्ये । चक्षुरादयो
क्षानावृताव्याकृतत्वान्न क्लिष्टा[ः] । [Tib. 50^b. 1] न च ते [सास्रवत्वा-
त्स्वभावेन शुद्धा इत्यशुद्धा इत्युक्ताः । एवं सापि न क्लिष्टेत्युक्ते ऽशु-
द्धेति⁶⁹⁶ [4] कुशलसास्रवत्वा⁶⁹⁷ द्विशेषा[Tib. 2] र्थ⁶⁹⁸ माह । कुशलं सास्रवं
हि संसारपर्यापन्नत्वान्नाक्लिष्टं । इष्टविपाकत्वाच्च शुद्धं । नैवं धर्मता ।
सा हि क्लिष्टावस्थायां [संक्षेपेति]⁶⁹⁹ न शुद्धैवेति⁷⁰⁰ [Tib. 3] । एवं
शून्यता[प्रभेदे संक्षेपविशुद्धिनिर्देशीयं साधितो भवति ।⁷⁰¹ शून्य-
तायाः]⁷⁰² [5] पिण्डार्थो लक्षणतो व्यवस्थानतश्च⁷⁰³ वेदितव्यः ।
तत्र [Tib. 4] लक्षणतोऽभावलक्षणतो भावलक्षणतश्चेति [7^b. 3-4] ।
इयाभावो हीति [I. 14^a] वचनादभावलक्षणतः । अभावस्य च भा[व

[I. 14^b] इति वचनाद्भावलक्षणतः । भावलक्षणतश्च भावाभाव-
विनिर्मुक्तलक्षणतः [7^b. 4] ।⁷⁰⁴ [6] न भावो नापि [Tib. 5] चाभाव
[I. 14^c] इति वचनात्त्वान्यत्वविनिर्मुक्तलक्षणतश्च [7^b. 5] । एतच्च
शून्यताया लक्षणं ।⁷⁰⁵ तस्मादभूत⁷⁰⁶ परिकल्पा[Tib. 6] न पृथक्कैवलक्षण-
[I. 14^d] मिति वचनात् । एवं लक्षणतः पिण्डार्थः[ः] । व्यवस्थानतः
पिण्डार्थः कथं वेदितव्य इत्याह व्यवस्थानतः पर्याया]⁷⁰⁷ [7] दिव्यव-
स्थानतो वेदितव्यः [7^b. 5] । पर्यायस्तदर्थस्तद्भेदस्तत्साधनं चेत्यर्थः ।
एतेषां⁷⁰⁸ च चतुःप्रकारलक्षण[ादीनां निर्देशाच्च]⁷⁰⁹ चतुर्विधोपक्षेप-
प्रतिपक्षेण स्वलक्षणं कर्मलक्षणं संक्षेप[Tib. 51^a. 1] व्यवदानलक्षणं
[गोचलक्षणं चोक्तं । तत्र विकल्पप्रतिपक्षेण स्वलक्षणः । तत्र
भावाभावोभयपृथगेकत्वग्रहणात्मकं । शून्यतालक्षणं श्रुत्वा[Tib. 2]-
नधिमुक्तानामुच्चासो भवति । तत्रप्रतिपक्षेण कर्मलक्षणं । निमित्त-
तयताकर्माविपरीतकर्म सर्वनिमित्तप्रहाणकर्म लोकोत्तरसर्वज्ञान-
[Tib. 3] विषयत्वस्थितिकर्मात्मबने चार्यधर्महेतुभावकर्म । एवं शून्यता-
स्वभावकर्मश्रवणमात्रेण विकल्पग्राहकाणामलसानामालस्यापाकर-
णार्थं प्रभेदलक्षणं [Tib. 4] । तत्कथं संक्षेपो भवति विशुद्धिर्भवती-
त्युपभोक्तृणां सन्देहापाकरणार्थं गोचलक्षणं ।

मध्यान्तविभागशास्त्रे प्रथमस्य लक्षणपरिच्छेदस्य

[Tib. 5] भाष्यं व्याख्यातं ।⁷¹⁰

TEXTUAL NOTES

CHAPTER I

¹ ཡ་རབས་དག་ནི་ཡལ་ཚེན་སྐྱ་མ་དང་། འདོད་ (X 55) པའི་ལྷ་ལ་མཚོད་ནས་ལས་
ནསས།

² MS. °rtata.

³ Tib. བདག་ཡ་རབས་ཀྱི་ (X 55) རྒྱལ།

⁴ After °kramānuvartī Tib. adds *iti jñāpayitum* (ཞེས་ཤེས་པར་
བྱ་བའི་ཕྱིར་) .

⁵ མཚོད་ནས། དེའི་དོན་ རྣམ་ པར་ དབྱེ་ པར་ རྒྱགས་ ཞེས་ རབ་ ཏུ་ བསྟན་ (X 56)
པའི་ཕྱིར་ “བསྟན་བཅོས་འདི་ནི་རབ་ཏུ་མཛད་པ་” ཞེས་བྱ་བ་ལ་སོགས་པ་སྟོན་སོ།
དེ་ལྟར་བྱས་ན་ཡོན་ཏན་ཅི་ཞིག་ཐོབ་ཅེས་ན། ཡོན་ཏན་དང་ལྡན་པ་དང་། ཡན་འདོགས་
(X repeats it once more) པ་ལ་མཚོད་ན།

⁶ MS. *yesām*.

⁷ བསོད་ནམས་འཕེལ་ན་ཡང་དག་པར།

⁸ Tib. only *vighna* and not *vighnavināyaka*.

⁹ Tib. རྩེད་ཏུ་ MS. *analpenā*.

¹⁰ མཛད་པས་གསུངས་པ་དང་འཆད་པས་བཤད་པ་ཡང་དག་པར་བྱིན་པར་བསྟན་པས་
མཛད་པ་དང་འཆད་པ་དང་། མདོ་དང་འབྲེལ་བ་ལ་གསུངས་པ་བསྟན་པར་བྱའི་ཕྱིར་ “བསྟན་
བཅོས་འདི་ནི་རབ་ཏུ་མཛད་པ་” ཞེས་བྱ་བ་ཐམས་ཅད་སྟོན་སོ། དེ་ལ།

¹¹ For *-praneya-* Tib. literally *-bhāṣita-* (བཤད་པ་) .

¹² MS. *sūtra*.

¹³ Tib. གསུང་པ།

¹⁴ MS. adds here *yasya*. Tib. reads here འདི་ལྟར་ meaning *tathā hi*.

¹⁵ དེ་ཡང་སྐྱེ་བ་གཅིག་གིས་ཐོགས་པའི་ཕྱིར། བྱང་ལྡན་སེམས་དཔའི་མངོན་པར་ཤེས་
པ་དང་གསུངས་དང་སོ་སོ་ཡང་དག་པར་རིག་པ་དང་། ཉིང་ངེ་འཛིན་དང་། དབང་དང་།

བཟོད་པ་དང་། རྣམ་པར་ཐར་པ་ཐམས་ཅད་ཀྱི་དམ་པའི་པ་རོལ་དུ་སོན་པ། བྱང་ཆུབ་སེམས་
དཔའི་ས་ཐམས་ཅད་ལ་སྐྱིབ་པ་ཡང་མ་ལྟས་པར་སྦངས་པའོ།

¹⁶ MS. *vaktrā*.

¹⁷ MS. *śayāsajjam*.

¹⁸ Tib. དེ་ལས་སྐྱོབ་དཔོན་བཙུན་པ་དབྱིབ་གཉེན་གྱིས་གསན་ནས་འདིའི་འབྲེལ་བ་
མཛད་དེ། དེ་གཉིས་ཀྱང་ཤེས་རབ་མཚོག་དང་ལྷན་པས་མ་ཞོར་བར་རྟོགས་པ་དང་། བརྒྱུང་
བ་དང་ལྷོན་ལྷན་པས་འདིར་མཛད་འདི་འོན་མཞོར་བར་བལྟན་ཏོ། ཞེས་འབྲེལ་བ་གསུམ་པ་སྐྱེ་ལྟེ།
དེ་ལྟར་གང་དག་གང་ཟག་ཚད་མར་བྱེད་པ།

¹⁹ Tib. འབྲེལ་བ་ལ།

²⁰ གང་ཡང་ཚོས་ལ་རྟོན་པ་དེ་དག་ནི་མདོ་དང་འབྲེལ་བའི་དོན་བཟང་པོ་ཁོང་དུ་རྒྱུད།
ངེས་པ་སྐྱེས་ན་འདི་མཛད་པ་དང་འཆད་པ་ཡང་རྟོགས་པས་རབ་དུ་བྱེ་བ་ཡིན་གྱི། རྟོག་གི་བ་
ལྷང་ཙམ་གྱིས་རབ་དུ་བྱེ་བར་ནི་མ་ཟད་དོ་ཞེས་མཛད་པ་དང་འཆད་པ་ལ་གསུམ་པ་སྐྱེའོ། ད་ནི།

²¹ བལྟན་བཅོས་ཀྱི་རང་བཞིན་ཅེ་འདྲ་བ། *Vasubandhu's* beginning
kārikā which is being explained here is as follows :—

श्रावणस्यास्य प्रथेतारमथर्ह्यं सुगतात्मजम् ।

वकारं चास्मदादिभ्यो अतिथ्येऽर्थविवेचने ॥

²² ཅིའི་ཕྱིར་བལྟན་བཅོས་ཤེས་བྱ་བ་འདི་བཤད་པར་བྱའོ། མིང་དང་ཚོག་དང་ཡི་གའི་
ཚོགས་སུ་སྦང་བའི་རྣམ་པར་རིག་པ་རྣམས་ནི་བལྟན་བཅོས་སོ། ཡང་ན་འཇིག་རྟེན་ལས་འདས་
པའི་ཡེ་ཤེས་ཐོབ་པར་བྱེད་པའི་སྐྱེའི་ཁྱད་པར་དུ་སྦང་བའི་རྣམ་པར་རིག་པ་རྣམས་བལྟན་
བཅོས་སོ། རྣམ་པར་རིག་པ་རྣམས་ཇི་ལྟར།

²³ Tib. adds here *śravaṇa-* (ཉན་པའི).

²⁴ འདི་ལ་ཉེས་པ་མཛད་དོ། སྐྱོབ་མ་ཚོས་པ་ནི་རྒྱལ་བྱིས་པ་དང་། ཉིང་ངེ་འཇོན་དང་།
ཤེས་རབ་ཀྱི་ཁྱད་པར་བསྐྱེད་པའི་ཕྱིར། ལྷས་དང་ངག་དང་ཡིད་ཚོགས་པར་མི་དབྱང་
(X འབྱུང་) བའི་ལས་ལས་བསྐྱོག་པ་དང་། ཚོགས་པར་དབྱང་(X འབྱུང་) བའི་ལས་
ལ་འཇུག་པའོ། ཡང་ན་བལྟན་བཅོས་ཀྱི་མཚན་ཉིད།

²⁵ MS. *°desobhāsamānā-*.

²⁶ སྐྱུག་བསྐྱེལ་དྲག་པོ་སྐྱ་ཚོགས་ཀྱིས་འཇིགས་པའི་ངན་སོང་རྣམས་དང་། སྤྱིད་པ་
ལས་སྐྱོབ་པ། དེའི་ཕྱིར་ཉོན་མོངས་པའི་དག་འཚོས་པ་དང་ངན་འགྲོའི་སྤྱིད་པ་ལས་སྐྱོབ་
པས་བལྟན།

²⁷ Tib. སྐྱོབ།

²⁸ Quoted in MV, p. 3, l. 3.

²⁹ གཉིས་པོ་འདི་དག་གཞན་གི་ལྷགས་ལ་སེད། འདི་ནི་ཞེས་བྱ་བ་ནི། ཐེག་པ་གསུམ་
གྱི་སྐོ་རྣམ་དངོས་པོ་བདུན་དུ།

³⁰ The word *kārikā* is omitted in Tib.

³¹ According to Tib. the first half of the *kārikā* would literally
read *balavān api dhātvartha upasargena bādhyate*; but the better
reading would be *upasargena dhātvartho bālavān abhābhūyate* :

སྐད་དབྱིངས་དོན་གྱི་སྐྱོབས་ལྡན་ཡང་།

ཉེ་བར་བསྐྱར་བས་ཟེལ་ཞོན་འགྱུར།

³² It is a well-known grammatical *kārikā*, quoted also in MV,
p. 5, with the reading *balād anyatra nīyate* in b.

³³ མི་གནས་པ།

³⁴ བྱང་ཆུབ་ལས་འདས་པར་བདེ་བར་གཤེགས་པའོ། དེ་ཡང་ཐམས་ཅད།

³⁵ Tib. omits *-vighraha*. ³⁶ སྐྱོད་པ། ³⁷ Tib. omits *samartha*.

³⁸ དེའི་བདག་ཉིད་ནི་རྣམ་པར་དག་པའི་དེ་བཞིན་ཉིད་དེ། དེ་ལས་རབ་དུ་གྱུར་པའི་ཕྱིར།
³⁹ དེ་བཞིན་གཤེགས་པའི་གཏུང་དུ།

⁴⁰ རབ་དུ་རྟེན་པས་དེ་ལྟ་བུས་ན་བྱང་ཆུབ་སེམས་དཔའ་ས་བཙུན་པ་ལ་རབ་དུ་གནས་པ་ནི།
⁴¹ བལྟན་བཅོས་མཛད་པ་དེ་ཁོ་ན་གྱུགས་སུ་རྒྱུད་པ་ཕུན་སུམ་ཚོགས་པར་བལྟན་པ།

⁴² MS. *sugatātmaja iti*.

⁴³ རྟེན་པ་དང་བཀྲུང་སྤྱི་ལ་མི་བལྟས་(X བལྟ) བར། ⁴⁴ བལྟན་པའོ།

⁴⁵ ཚོས་ཀྱིས་རྒྱན་གྱིས་བལྟན་བཅོས་འདི་མངོན་དུ་གྱུར་ཅིང་བཤད་དོ། ཡང་ཞེས་བྱ་བ་ནི།
⁴⁶ Tib. omits *tebhyo*°.

⁴⁷ བལྟན་བཅོས་མཛད་པ། Before this MS. *anena*.

⁴⁸ In Tib. read འབྲེལ་ for བྱོལ།

⁴⁹ Tib. om. it.

50 རོན་ནི་འདིར་བཟུན་བཅོས་ཀྱི་ལྷས་ཡིན་ཏེ་ཞེས་བྱ་བ་དོན་བདུན་པོ་འདི་དག་བཟུན་བཅོས་འདི་ལས་འཚད་དེ་ཞེས་འབྲུང་བའི་ཕྱིར་རོ། ཅིའི་ཕྱིར་བཟུན་བཅོས་འདི།

51 Tib. *uktam* or *bhāṣitam* (བཤད་པ།) .

52 Tib. om. *sambandhe*.

53 ཐོབ་པར་འགྱུར། ཚོས་ལ་བདག་མེད་པ་ཡང་ཚོས་ཐོས་མེད་པ་ཉིད་ཚོས་ལ་བདག་མེད་པ་དང་། བད་ན་བྱེད་པའི་སྐྱེས་བུ་མེད་པ་ཉིད་ཚོས།

54 ལོག་པར་དོགས་པ་བསལ་བའི་ཕྱིར་རོ་ཞེས། ཡང་ན་འཇིག་རྟེན་གྱི་ཁམས་དང་

སེམས་ཚན་དང་ཚོས་དང་གདུལ་པ་དང་ཐུབ་པ་གྱི་ (X ཀྱིས) བདག་ཉིད་དེ། ཤེས་བྱ་རྣམས་ལ།

55 Tib. དབྱི་བ།, MS. *prabhavatvāt*.

56 In accordance with all the texts in Tib. one should read here *ca*, but MS. has *hi*.

57 This is the first line of the beginning *kārikā* of Maitreya-nātha's *Madhyāntavibhāga*. In the Tib. version of Sthiramati's *ṭikā* this line is quoted here with two additional words (དང་): མཚན་ཉིད་དང་སྐྱབ་པ་དང་། དེ་འོན་ཀྱང་། while in the original work as well as in the *Bhāṣya* of Vasubandhu it is as follows: མཚན་ཉིད་སྐྱབ་པ་དེ་འོན་ཀྱང་།

58 བཞག་སྡེ་ཞེས་བྱ་བ་ལ། དེ་ལ་ཞེས་བྱ་བ་ནི་བཟུན་བཅོས་ཀྱི་དོན་རྣམས་པར་འབྱེད་པ་འཇམ། བཟུན་བཅོས་ལའོ། ཐོག་མ་འོ་ན་ཅེས་བྱ་བ་ནི་དང་པོ་འོ་ན་རོ། ། བཟུན་བཅོས་ནི་བཤད་པར་ཟད་དོ་ (? ཟེར་རོ ?) ། དེའི་ལྷས།

59 MS. *samksepah*.

60 MS. *pinḍārtho*.

61 དོན་བདུན་པོ་དག་སྡེ། མཚན་ཉིད་ལ་སོགས་པའོ། རྣམས་པར་བཞག་ཅེས་བྱ་བ་ནི་བཅས་པར་བྱ་སྡེ། བཤད་ཅེས་བྱ་བའི་ཐ་ཚོག་གོ། བཟུན་བཅོས་འོང་དུ་རྒྱུད་པ་ཉིད།

62 For *vistareṇopa° dhāvanam iva* Tib. དཀྱུས་ཀྱིས་བཟུན་པའི་དུ་ཐོགས་ (X ཐགས་) མེད་པར། Here Tib. ཐོགས་མེད་པར་ means *apratihatam* 'unhinderedly.' MS. *dr̥ṣṭabhūmi niḥsamkaṃ svavāda*.

63 ཀྱུག་པ་བཞེན་ཏེ། གཞན་དུ་མ་ཡིན་ནོ་ཞེས་ཞེས་བྱ་བ་དོན་བདུན་པ་འདི་དག་བཟུན་བཅོས་འདི་ལས་འཚད་དེ་ཞེས་བྱ་བ་ནི་བཟུན་བཅོས་ཀྱི་ལྷས།

Here according to Sthiramati the underlined sentence (*ete° uktā*) is undoubtedly of the *Bhāṣya*, but it is not found in its Tib. version.

64 Tib. after *sampūrnam ad. jñeyam iti te'rthā avagantaryā ity arthah* (ཤེས་པར་བྱ་ཡིན་པས་དོན་དེ་འོང་དུ་རྒྱུད་པར་བྱ་བ་ཞེས་བྱ་བའི་ཐ་ཚོག་གོ།) .

65 Tib. om. *paryantādhi° -yāvat*.

66 འཚད་ཅེས་བྱ་བ་ནི་བཟུན་པ་འཇམ་གཏན་ལ་འབབས་པའོ། འདི་ལྟ་སྡེ་ཞེས་བྱ་བ་ནི་འདི་དོན་འོང་དུ་རྒྱུད་པར་བྱེད་པའི་ཚོག་གི་ཐུན་དོ། མཚན་ཉིད་ཅེས་བྱ་བ་ནི།

67 Tib. om. *ardhena*.

68 མཚན་ཉིད་དུ་བཟུན་ཏེ། གཤམ་ཏེ་འདིས་མཚན་པར་བྱེད་པས་མཚན་ཉིད་ཅེས་བྱ་བ་ན། དེ་ལྟ་བུ་ནི་མཚན་ཉིད་ཀྱན་ནས་ཉོན་མོངས་པ་དང་། རྣམས་པར་བྱང་བ་དང་ཐུན་དང་པར་འགྱུར་རོ་ཞེན། དེ་ནི་དེ་ལྟར།

69 Or *khakkhata-*, Tib. ལྷ་བ།

70 རྣམས་པར་བྱང་བའི་བདག་ཉིད་ཀྱིས་ (X ཀྱི་) མཚན་པར་བྱ་བ་སྡེ་མཚན་ཉིད་དུ་འགྱུར་རོ། ཡང་ན་ཀྱན་ནས་ཉོན་མོངས་པ་དང་རྣམས་པར་བྱང་བ་གཉིས་ལས་མཚན་ཉིད་རྣམས་པ་གཉིས་ཏེ། རང་གི་མཚན་ཉིད་དང་སྐྱེད་མཚན་ཉིད་དང་།

71 One expects here *āvṛtiḥ* as before in the original *kārikā* of Maitreya-nātha.

72 Tib. འཇམ།, MS. om. it.

73 Tib. *idam eva tad iti tad* (འདི་ཉིད་དེ་ཡིན་པས་དེའོ།) .

74 ཕྱིན་ཅི་མ་ལོག་ཅེས་བྱ་བའི་ཐ་ཚོག་གོ། དེ་ཡང་རྣམས་པ་བཅུ་འོ། མི་མཐུན་པའི་ཕྱོགས་སྤངས་པའི་ཕྱིར། ཕྱོགས་ནི་གཉེན་པ་སྡེ་དེ་ནི་ལམ་མོ། དེ་གོ་མས་པར་བྱ་བ་ནི་བསྐྱོམ་པའོ།

75 འབྲས་བུ་ལ་སོགས་པའོ། ཐོག་པ་སློན་མེད་པ་ཞེས་བྱ་བ་ནི་འདིས་འགྲོ་པས་ཐོག་པ་སྡེ། དེ་ནི་ཐོག་པ་ཡང་ཡིན་ལ་སློན་མེད་པ་ཡང་ཡིན་པས།

76 འཇིག་རྟེན་ལས་འདས་པའི་ཡི་ཤེས་དང་མཐུན་པའི་ཕྱིར་ཏེ། འདི་ལྟར་བྱང་རྒྱལ་སེམས་དཔའ་མོས་པས་སྐྱོད་པ་ལ་གནས་པ། རྒྱལ་བྱིས་ལ་རབ་དུ་གནས་པས། ཐོག་མར་ཀྱན་ནས་ཉོན་མོངས་པ་དང་།

77 དེའི་འོག་དུ་སྐྱབ་པ་དེ་ལས་དམིགས་པ་གང་གིས་སེམས་རྣམ་པར་གྲོལ་བར་འགྱུར་བ་
དེ་ནི་དེ་ཁོ་ན་ཡིན་པར་ཁོང་དུ་རྒྱུན་པར་བྱའོ། ། དེའི་འོག་དུ་དམིགས་པ་དེའི་སྐྱབ་པ་དེ་སྐྱོར་
བ་གང་གིས།

78 MS. °*orddhya vāva*°; Tib. འཕྲི་བ་དང་གཞིན་པོ་འཕེལ་བ་ལ།

79 མངོན་དུ་གྱུར་པ་ནི་འབྲས་བུ་རྣམས་ཏེ། རྒྱན་དུ་ལྷགས་པའི་འབྲས་བུ་ལ་སོགས་པ་
ཤེས་པར་བྱའོ། དེ་དག་ཐམས་ཅད་ཀྱང་སློབ་མ་དང་བཅས་པས་བྱང་རྒྱུ་སེམས་དབའ་རྣམས་
དང་ཉན་ཐོས་ལ་སོགས་པ་དང་མུན་མོང་སྟེ།

80 ཡང་སློབ་པོ་ཞེས་བྱང་རྒྱུ་སེམས་དབའ་རྣམས་ཀྱི་ནི་ལྷ་ན་མེད་པ་མུན་མོང་མ་ཡིན་
པ་སྟེ། དོན་བདུན་པ་རྒྱན་མེད་པའོ། ། གཞན་ན་རེ།

81 དང་།

82 སྤང་བའི་ཐབས་བཟུན་པའི་ཕྱིར། དེའི་འོག་དུ་གཞིན་པོ་འཁོར་དང་བཅས་པ་ནི་ལས་
མོ། ལས་དེའི་ཐོག་མ་དང་བར་མ་དང་ཐ་མ་ལ་རྒྱང་དུ་དང་འབྲིང་དང་ཚེན་པོ་རབ་དུ།

83 Tib. བྱང་རྒྱུ་སེམས་དབའ་དང་ཉན་ཐོས། MS. *bodhisattvasya śrāvakā*°.

84 གཞན་དག་ན་རེ། ཡོད་པ་དང་མེད་པའི་མཚན་ཉིད་ཤེས་པར་བྱ་བའི་ཕྱིར་ཐོག་མར་
མཚན་ཉིད་བཤད་དོ། མཚན་ཉིད་ཤེས་ནས་སྐྱབ་པ་སྤང་བར་བྱ་བ་དང་། དེ་ཁོ་ན་
མངོན་སུམ་དུ།

85 Tib. དང་།

86 For *tat°prahānaṃ* Tib. *tena prahātavyaṃ* (དེས་སྤང་བར་བྱ་བ་ནི་) .

87 དེའི་འོག་དུ་; MS. *namta*.

88 འོག་དུ་ཐོག་པ་སྒྲ་ན་མེད་པའི་ཤེས་བྱ་པར་རབ་དུ་བཟུན་པའི་ཕྱིར་འདི་ནི་གོ་རིམས་སོ།
(In X read རིམ་སོ) ཞེས་ཟེར་རོ། གཞན་ཡང་སེམས་པ་ཡོད་པ་དང་མེད་པའི་ཚོས་
ལ་མོངས་ནས། རྒྱར་བ་འདེབས་པ་དང་སློབ་འདོགས་པ་འོ་སྟོམ་མོ། །

89 Tib. རབ་དུ་དོགས་; MS. *pratiṣedhā*.

90 སྐྱབ་པ་སློང་བར་འགྱུར་བས་དེ་ཁོ་ནའི་འོག་དུ་གཞིན་པོ་བསྐྱེས་པའོ། ། དེའི་དབྱེ་བ་ལ་
མཁས་པར་བྱ་བའི་ཕྱིར་གནས་སྐབས་སོ། ། གནས་སྐབས་ཀྱི་འབྲས་བུ་རབ་དུ་བྱེ་བས།

91 For *āgama* Tib. *āsṛitya* (བདེན་པས) .

92 The third and the fourth lines of the *kārikā* are found in the *Tikā* in the line 7 and 8 respectively.

93 ཡོད་མ་ཡིན། སློང་པ་ཉིད་ནི་འདི་ལ་ཡོད། དེ་ལ་ཡང་ནི་དེ་ཡོད་དོ། ། ཞེས་བྱ་བར་
གསུངས་སོ་ཞེས་བྱ་བ་ལ། དེ་ལ་ཞེས་བྱ་བ་ནི་མཚན་ཉིད་དང་། སྐྱབ་པ་ལ་སོགས་པ་དངོས་པོ་
བདུན་སྟོམ་པ་དག་ནི་གང་ནས་མཚན་ཉིད།

94 After this Tib. ad. *tasmāt (tataḥ, or tat)* (དེའི་ཕྱིར) .

95 In MS. after it one reads *viru-* which evidently suggests that the actual word is *viruddhā*, but in Tib. there is nothing to support it.

96 ཚོས་ཐམས་ཅད་རི་བོང་གི་ར་རྩར་རང་བཞིན་ཡེ་མེད་དོ་སྟུང་དུ་སེམས་པ་དེའི་ཕྱིར་
ཐམས་ཅད་ལ་སྐྱེན་བ་དགའ་པའི་དོན་དུ། ཡང་དག་མ་ཡིན།

97 Before *rahita* Tib. ad. *rūpa* (རོ་བོ) .

98 བྲལ་བས་སློང་པ་ཞེས་བྱའི་རང་བཞིན་ཡེ་མེད་པ་ནི་མ་ཡིན་ཏེ། དེའི་ཕྱིར་མདོ་དང་
མི་འགལ་ལོ། ། གཤམ་ཏེ་དེ་རྩར་གཞིས།

99 ཡང་དག་མ་ཡིན་ཀུན་དོག་པ་ལ་འོ་སྟོང་པ་ཉིད་མེད་པར་མི་འགྱུར་རོ། ། གཤམ་ཏེ་
གཞིས་པོ་མེད་པ་སློང་པ་ཉིད་ཡིན་ལ། དེ་ཡང་ཡང་དག་པ་མ་ཡིན་པ་ཀུན་དོག་པ་ཡོད་ན།
ཚིའི་ཕྱིར་བདག་ཅག་མ།

100 ཚུའི་ཁམས་དང་བ་བཞིན་དོགས་པ་མི་རུང་ངོ་། ཡང་ན་སེམས་དང་སེམས་ལས་
བྱང་བ་རྣམས་སོ། ། གཟུགས་དང་རྗེས་ཉིད་ཡོད་པར་གང་དག་ལྟ་བུ་དེ་དགའ་པའི་ཕྱིར་འོ་
གསུངས་ཏེ།

101 In X read དོག་ after ཀུན།

102 ཡོད་ཅེས་འོ་ དེའི་ཕྱིར།

103 དེའི་ཕྱིར།

104 མེད་དོ།

105 Tib. om. *kim tarhi*.

¹⁰⁶ བུལ་བའི་དངོས་པོ་ཚམ་ཉིད་དེ། དེ་ལྟར་རྣམ་པར་ཤེས་པ་ལས་ཕྱི་རོལ་ན་གཟུགས་ལ་སོགས་པ་གཟུང་བ་མེད་པར་སྤི་ལམ་ལ་སོགས་པ་བཞིན་དུ། གཟུགས་ལ་སོགས་པར་སྣང་བའི་རྣམ་པར་ཤེས་པ།

¹⁰⁷ Tib. *grāhakābhāvaḥ* (འཛོན་པ་མེད་པར), but as the reading is apparently not suitable we propose to change it as *grāhakabhāvaḥ* reading ཡོད་ for མེད་.

¹⁰⁸ མེད་ན་འཛོན་པ་མེད་པར་འགྱུར་བས་གཟུང་བ་མེད་ན་འཛོན་པ་ཡོད་ (X མེད་) པར་མི་རུང་གྱེ། དེ་བས་ན་གཟུགས་ནི་ཡང་དག་པ་མ་ཡིན་པ་ཀུན་རྟོག་པ་ལས་གུད་ན་ཡོད་པ་མ་ཡིན་ནོ།

¹⁰⁹ འཛོན་པ་དང་བུལ་པ་ཉིད་དེ། དེ་ཡང་ཡང་དག་པར་མ་ཡིན་པ་ཀུན་རྟོག་པ་ལ་ཡོད་པས་ཐར་པ་མེད་པར་མི་འགྱུར་ནོ། གལ་ཏེ་ཡང་དག་པ་མ་ཡིན་པ་ཀུན་རྟོག་པ་ལ་ཡོད་ན། དེ་ཡོད་པས།

¹¹⁰ ལྟར་བ་འདེབས་པ་དགག་པའི་ཕྱིར་ཡང་དག་མ་ཡིན་ཀུན་རྟོག་ཡོད་ཅེས་བྱ་བ་གསུངས་ཏེ། རྣམ་པར་ཤེས་པ་མེད་པར་མེད་པར་མི་འགྱུར་ནོ། བསམས་ཅད་མེད་པ་ཡང་མ་ཡིན་བདག་ཉིད་ཡོད་པ་ཡང་མ་ཡིན་ནོ།

¹¹¹ དགག་པའི་དོན་དུ་དེའི་ཕྱིར། དེ་ལ་གཉིས་པོ་ཡོད་མ་ཡིན་ཞེས་བྱ་བ་གསུངས་སོ། ། ཡང་དག་པ་མ་ཡིན་པ་ཀུན་རྟོག་པ་རྩམ་ཡོད་པར་དགོས་པའོ། ། ། བཅོམ་གཉིས་པོ་དངོས་པོ་མེད་དོ།

¹¹² ཉིད།

¹¹³ Tib. བསྐྱིམས་ (X བསྐྱིམ) མི་དགོས་པར། Cf. next line དགོས་པས་འབད་པ་མ་བྱས་པར་ simply for *ayatnena* in the text.

¹¹⁴ ལྟོང་པ་ཉིད་ནི་འདི་ལ་ཡོད་ཅེས་བྱ་བ་གསུངས་སོ། ། གལ་ཏེ་ཡང་དག་པ་མ་ཡིན་པ་ཀུན་རྟོག་པ་ལ་སྟོང་པ་ཉིད་ཡོད་ན་དེ་ལྟ་ན་ནི་བསྐྱིམས་ (X བསྐྱིམ) མི་དགོས་པར་སྐྱེག་ཆགས་ཐམས་ཅད་ཐར་པར་འགྱུར་རོ་ཞེས་ན།

¹¹⁵ Tib. *nāsty evam* (དེ་ལྟ་མ་ཡིན་ཏེ།).

¹¹⁶ ཀུན་རྣམ་ཉོན་མངོས་པ་དང་། རྣམ་པར་བྱང་བ་དག་གི་མཚན་ཉིད་བརྗོད་པ་ལས་གཞན་མེད་པས་དེའི་ཕྱིར་ཀུན་རྣམ་ཉོན་མངོས་པ་དང་། རྣམ་པར་བྱང་བའི་མཚན་ཉིད་བརྗོད་པའི་དོན་དུ་ཡང་དག་མ་ཡིན་ཀུན་རྟོག་ཡོད་ཅེས་གྲུ་ཆེར་གསུངས་སོ། །

¹¹⁷ ལྟར་བས་འབྲུལ་པའི་ངོ་བོ་ཉིད་དུ་མངོན་ནོ། ། ད་ནི་རྣམ་པར་བྱང་བའི་རང་གི་ངོ་བོ་བརྗོད་པའི་ཕྱིར། ལྟོང་པ་ཉིད་ནི་འདི་ལ་ཡོད་ཅེས་བྱ་བ་གསུངས་སོ། ། གཉིས་པོ་མེད་པའི་རང་བཞིན་ཡིན་པའི་ཕྱིར། ལྟོང་པ་ཉིད་ཀྱི་རང་བཞིན་རྣམ་པར་བྱང་བའོ།

¹¹⁸ For *na punah° astiti* Tib. *svatantraṅ prthañ nāstīti* (རང་གི་གྱུད་གུད་ན་མེད་པར).

¹¹⁹ འདི་ལ་ཞེས་བྱ་བ་གསུངས་སོ། ། གལ་ཏེ་གཉིས་པོ་མེད་ན་ཅེའི་ཕྱིར་དེ་ཡོད་པར་འཛིག་རྟེན་འབྲུལ་པར་གྱུར་ཅེས་བྱས་པ་དང་། དེའི་ཕྱིར་དེ་ལ་ཡང་ནི་དེ་ཡོད་དེ་ཞེས་བྱ་བ་གསུངས་ཏེ། གཟུང་བ་དང་འཛོན་པའི།

¹²⁰ Tib. om. *ākāra-*.

¹²¹ Tib. *hastyādyaḥsāḥ* (སྤང་བོ་ཆེ་ལ་སོགས་པར་སྣང་བ་ལྟ་བུའོ).

¹²² After this Tib. adds *abhūtam dvayam* (ཡང་དག་པ་མ་ཡིན་པ་གཉིས་པོར).

¹²³ Tib. ཚོག་གིས་ནི། MS. *vacanam na ca*.

¹²⁴ Tib. ཇི་ལྟར་འདི་ལ། MS. *yathārthaḥ*.

¹²⁵ གཟུང་བ་དང་འཛོན་པར་དེ་བཞིན་དུ་མེད་པར་སྟོན་ཏེ། ཀུན་རྟོག་པའི་ཚིན་གིས་ནི་དོན་ཇི་ལྟ་བུར་ཀུན་རྟོག་པ་དོན་དེ་ལྟ་བུར་ཡོད་པ་མ་ཡིན་ཞེས་སྟོན་ཏེ།

¹²⁶ སེམས་དང་སེམས་ལས་བྱུང་བ་འཁོར་བའི་རྗེས་སུ་མཐུན་པར་དག་ནི། བྱང་བར་མེད་པར་ཡང་དག་པ་མ་ཡིན་པ་ཀུན་རྟོག་པའོ། ། བྱང་བར་ནི་གཟུང་བ་དང་འཛོན་པའི་རྣམ་པར་རྟོག་པའོ། ། དེ་ལ་གཟུང་བར།

127 བྲལ་བ་ཉིད། དབེན་པ་ཉིད་ཡང་དག་པ་ས་ཡིན་པ་ཀུན་རྟོག་པའི་སྟོང་བ་ཉིད་ཡིན་གྱི།
ཡང་དག་པ་ས་ཡིན་པ་ཀུན་རྟོག་པ་ཡང་མེད་པ་ནི་ས་ཡིན་ཏེ། དཔེར་ན་ཐག་པ་ནི་མེད་པ་སྟོང་ལྟེ།

128 དངོས་པོས། MS. -bhāvanā.

129 དེའི་རང་བཞིན་ས་ཡིན་པས། MS. tatsvabhāvatvāt.

130 ཐག་པ། MS. cakṣuḥ.

131 Before āgantukā° Tib. adds abdhātūdivat (རྒྱའི་ཁམས་ལ་སོགས་
བ་བཞིན།).

132 Tib. མི་རུང་། MS. -grahaṇamukta-.

133 ཞེས་བཞུན་པ་ཡིན་ནོ། དེ་ལྟར་གང་ན་གང་མེད་པ་དེ་ནི་དེས་སྟོང་པར་ཡང་དག་པར་
རྗེས་སུ་མཐོང་ཞེས་བྲལ་བ་ལ་ཅེས་གང་ན་ (X is here very indistinct) མེད་ཅེན་ཡང་
དག་པ་ས་ཡིན་པ།

134 Tib. ཀུན་རྟོག་པ་ལ། MS. -kalpa.

135 Tib. ad. iti (ཞེན།).

136 ཡང་དག་པ་ཇི་ལྟར་བ་བཞིན་དུ་རབ་དུ་ཤིས་སོ། དེ་ལ་ཡང་དག་པ་ས་ཡིན་པ་ཀུན་
རྟོག་པ་ལ་གཉིས་པོ་མེད་པར་མཐོང་པའི་ཕྱིར་སྟོམ་འདོགས་སོ། ཡང་དག་པ་ས་ཡིན་པ་ཀུན་
རྟོག་པ་དང་སྟོང་བ་ཉིད།

137 ཡོད་པར་མཐོང་པའི་ཕྱིར་ཏེ།

138 Tib. ཐམས་ཅད་མེད་པའམ་ཐམས་ཅད་ཡོད་པ་ནི། MS. sarvabhāvābhā-
vau tu na vipa°.

139 སྟོང་བ་ཞེས་བྲལ་བ་མེད་ན་སྟོང་བ་ཉིད་དུ་མི་རུང་ལྟེ། ཚོས་ཉིད་ནི་དངོས་པོ་ལ་རག་
ལུས་པའི་ཕྱིར་མི་རྟག་པ་ཉིད་ལ་སོགས་པ་ཡིན་ནོ། །གཉིས་པོ་ཡོད་དོ་ཞེན། སྟོང་བ་ཉིད།

140 Tib. omits -sambhavaḥ.

141 Not in Tib.

142 In Tib. text omit ལ་ after ཐག་པ།

143 Tib. svātmanā (བདག་ཉིད་ཀྱིས་) for svātmani. So in [3] below.

144 Ms. sarpākārāḥ.

145 རྒྱུས་བྲལ་སོགས་པ་ལྟ་བུར་སྤང་བ་དེ་ལ་ཁ་ཅག་འཛོན་པ་བརྒྱུག་པའི་ཕྱིར། རྒྱལ་
དང་རྒྱུས་བྲལ་སོགས་པས།

146 Tib. དང་། MS. cca.

147 It is quoted in Candrakīrti's commentary, Prasa-
napadā, on the Madhyamakakārikā, p. 445. See Poussin's note.
Here the reading in a is °cāsūnyam but in MS. we have °vāsūnyam.
Tib. cannot support vā for ca. Cf. Pañcakrama, p. 31, 71°.

148 མི་སྟོང་ཞེས་བྲལ་བའི་ཚོགས་སུ་བཅད་པ་འདྲི་ཅེད་ཕྱིར་བཅམས་ཤི་ན། འདུས་བྲལ་
དང་འདུས་མ་བྲལ་ཐམས་ཅད་གཉིས་དང་བྲལ་བ་ཉིད་དུ་ཤིས།

149 See Śatasāhasrikā Prajñāpāramitā, Bib. Ind. p. 213.

150 བཞུན་པའི་ཕྱིར་ཏེ། གཞན་དུ་ན་ནི་གཅིག་དུ་སྟོང་པ་ཁོ་ན་འམ་སྟོང་པའི་མཐར་
འགྲུར་རོ། །ཡང་ན་རྒྱུར་བ།

151 After °ropa- Tib. pratiṣedhena pāthānantaram (དགག་པས་བཤད་
ས་ཐག་པས།).

152 In X read བྲལ་ for བྲེ།

153 ལ་སོགས་པའི་ནང་ནས་འབྲུང་བའོ། །ཡོད་པས་ཞེས་བྲལ་བ་ནི་ཡང་དག་པ་ས་ཡིན་
པ་ཀུན་རྟོག་པ་སྟེ། ཡང་དག་པ་ས་ཡིན་པ་ཀུན་རྟོག་པའི་བདག་ཉིད་ཀྱི་འདུས་བྲལ་ (X བྲེ)
སྟོང་བ་ས་ཡིན་ནོ། མེད་པས་ཞེས་བྲལ་བ་ནི་གཉིས་པོ་སྟེ།

In explaining vidhīyate Vasubandhu writes vidhīyata iti
pratiṣṭhāyate (བཤད་ཅེས་བྲལ་བ་ནི་བཞུན་བའོ།).

154 MS. has sūnyatāyās tu sarvam abhūtaparikalpataddha°,
while Tib. reads སྟོང་བ་ཉིད་ནི་ཡང་དག་པ་ས་ཡིན་པ་ཀུན་རྟོག་པ་ལ་དེའི་ཚོས་མེད་པའོ།

155 Ratnakūṭa = Kāśyapaparivarta, ed. Holstein, § 60, p. 90.
See also §§ 52-60. This passage is quoted also in the Madhya-
makavṛtti, p. 270.

156 Tib. དངོས་པོ་མེད་ཅེས་བྲལ་བ་གཉིས་ཀྱིས་ངོ་བོས་སྟོང་པའོ། དེ་ནི་དབུས་མའི་
ལས་ཡིན་ནོ་ཞེས་བྲལ་བ་ནི་དཀོན་མཚོག་བཅུགས་པ་ལ་སོགས་པའི་ནང་ནས། འོད་སྤངས་ཡོད་
ཅེས་བྲལ་བ།

¹⁵⁷ Tib. མཐུན་པར་བྱས་པ་ཡིན་ནོ། ། བསམ་ཅད་ཅེས་བྱ་བ་ནི་འདུས་བྱས་དང་
འདུས་མ་བྱས་སོ། ། གཅིག་ཏུ་སྤོང་བ་ཡང་མ་ཡིན་ཞེས་བྱ་བ་ནི། ཡང་དག་པ་མ་ཡིན་པ་
ཀུན་དོག་པ་དང་། དེ་ལ་སྤོང་བ་ཉིད་ཀྱང་ཡོད་པའི་ཕྱིར་རོ། ། གཅིག་ཏུ་མི་ལྟ་ ཡང་།

¹⁵⁸ For *lakṣyate* here and in 5^b. 1, Tib. *upalakṣyate* (ཉེ་བར་མཚོན་ཅིང་།).

¹⁵⁹ Tib. ཡོད་པའི་མཚན་ཉིད་དེ། ཡང་དག་པ་མ་ཡིན་པ་ཀུན་དོག་པ་ཡོད་ཅེས་བྱ་བ་
དེས་ཡང་དག་པ་མ་ཡིན་པ་ཀུན་དོག་པ་ཡོད་པར་སྤོན་ཅེས་བྱ་བའི་ཐ་ཚོགས་ལོ། ། དེ་བཞིན་དུ།

¹⁶⁰ ཡོད་པའི་མཚན་ཉིད་དང་། རང་གི་མཚན་ཉིད་གཉིས་ཀྱིས་ཁྱད་པར་ཅི་ཡོད་ཅེ་ན། ཡོད་
པའི་མཚན་ཉིད་ནི་སྤྱི་འོ། ། རང་གི་མཚན་ཉིད་ནི་བྱེ་བྱག་ཡིན་ནོ། ། གཤམ་ཏེ་རང་གི་མཚན་ཉིད་
མ་པའདད་ན།

¹⁶¹ མེད་པའི་ཡང་དག་པ་མ་ཡིན་པ་ཀུན་དོག་པ་ཅམ་ཉིད་ཞེས་བསྟན་པ་ཡང་དག་པ་མ་
ཡིན་པ་ཀུན་དོག་པ་ཅམ་དེ་ལ་དབང་བོ་དང་ཡུལ་དང་རྣམ་པར་ཤེས་པ་ཇི་ལྟར་རྣམ་པར་བཞག་
པ་མི་ཤེས་པས།

¹⁶² དེ་ཡོད་པ་ཅམ་ཏུ་ཤེས་པར་བྱེད་ཀྱི། དེའི་རང་བཞིན་ནི་མ་ཡིན་པ་དང་གཉིས་
མོ་མེད་པར་ཡང་གཟུང་བ་དང་འཛིན་པ་ལ་མངོན་པར་ཞེན་པའི་རྒྱ་གང་ཡིན་པ་རྣམ་པར་མི་
ཤེས་པ་དང་། གང་གི་ཕྱིར་གཉིས་པོ།

¹⁶³ འདིར་ འདོད་པ་དེ། གཙོ་བོར་ནི་རྣམ་པར་ཤེས་པ་གཟུང་འོ། ། གཟུང་བ་དང་འཛིན་
པ་ལ་མངོན་པར་ཞེན་པ་དེ་ཉིད་ཀྱི་རྒྱ་ནི་དོན་དང་སེམས་ཅན་ལ་སོགས་པར་སྤང་བའོ། །

¹⁶⁴ Tib. ལྟེ།

¹⁶⁵ དེ་ཡང་སྤོང་བས་ལྷན་ཏུ་མ་བསྟན་པ་སྟེ། ཉོན་མོངས་པ་དང་མཚུངས་པར་ལྷན་པའི་
ཕྱིར་བསྟན་པའོ། ། རྣམ་པར་རིག་པར་སྤང་བ་ནི་ལྟ་ མཚུངས་པར་ལྷན་པ་དང་བཅས་པ་དགོད་
མི་དགོད་པ་དང་ལྷན་ཏུ་མ་བསྟན་པའོ། །

¹⁶⁶ འགྲོ་བ་ལྷ་རྣམས་སྤྱི་རབ་ཏུ་འབྱུང་། ཀུན་གཞི་རྣམ་པར་ཤེས་པ་ལ་དགོད་པ་དང་།
མི་དགོད་པ་དང་། ལྷན་ཏུ་མ་བསྟན་པའི་ཚོས་ཀྱི་བག་ཚགས་འབྱུར་བའི་ཁྱད་པར་འགའ་ཞིག་
ཡོད་དེ།

¹⁶⁷ རྣམ་པར་ཤེས་པ་ལ་བྱས་པ་རྣམས་རྣམ་པར་ཤེས་པ་ལས་དོན་གཤམ་ན་ཡོད་པར་མངོན་
པར་ཞེན་ཏེ། རབ་རིབ་ཅན་ལ་སྤྱི་བའདད་འཛིངས་པ་ལ་སོགས་པ་བཞིན་ནོ། ། དེའི་ཕྱིར་
དེ་ལ་མངོན་པར།

¹⁶⁸ For *-sattvād iti* MS. *-sattvādi teti*, Tib. *-sattvādi pratibhāsam iti*
(སེམས་ཅན་ལ་སོགས་པར་སྤང་འོ་ཞེས།)།

¹⁶⁹ ལ་སོགས་པའི་དངོས་བོར་ཞེས་བྱ་བ་ནི་གཟུགས་དང་། སྤྱོད་དང་། འི་དང་། རོ་དང་།
རིག་པ་དང་། ཚོས་ཀྱི་ངོ་བོར་ནི། སྤང་ནི་དེའི་རྣམ་པར་འབྱུང་བའི་ཕྱིར་རོ། ། In the fol-
lowing sentence, in 6^a. 1, MS. *pañcendriyatvena for pañcasvīndriyeṣu*
(དབང་བོ་ལྷན་ in *Bhāṣya* and *Ṭīkā*).

¹⁷⁰ དེ་དག་གིས་སམ། དེ་དག་ལ། ¹⁷¹ MS. *saṅgata*, Tib. ཚགས་པས།

¹⁷² Tib. simply *°tpatteh* (འབྱུང་བའི་ཕྱིར་); so below also.

¹⁷³ ཞེས་བྱའོ། ། བདག་ཏུ་སྤང་བ་ནི་ (X བའི) བདག་ཏུ་མོངས་པ་ལ་སོགས་པ་དང་
མཚུངས་པར་ལྷན་པའི་ཕྱིར། ཉོན་མོངས་པ་ཅན་གྱི་ཡིད་ (X ཡོད) དོ་ཞེས་བྱ་བ་ལ་ཉོན་
མོངས་ཅན་གྱི་ཡིད་ནི་བདག་ཏུ་མོངས་པ་དང་།

¹⁷⁴ Tib. དེ་དག། MS. *tathām*.

¹⁷⁵ MS. *°pratibhāsam*.

¹⁷⁶ དེའི་རྣམ་པར་འབྱུང་བའི་ཕྱིར་རྣམ་པར་རིག་པར་སྤང་འོ། ། དེའི་དོན་མེད་ཅེས་བྱ་བ་
ནི་རྣམ་པ་བཞི་ཅར་གྱི་འོ། ། དོན་དང་སེམས་ཅན་དུ།

¹⁷⁷ གཞན་དག་ནི་འཛིན་པའི་ངོ་བོར་སྤང་བས་རྣམ་པ་མེད་པ་མ་ཡིན་ཏེ། ལོག་པར་
སྤང་བ་ཉིད་ནི་དོན་མེད་པའི།

¹⁷⁸ MS. *anākāratvād agrāhakatvād*; Tib. lit. *anākāram agrāhakaṃ*
(རྣམ་པར་མེད་པ་ནི་འཛིན་པ་མ་ཡིན་ནོ།)།

¹⁷⁹ དམིགས་པ་མེད་པའི་རྣམ་པ་མེད་དོ། ། གཤམ་ཏེ་གཉིས་ཀྱི་ཡང་རྣམ་པ་མེད་པ་དང་
ཕན་ཚུན་ཐ་དད་པའི་ངོ་བོ་ཡིན་ཏེ། གཟུགས་པ་སོགས་པ་དང་མིག།

¹⁸⁰ Tib. om. *asau*.

¹⁸¹ Tib. བདག་ for which read དེ་དག།

¹⁸² བཞག་སྟེ། འདི་ལྟར་ཐ་དད་པའི་དོན་གྱི་ངོ་བོ་མེད་ཀྱང་སེམས་ཀྱི་རྒྱུད་སོ་སོར་

ངེས་པས། རྣམ་པར་ཤེས་པ་ཉིད་སོ་སོས་ཡིན་པ་ཐ་དང་པའི་དོན་ལ་སོགས་པར་སྣང་བར་
རང་གིས་བོན་ལས།

¹⁸⁸ After *-śītala-* Tib. adds *snānīya-pānīyāvagāhanīya-* (བཀྲུང་བྱུང་
བ་དང་བདུང་བྱུང་བ་དང་འཇུག་བྱུང་བས།). See *Vasubandhu's Vim-*
śatikārikā 3 with the *vṛtti* (*Vijñaptimātratāsiddhi*, p. 4).

¹⁸⁴ ཤེས། རྣམ་འབྲོར་པ་མི་སྤྲུལ་པ་ཡིད་ལ་བྱེད་པ་ལ་སོགས་པ་གོམས་པས་ནི་རྒྱུན་མི་
འཚད་པར་ས་ལ་ཀེང་རུས་ཀྱིས་གང་བར་མཐོང་། དེ་བཞིན་དུ་ས།

¹⁸⁵ After *tasmāt* MS. has *tad*. ¹⁸⁶ རབ་དུ་འབྱུང་།

¹⁸⁷ གཟུང་བ་མེད་པར་བདག་དང་རྣམ་པར་རིག་པར་སྣང་བ་གཉིས་འཛིན་པའི་རྣམ་
པར་སྣང་བས་ལོག་པར་སྣང་།

¹⁸⁸ Tib. om. second *ādi*. In X according to Skt. one is to read
śōṣa for *śōṣa*.

¹⁸⁹ Tib. རྣམ་པར་རིག་པ་ཡང་། MS. *vijñapter*.

¹⁹⁰ Tib. ལྟོང་ངོ་, but it should be ལྟོང་ངོ་, ལྟོང་ here being for ལྟོང་བ་.

¹⁹¹ ལྟོང་བ་བཞིན་དུ།

¹⁹² བདག་དང་རྣམ་པར་རིག་པར་སྣང་བའི་དོན་ཡང་མེད་དོ། དོན་མེད་པས་རྣམ་པར་
ཤེས་དེ་ཡང་།

¹⁹³ For *tad api na yuktam* MS. *nāpy ayuktam*, but Tib. དེ་ཡང་
མེ་རིགས་ཏེ།

¹⁹⁴ In X read མ་གཏོགས་ for ལ་གཏོགས་.

¹⁹⁵ རང་བཞིན་མ་བསྟན་པའི་ཕྱིར་ཡེ་མེད་པར་ཐལ་བར་འགྱུར་རོ། དེ་དང་ཐ་དང་པའི་
རང་བཞིན་ཡིན་ན་ནི་དེ་མི་ལྟར་རྣམ་པར་ཤེས་པར་རུང་མི་ལྟར་ཕན་ཚུན་ཐ་དང་པར་འགྱུར་།
དེ་ལྟར་གཟུང་བ་དང་།

¹⁹⁶ རྣམ་པར་ཤེས་པ་བཞི་པོ་དེ་ཡང་གྲུབ་པ་ཡིན་ནོ། དེ་ཕྱིར་ཞེས་བྱ་བ་ནི་བཤད་མ་
ཐག་པའི་རྒྱ་དེའི་ཕྱིར་ཏེ། དོན་མེད་པས།

¹⁹⁷ Tib. quotes here དེ་བཞིན་མ་ཡིན་ཡེ་མེད་མིན་ just as *Maitreya-*
nātha and *Vasubandhu*; accordingly the original Sanskrit
should be something like *na tathā sarvathābhāvo na*. But here are two
points. First, MS. has *sarvathābhāvāt* here and also below. But it
would be clear from the fourth and fifth lines that the actual reading
must be *sarvathābhāvah* and not *bhāvāt*. The second reading seems
to be due to one's wrongly taking *sarvathābhāva* as *hetu* connecting it
with the preceding sentence. As regards the second point, the final
na in *na tathā sarvathābhāvo na*, it can be said that though the
original Skt. was *na tathā sarvathābhāvah*, i.e. with only one *na*, this
na is to be construed with both *tathā* and *sarvathābhāvah* just as has
been done by *Sthiramati* reading *tathā na bhavati sarvathābhāvo*
pi na bhavati (1. 3). In order to denote this construction Tib. tran-
slators of the works of *Maitreya-nātha*, *Vasubandhu*, and
Sthiramati have added one *na* more (དེ་བཞིན་མ་ཡིན་ཡེ་མེད་མིན་).

¹⁹⁸ དེ་བཞིན་མ་ཡིན་ཡེ་མེད་མིན་ཞེས་བྱ་བ་དེ་བཞིན་དུ་ཡོད་པ་མ་ཡིན་པ་དང་ཡེ་མེད་པ་
མ་ཡིན་པའི་ཕྱིར་རོ། གཟུང་བ་དང་འཛིན་པར་སྣང་བ་དེ་སྤྲུལ་བ་ལྟེ།

¹⁹⁹ Tib. ad. *tasmīn* (དེ་).

²⁰⁰ Tib. ལོག་པ་སྣང་བའི་ཕྱིར་; MS. *-ākāra-* for *pratibhāsa-*.

²⁰¹ MS. *°sambhagrāha°*.

²⁰² འབྲུལ་བ་ཙམ་འབྲུང་བའི་ཕྱིར་ཡེ་མེད་པ་ཡང་མ་ཡིན་ནོ་ཞེས་བྱ་བ་ནི་བདག་ཉིད་

ཀྱིས་མེད་ཀྱང་། རྣམ་པར་སྣང་བ་གང་ཡིན་པ་དེ་ནི་འབྲུལ་བ་ཞེས་བྱ་བྟེ། ལྷུ་མ་བཞིན་ནོ།
ཙམ་ཞེས་བྱ་བའི།

²⁰³ *Vasubandhu* (3^b.7): *kimartham punas tasyābhāva eva*
neṣyate (ཅིའི་ཕྱིར་དེ་མེད་པ་ཉིད་དུ་མི་འདོད་ཅེ་ན་).

²⁰⁴ རྣམ་པར་ཤེས་པ་ཐམས་ཅད་ཀྱི་ཡུལ་ལས་འདས་པའི་ཕྱིར་། ལྷུས་ཀྱང་དེ་ཡོད་པ་ཉིད་
དུ་བརྟོག་པར་མི་རྣམས་སོ། ཞེས་བསམས་པའི་ཞེ་ན། འདི་ལྟར་དེ་ཟད་ནས་ནི་གོལ་པར་འདོད་།

²⁰⁵ Tib. om. *tasya*.

²⁰⁶ *Vasubandhu*: *°mokṣo na siddhyati* (བཅོངས་པ་དང་ཐར་པར་
མི་འགྲུབ་ལྟེ།).

207 ཀུན་ནས་ཉོན་མོངས་བ་མེད་པས་བཅིངས་པ་ཡང་མེད་དོ། ལྷན་བཅིངས་པ་ལས་
(X ལ) ལྟོལ་ལོ་ཞེས་བྱ་བ་ན་ལྟོལ་བ་ཡང་མེད་པར་འགྱུར། ཅེད་ཕྱིར།

208 Tib. ad. sa (དེ). 209 Tib. tadanyathā (དེ་གཞན་དུ).

210 This is according to Vasubandhu's text, Sthiramati has *nirvāṇa* (བྱུང་ན་ལས་འདས་).

211 ལྷན་ལས་འདས་པ་ལ་སྐྱར་བ་འདེབས་པའི་ཉེས་པར་འགྱུར་རོ། གཤམ་ཉི་ལྷན་གཟུང་བ་དང་འཛོན་པ་ཉིད་དུ་ལྷགས་ཡན་ཚད་ལ་སྐྱར་བ་ཡང་གཤམ་ཉི་དེ་བཞིན་དུ་དོན་དམ།

Here the meaning of ཡན་ཚད་ is not quite clear to us.

212 འཛོན་ན་; MS. *abhāva*. 213 MS. *ata*.

214 ཡང་དག་པ་མ་ཡིན་པ་ཀུན་དོག་པ་ཡོད་པ་དང་གཉིས་པོ་མེད་པར་གདོན་མི་ཟ་པར་
ཁས་སྐྱར་པར་བྱའོ། བསྐྱ་ (X ལྷ) བའི་མཚན་ཉིད་སྟོན་ཏེ་ཞེས་བྱ་བ་ནི། བསྐྱ་བ་ཉིད་
མཚན་ཉིད་དོ། ཡང་ན་གང་གིས་བསྐྱ་པར་མཚན་པ་དེ་བསྐྱ་བའི་མཚན་ཉིད་དོ། དེ་ཡང་
ཅེད་ཕྱིར་བཤད་ཅེན། འདིར་ནི།

215 ཅས་དུ་ཟད་ན་ཞེས་བྱ་བ་རྒྱ་ཆེར།

བདགས་བ་དང་ནི་གཞན་དབང་དང་།
ཡོངས་སུ་གྲུབ་པ་ཉིད་ཀྱང་ངོ་།
དོན་ཕྱིར་ཡང་དག་མིན་དོག་ཕྱིར།
གཉིས་པོ་མེད་པའི་ཕྱིར་བཤད་དོ།

216 Tib. om. *ucyate*.

217 For *suddhalaukika* see *suddhalaukikajñānagamyaṭvāt* in *Trimśikā*, p. 40; *Gauḍapāḍakārika*, IV. 87.

218 ལྷས་པ། བདགས་ཡིན་སྐྱེན་ལས་སྐྱེས་པ་དང་།
ནས་པ་ཀུན་དུ་བཟོད་མེད་པ།
གཞན་གྱི་དབང་གི་ངོ་བོ་ཉིད།
འཛིག་དོན་དག་པའི་སྟོན་ལུལ་ལོ།

For ཡིན་ in a X མིན་

219 See *Trimśikā*, p. 21: *nispannas tasya pūrveṇa sadā rahitatā tu yā*.

220 དོན་ཕྱིར་ཞེས་བྱ་བ་ནི་དོན་གྱིས་དབང་དུ་མཛད་ནས་བཤད་པ་ལྟེ།
ཡོངས་སུ་གྲུབ་པའི་ངོ་བོ་ལྟེ།
མི་དོག་ཡི་ཤེས་སྟོན་ལུལ་ལོ།

221 Tib. ad. *iha* (འདིར).

222 Tib. literally *vikalpitena* (ནས་པར་བདགས་པའི).

223 མེད་པ་ལ་ཀུན་བདགས་པའི་ངོ་བོ་ཉིད་ཅེས་བྱའོ། ཡང་སྐྱས་པ་
ནས་དོག་ནས་པར་མི་དོག་ནི།
ནས་དོག་གཞན་གྱིས་བདགས་པ་ལྟེ།
ནས་དོག་གཞན་གྱིས་བདགས་དེ་ཡི།
རང་བཞིན་དེ་ནི་ཡོད་མ་ཡིན།

In b and c X *gyi* for *gyis*.

224 MS. *-kalpitam*.

225 This sentence is found also in Sthiramati's *Trimśikā-bhāṣya* p. 39, the only variation being that for *janyate* there is *utpādyate*.

226 མི་འགྱུར་བར་ཡོངས་སུ་གྲུབ་པ་དང་། ཕྱིན་ཅི་མི་ལོག་པ་ཡོངས་སུ་གྲུབ་པས་
ཡོངས་སུ་གྲུབ་པའི་ཕྱིར། འདིར་ནི་ཡང་དག་པ་མ་ཡིན་པ་ཀུན་དོག་པ་གཉིས་དང་།

227 MS. *°kabhāva*.

228 དེ་ཉིད་གཟུང་བ་དང་འཛོན་པ་དང་བྲལ་བའི་ཕྱིར་ཡོངས་སུ་གྲུབ་པའོ། དེ་ལྷན་ན་
ཡང་དག་པ་མ་ཡིན་པ་ཀུན་དོག་པ་ལ་ངོ་བོ་ཉིད་གསུམ་འདུས་སོ། དེ་ལྷན་བྱས་ནས་ཡང་
དག་པ་མ་ཡིན་པ་ཀུན་དོག་པ།

229 Here *-ādyam* is not in Tib. but suggested from Skt. MS. The actual reading is *-dyapari-*. It cannot be [ā-] *dī + apari-*, as Tib. clearly has *pari-jñeya* (ཡོངས་སུ་ཤེས་པར་བྱ་བ).

230 The entire *kārikā* runs as follows:—

[ཅུཔ་ལམ་མི་ སམ་ཤིལ་ལུཔ་ལམ་མི་ འཇགས་ཏེ།
འཇགས་ལུཔ་ལམ་མི་ ལུཔ་ལམ་མི་ འཇགས་ཏེ།]

²⁶³ Tib. ཚོ་རབས་དག་ལ། MS. *sva-* for *-su*.

²⁶⁴ In X read ད་ལྟར for དི་ལྟར.

²⁶⁵ ད་ (X དེ) ལྟར་གྱི་ཚོ་ལ་དམིགས་པ་ཉིད་མི་ལམ་དུ་སྒྲུང་བ་ཡང་མ་ཡིན་ཏེ།
འདས་པ་དང་མ་འོངས་པ་དང་མེད་དོ།

²⁶⁶ Tib. omits *kaścit*. ²⁶⁷ Tib. *viññānam* (ནམ་པར་ཤེས།).

²⁶⁸ ངེས་སོ། དེ་ལྟར་ནམ་པར་རིག་པ་ཙམ་དུ་དམིགས་པ་ཡུལ་མི་དམིགས་པར་
བསྐོས་སོ།། དོན་མི་དམིགས་པ་ལ་བརྟེན་ནས་ནམ་པར་རིག་པ་ཙམ་ཡང་མི་དམིགས་པ་སྐྱེས་
ཏེ་ཞེས་བྱ་བ་ནི།

²⁶⁹ Tib. omits *-balena*.

²⁷⁰ ཁོང་དུ་ཚུད་དོ། གཟུང་བ་ཉིད་ལ་བརྟེས་ (X ལྟོས་) ཏེ་དེ་འཛིན་པར་ནམ་པར་
བཞག་པའི་ཕྱིར། གཟུང་བ་མེད་ན་འཛིན་པར་མི་འགྲུང་།

²⁷¹ Tib. ནམ་པར་བཞག། MS. *bhāvayati*.

²⁷² འཛིན་པ་ནི་གཞུང་བ་ལ་རག་ལས་པའི་ཕྱིར་དམིགས་པར་བྱ་བའི་དོན་མེད་ན།
དམིགས་པའི་ངོ་བོའི་དངོས་པོ་འཛིན་པས་བདེ་སྐྱབས་དུ་འཇུག་པར་འགྲུང་གི། གཞན་དུ་ནང་
དངོས་པོ་ལ།

²⁷³ འདི་ལྟར་ནམ་པར་རིག་པ་ཙམ་འདི་ལ་བརྟེན་ནས་གཟུགས་ལ་སོགས་པ་མེད་པར་
བསྐོས་པ་ནི་འཛིན་ཏེན་ལས་འདས་པའི་ལམ་གྱི་ཐོག་མའི་རང་བཞིན།

²⁷⁴ MS. *uṣma*°. See *Mahāvvyutpatti*, §55, 2.

²⁷⁵ *Mahāvvyutpatti*, §55, 3.

²⁷⁶ Op. cit., §55, 4.

²⁷⁷ Op. cit., §55, 5.

²⁷⁸ ཙམ་ཡང་མི་དམིགས་པར་བསྐོས་ཞིང་འཛིན་ཏེན་པའི་ (X གྱི། but see *Mahā-
vyutpatti*, ed. Sakaki, 1215) ཚོས་ཀྱི་མཚོག་ཅེས་བྱ་བ་ཤེས་རབ་ལ་སོགས་པ་དང་
བཅས་པའི་ཉིང་ངོ་འཛིན་འཁོར་དང་བཅས་པ་མངོན་དུ་འགྲུང་རོ། དེའི་འོག་དུ།

²⁷⁹ So according to Tib. ཀུན་འགྲོ་བར། MS. *sarvatra sa dharmā*°.

²⁸⁰ Tib. ཚད་མང་བ་ལ་སོགས། lit. *bahupramāṇādi*-.

²⁸¹

དེའི་ཕྱིར་ན་དམིགས་པ་ནི
མི་དམིགས་པ་ངོ་བོ་ཉིད་དུ་གྲུབ།

In the first line *Sthiramati*'s text ལྟེ་ for ཅི།

ཅེས་བྱ་བ་གསུངས་སོ། ཡང་ན་ནམ་པ་འདིས་སོ་སོ་རང་གིས་རིག་པའི་ཕྱིར།

ཡང་དག་པ་མ་ཡིན་པ་ཀུན་དོག་པ་ལ་གཉིས་མེད་དོ་ཞེས་པ་སྐར་དམ་བཅས་པ་དེ་གྲུབ་བོ་ཞེས།

²⁸² MS. *upalabdhis* for *upalabdhes*, and *-nāpa-* or *nopa-* for *-nupa-*.

²⁸³ Tib. omits it.

²⁸⁴ ལས་མེད་པས་དེའི་ཕྱིར་དམིགས་པ་མི་དམིགས་པའི་ངོ་བོ་ཉིད་དུ་གྲུབ་བོ། དེ་ཉིད་
གྱི་ཕྱིར་འགྲུལ་བ་མཚན་པས་དམིགས་པར་བྱའི།

²⁸⁵ བྱེ་བྲག་མེད་པའི་ཕྱིར་མཚུངས་པ་ཉིད་དུ་ཤེས་པར་བྱའོ། དམིགས་པ་དང་མི་
དམིགས་པའོ་སྐྱ་དག་པན་ཚུན་འགལ་བ་བསལ་བའི་ཕྱིར། ཡང་དག་མ་ཡིན་པའི་དོན་དུ་
སྒྲུང་བས།

²⁸⁶ འཕགས་པ་ ནམས་དོན་མི་དམིགས་པ་གང་ཡིན་པ་དེ་གཉིས་མཚན་ཉིད་མཚུངས་
པས་མཉམ་པར་བྱ་ལྟེ། སྐུལ་དུ་འཁྲུལ་བ་མི་དམིགས་པ་ཞེན་ནོ། དེ་ཉིད་ཀྱི་ཕྱིར།

²⁸⁷ This sentence is also in ll. 2-3 of the MS. In both the places
in *Vasubandhu* and *Sthiramati*'s texts we read *upalabdhīh*
(དམིགས) and not *anupalabdhīh* (མི་དམིགས).

²⁸⁸ དོན་མེད་པའི་ཕྱིར་འཕགས་པ་ནམས་ཀྱི་ (X ཀྱིས་) འཛིན་པ་མི་དམིགས་པ་
གང་ཡིན་པ་དང་། དམིགས་པ་དང་མི་དམིགས་པ་དེ་གཉིས་ནི་གཉི་ག་ཡང་གཟུང་བ་མེད་ན་
འཛིན་པ་མེད་པ་བྱེ་བྲག་མེད་པའི་ཕྱིར་མཉམ་པར་ཤེས་པར་བྱ་ལྟེ།

²⁸⁹ དམིགས་པའི་རང་བཞིན་དུ་མེད་པས། ངོ་བོ་ཉིད་ཀྱིས་དེ་མེད་པ་ཞེས་བྱ་ལྟེ།
དམིགས་པ་ལས་(X ལ) དམིགས་པའི་རང་བཞིན་གསལ་བར་བྱ་བ་འམ། མི་དམིགས་པའི་
རང་བཞིན་ཡང་བཞག་པར་བྱ་བ་མེད།

²⁹⁰ For *svabhāvo vā* (Tib. འས་རང་བཞིན) MS. *bhāvābhāvā*.

²⁹¹ Tib. omits *kiṃ tarhi*.

²⁹² This is from *Abhisamayūlaṅkāra-prajñāpāramitopadeśasūtra*, Bib. Bud., V. 21. In *d* it wrongly reads *bhūtadarśo* for *°darśī*. It is quoted as *Madhyamakāsūtra* in the commentary on *Aścaryacaryācaya* wrongly called *Caryācaryavinīścaya*, and by Advaya v a j r a in his commentary on Sarorajavajra's *Dohākośa*, both edited by Pandit Haraprasad Shastri in a volume, *Bauddha Gāna o Dohā*, Vaṅgiya Sāhitya Pariṣat, B.S. 1323, pp. 18, 91. Advaya v a j r a has quoted it also in his *Caturmudrā*, edited by the same Shastri in a volume *Advayavajrasaṅgraha*, GOS, p. 34. See *Bodhisattabhūmi*, Cambridge MS. No. 1772, fol. 21a quoted in IHQ. Vol. IV, No. 1, March, 1928, n. 162.

²⁹³ བཞག་པར་བྱ་བའང་ཅིང་ཡང་མེད། ཡང་དག་ཉིད་ལ་ཡང་དག་བཟུ། ཡང་དག་མཐོང་བ་རྣམ་པར་གྲོལ། གཤམ་ཏེ་དེ་ལྟ་ན་ཅིའི་ཕྱིར་རྣམ་པར་རིགས་པ་ལ་དམིགས་པ་ཞེས།

²⁹⁴ Vasubandhu says *tatra abhūtaparikalpasyaiva prabheda-lakṣaṇam khyāpayati* (དེ་ནི་ཡང་དག་པ་མ་ཡིན་པ་ཀུན་དུ་རྟོག་པ་ཉིད་ཀྱི་རབ་དུ་དབྱེ་བའི་མཚན་ཉིད་སྟོན་ཏེ་) .

²⁹⁵ རབ་དུ་དབྱེ་བ་ཉིད་མཚན་ཉིད་ཡིན་པས་རབ་དུ་དབྱེ་བའི་མཚན་ཉིད་དེ། རབ་དུ་དབྱེ་བ་འདྲིས་ཡང་དག་པ་མ་ཡིན་པ་ཀུན་དུ་རྟོག་པ་མཚན་པའི་ཕྱིར་རོ། རབ་དུ་དབྱེ་བའི་མཚན་ཉིད་ཀྱང་ཅིའི་ཕྱིར་བཤད་ཅེ་ན།

²⁹⁶ MS. -*mātra*-, Tib. ཅམ་ལ།

²⁹⁷ In X read རྟོག་ for རྟོགས།

²⁹⁸ རབ་དུ་དབྱེ་བའི་མཚན་ཉིད་བཤད་དོ། ཡང་ན་གང་ན་གང་རྟོག་ (X རྟོགས) བ་དང་དབྱེད་པ་ཡོད་པ་དེ་ཉིད་ནི་ (X ན་) ཡང་དག་པ་མ་ཡིན་པ་ཀུན་དུ་རྟོག་པ་ཡོད་ཀྱི་གཞན་ནི་མ་ཡིན་ནོ་སྐྱུ་སྟེ། དེ་བས་ན་དེ་བསལ་བའི་ཕྱིར།

²⁹⁹ This line is found also in *Sthiramati's Triṃśikā-bhāṣya*, p. 39.

³⁰⁰ འདོད་པ་དང་གཟུགས་མེད་དད་གཟུགས་པར་སྟོད་པ་མ་དང་པར་ཁམས་གསུམ་བོ་རྣམས་སོ། དེ་ལ་ཡང་དག་པ་མ་ཡིན་པ་ཀུན་དུ་རྟོག་པ་དེ་ལས་སེམས་ཅན་དབྱེད་པ་ལ་སོགས་པའི་རྣམ་པ་རྣམ་པ་ཉི་ཤུ་གང་དག་འབྱུང་བ།

³⁰¹ Tib. omits -*ānantya*-.

³⁰² It is not in Tib. but is required, as appears from the following two sentences.

³⁰³ འདོད་པ་ལ་འདོད་ཆགས་མ་སྤངས་པ་དང་གཟུགས་ཀྱི་འདུ་ཤེས་དང་མ་བྲལ་བ་རྣམས་ནི་འདོད་པ་ན་སྟོད་པའོ། འདོད་པ་ལ་འདོད་ཆགས་སྤངས་ལ་གཟུགས་ཀྱི་འདུ་ཤེས་དང་མ་བྲལ་བ་རྣམས་ནི།

³⁰⁴ Tib. omits *rūpāvacarāḥ*.

³⁰⁵ གཟུགས་ཀྱི་འདུ་ཤེས་དང་ཡང་བྲལ་བ་རྣམས་ནི། MS. *vidhūtārūpyasaṃ-jñāṃ ca*. It suggests that the reading is *vidhūtārūpyasañjās ca*.

³⁰⁶ Tib. omits *ārūpyadhātuh*.

³⁰⁷ གཞན་དག་ནི་འདོད་ཆགས་རྒྱས་པར་གྱུར་པ་རྣམས་ནི་གཟུགས་མེད་པའི་ཁམས་ཞེས་སྟོའོ། ཁ་ཅིག་ནི་དག་དུ་གཡིང་བ་དང་སེམས་ལས་བྱུང་བའི་སྐྱུ་ག་བསྐལ་གྱི་རྣམ་པའི་གནས་སུ་གྱུར་བ་རྣམས་ནི་འདོད་པའི་ཁམས་སོ། མཉམ་པར་བཞག་ལ།

³⁰⁸ Tib. here and below -*gandharasatadābhāsavijñānāḥ* (རྫི་དང་རོ་དང་དེ་དག་དུ་སྤང་བའི་རྣམ་པར་ཤེས་པ) .

³⁰⁹ དེ་དག་དུ་སྤང་བའི་རྣམ་པར་ཤེས་པ་སྤང་བ་ (Read སྤངས་པ་) རྣམས་ནི་གཟུགས་ཀྱི་ཁམས་སོ། ཁམས་བཅོ་ལྷན་སྤང་བ་སྤངས་པ་རྣམས་ནི་གཟུགས་མེད་ཁམས་སོ་ཞེས་སྟོའོ། བཤད་པ་དེ་དག་ཐམས་ཅད་ལ།

³¹⁰ Tib. བཅད་པའི་ཕྱིར། MS. -*antarivāt*.

³¹¹ The complete sentence is *pariyāyalakṣaṇam api pradarśyate* (རྣམ་གྲངས་ཀྱི་མཚན་ཉིད་ཀྱང་སྟོན་ཏེ་) .

³¹² རྣམ་གྲངས་ཀྱི་མཚན་ཉིད་ཀྱང་སྟེ་ཞེས་བྱ་བ་ནི། སེམས་དང་སེམས་ལས་བྱུང་བ་རྣམས་ཀྱི་བྱེ་བྲག་རབ་དུ་བསྐྱེད་ལས་ཡང་དག་མ་ཡིན་པའི་རྣམ་གྲངས་ཀྱི་མཚན་ཉིད།

³¹³ Tib. *abhūtaparikalpa-* (ཡང་དག་པ་མ་ཡིན་པ་ཀུན་དུ་རྟོག་པ) for *parikalpya-*.

³¹⁴ གཏོགས་པའོ། དེ་ལ་དོན་ཅམ་མཐོང་བ་ནི་རྣམ་པར་ཤེས་པའི་ཞེས་བྱ་བ་ལ་ཅམ་ཞེས་བྱ་བའི་སྐྱ་ནི་ཁྱད་པར་སེལ་བའི་ཕྱིར་ཏེ་ཁྱད་པར་སེལ་འཛོལ་གྱི། Maitreya nā-tha's original is: *tatrārthadrṣṭīr vijñānam*. See MV, p. 65.

³¹⁵ Tib. རོན་གྱི་བྱུང་པར་མཐོང་བ་ནི། MS. *dr̥ṣṭés*.

³¹⁶ MS. *pravṛttata*. Here Maitreyanātha's original for *arthaviśeṣa*° is *tadvīṣeṣe tu caritasāh*. See MV, p. 65, and note 314.

³¹⁷ In Tib. བཤ is used twice, but the first of them is not necessary.

³¹⁸ དངོས་པོ་དེའི་ཡིད་བདེ་བ་ལ་སོགས་པའི་གནས་གང་ཡིན་པ་དེ་འཛོལ་བ་ནི་ཚོར་པ་པོ་ལྟར་བྱུང་བ་དང་སྐྱེས་པ་ (X པ) ལ་སོགས་པར་སྣང་གང་གསུང་བའི་མཚན་མ་དོན་གྱི་བྱུང་པར་གང་ཡིན་པ།

³¹⁹ བཅོམ་ནི་འདིས་འདོད་པར་ཤེས་ཏེ། མ་གྱའི་མདངས་ལྟར་འདྲ་བའི་སྣང་བའི་འཛོལ་བ་དེ་ལྟར་བྱུང་བའི་འཛོལ་བ་ (read དོངས་པོ) ལ་སོགས་པར་སྣང་བ་སྣང་ཚོགས་སུ་འབྱུང་བའི་ཞེས་པ།

³²⁰ For this sentence Tib. reads: བཅོམ་སྣང་བའི་འཛོལ་བ་ཉིད་ཀྱི་འབྱུང་བའི་འཛོལ་བ། འཛོལ་བའི་ཉིད་ཀྱི་བཅོམ་ལ་མི་མཐུན་པའི་མཚན་ཉིད་སྣང་ཚོགས་སུ་མི་འདོད་དོ། It may be translated thus: *ekam anekasvabhāvam āgacchatīti. loka hi ekam asamānalakṣaṇam vicitraṃ neṣyate*.

³²¹ Not traced.

³²² མེད་ཡིན་ (X མེན) ཞེས་བཤད་པའི་ཕྱིར་ལོ། དེ་ནི་དེ་ལྟ་མ་ཡིན་ཏེ། མེད་ལས་ཚོར་པ་གང་ཡིན་པ་དང་འདྲ་བའི་གང་ཡིན་པ་དང་སེམས་གང་ཡིན་པ་དང་རྣམ་པར་ཤེས་པ་གང་ཡིན་པ་ཚོས་འདི་རྣམས་ནི་འདྲེས་པ་སྟེ།

³²³ Tib. omits it.

³²⁴ Tib. adds here *ca* which is not supported by Tib.

³²⁵ སྣང་པར།

³²⁶ Tib. བྱུངས་སུ་མི་བྱུང་།

³²⁷ རབ་དུ་དབྱེ་བ་རྣམ་པར་མི་ཤེས་པས་དེ་རབ་དུ་བསྟན་པའི་ཕྱིར་འཇུག་པའི་མཚན་ཉིད་ཀྱང་སྟོན་ཏེ། འདིས་འཇུག་ (X ཇུད) དང་།

³²⁸ MS. *bhāvanābhū*°. ³²⁹ Tib. adds *tatra* (དེ).

³³⁰ Tib. *tad* (དེའི). So also in the following line.

³³¹ See note 330.

³³² དེའི་དབང་གིས་ད་ལྟར་བྱུང་བའི་ཉིད་པར་སྟོན་པའི་ཉོན་མོངས་པ་དང་། ཚོར་བས་གཞན་དུ་འཇུག་སྟེ། དེའི་དབང་གིས་ཚོ་སྤྱི་མའི་ཉོན་མོངས་པ་དང་ལས་དང་ཚོའི་ཀུན་ནས་ཉོན་

མོངས་པའོ། འདིར་ནི་རྣམ་ཉེན་གྱི་སྣང་པར། Mark for *samkleśa* in *upabhoga-samkleśa* Tib. has simply *kleśa*. Here in the last sentence Tib. unnecessarily reads འཇུག་པ་ (*pravṛtti*) twice.

³³³ Tib. adds here *adhastāt* (འོག་ནས). According to Sanskrit convention *upariṣṭād* is to be used for *adhastāt*.

³³⁴ In the Tib. text of Maitreyanātha's original read གྱི་ for གྱིས་ before རྣམ་པར་ཤེས་།

³³⁵ གྱི་ཡིན་པས་ཀྱིན་གྱི་རྣམ་པར་ཤེས་པའོ། བཅོམ་པ་ཉེ་པར་སྟོན་པ་ཅན་ཞེས་བྱ་ནི། རྣམ་པར་ཤེས་པ་ཞེས་བྱ་བར་སྟོན་པ་ཉེ། དེའི་འབྲས་བུའི་ཞེས་བྱ་བ།

³³⁶ ཞེས་བྱ་བར་སྟོན་ཏེ། རྣམ་པར་ཤེས་པ་དང་། རྒྱལ་བ་དང་བདེ་བ་གཅིག་པའི་ཕྱིར་ལོ། ཀུན་གཞི་རྣམ་པར་ཤེས་པ་ནི་རྣམ་པར་ཤེས་པ་གཞན་དག་ནི་གྱུར་ཏེ།

³³⁷ See *Triṃśikā-bhāṣya*, p. 18.

³³⁸ Tib. would read *sattvabhājanalokayor evaṃ nirbhāsatayā vijñāpanāt* (སེམས་ཅན་དང་སྟོན་གྱི་འཛོལ་བའི་ཉིད་ལྟར་སྣང་བས་རྣམ་པར་རིག་པར་བྱེད་པའི་ཕྱིར་རྣམ་པར་ཤེས་པའོ)།

³³⁹ ཉིད་དོ། ཟག་པ་དང་བཅས་པའི་ཚོས་ཐམས་ཅད་ཀྱི་ས་བོན་ཇི་སྟེ་འབྲེལ་བ་དང་། འཇུག་པའི་རྣམ་པར་ཤེས་པ་གཞན་དག་ནི་གྱུར་ཏེ། གྱི་ཡིན་པས་ཀྱིན་གྱི་ (X གྱིས་) རྣམ་པར་ཤེས་པའོ།

³⁴⁰ Tib. lit. *tadubhavam* (དེ་ལས་བྱུང་བ)།

³⁴¹ Tib. omits *ālayavijñānāt*.

³⁴² Tib. lit. *tadekajātīyasya* (དེ་དང་རིགས་གཅིག་པ)།

³⁴³ དེ་དང་རིགས་གཅིག་པ་འཇུག་པའི་རྣམ་པར་ཤེས་པ་མ་གྱུང་བ་འབྱུང་བར་བྱེད་པའི་ས་བོན་ཀུན་གཞི་རྣམ་པར་ཤེས་པ་ལ་རྒྱས་པར་བྱེད་དེ། ས་བོན་རྒྱས་ནས་འབྱུང་བའི་བྱེད་པ་ཉིད་པའོ།

³⁴⁴ For Tib. སྟོན་པའི་ should we not read སྟོན་པའི་? So on l. 8 for བསྟོན་ one may read བསྟོན་།

³⁴⁵ ཀུན་ལའི་རྣམ་པར་ཤེས་པ་ལ་བག་ཆགས་སྒོ་ (See note 344) བའི་ཕྱིར། འཁྲིན་གྱི་དངོས་པ་མ་གཏོགས་པར་བག་ཆགས་བསྒོ་ (See note 344) བ་གཞན་མེད་དེ།

³⁴⁶ Tib. ཚོས་མངོན་པའི་མདོ་ལས་ཚོགས་སུ་བཅད་པ་ལས། It is not traced. After *gāthāyām* Tib. adds *yathā* (ཇི་སྟེན་དུ་).

³⁴⁷ MS. *viññānanam*, but Tib. རྣམ་པར་ཤེས་ལ།

³⁴⁸ Tib. ཞེས་གསུངས་པ་ལྟ་བུའི་ཞེ་ན།

³⁴⁹ Tib. adds *kimitīti cet*, or simply *kimiti* (ཅིའི་ཕྱིར་ཞེ་ན།).

³⁵⁰ ཡང་ན་ཉི་མ་ལྟར་བྱུང་བྱུགས་པར་ཤེས་པར་བྱ་སྟེ། འདི་ལྟར་ཉི་མར་སྟོང་པ་ཚོར་བར་རྣམ་པ་གསུམ་པོ་འདི་གནས་ནི་འཇུག་པའི་རྣམ་པར་ཤེས་པ་ཉིད་ཡིན་གྱི། ཀུན་ལའི་རྣམ་པར་ཤེས་པ་ནི་མ་ཡིན་ནོ། The word ཉི་མ་ means in Skt. both, *sūrya* and *divasa*. One may take it here also in the latter sense reading *divasavad* for *sūryavad*.

³⁵¹ Tib. འདབང་གིས་གྲུ་མཐུན་པའི་; MS. *ādhipatyārthanīṣyanda*°. For *vipākā*° *vāsanāḥ* Tib. lit. *vipākam*° *vāsanām ca*; MS. *vi*°*vāsanām*.

³⁵² Tib. omits *eva*.

³⁵³ དེའི་ཕྱིར་ཀུན་ལའི་རྣམ་པར་ཤེས་པ་ནི་ཟག་པ་དང་བཅས་པའི་ཚོས་མ་ལུས་པ་རྣམས་ཀྱི་རྒྱུའི་རྟེན་དོ། འཇུག་པའི། Here for *pravṛttiviññānasya* as in Tib. (འཇུག་པའི་རྣམ་པར་ཤེས་པའི་), we have in MS. *-layaviññānasya*, evidently for *ālaya*°.

³⁵⁴ In Tib. it is omitted.

³⁵⁵ ར་བྱོ་བའི་སྤྱིང་པོ་འདྲ་བ་ནི་ཚོར་བ་སྟེ། དེའི་ཕྱིར་བྱིས་པ་རྣམས་དེ་ཀུན་དུ་སྤྱོད་པས་ཀྱི་བའི་ཕྱིར་ལྷུ་ལ་རྣམས་ལ་ཆགས་སོ། ཁ་ཅིག་ན་རེ་ཚོར་བ་འབའ་ཞིག་དུ་མ་ཟད་གྱི།

³⁵⁶ MS. adds here *vedita-paricchedaḥ samjñā*.

³⁵⁷ In this connection *Vasubandhu's* text (4^b. 6) simply reads: *upabhogo vedanā. paribhogah samjñā. viññānapravartakāḥ saṃskārās cittamanaskārādayah* (ཉི་མར་སྟོང་པ་ནི་ (X པའི་) ཚོར་བའོ། ཡོངས་སུ་སྟོང་པ་ནི་འདྲ་ཤེས་སོ། རྣམ་པར་ཤེས་པ་འཇུག་པར་བྱེད་པ་དག་ནི་འདྲ་བྱེད་རྣམས་དེ། སེམས་པ་དང་ཡིད་ལ་བྱེད་པ་ལ་སོགས་པའོ།།).

³⁵⁸ འཛིན་པའི་བདག་ཉིད་ཀྱི་ཕྱིར་ཚོར་བ་ཡོངས་སུ་སྟོང་ནི་འདྲ་ཤེས་ཉི་མར་སྟོང་པ་དང་། འདྲ་ཤེས་ལ་རྣམ་པར་ཤེས་པ་འཇུག་པར་བྱེད་པ་དག་ནི་འདྲ་བྱེད་རྣམས་དེ། སེམས་པ་དང་ཡིད་ལ་བྱེད་པ་ལ་སོགས་པའོ། ཡང་ན།

³⁵⁹ For *ca* Tib. *vā*. (འས).

³⁶⁰ After *viśaya*- Tib. adds *-artha-* (དོན་).

³⁶¹ བྱེད་པས་ཡོངས་གཙོད་ནི་འདྲ་ཤེས་སོ། རྣམ་པར་ཤེས་པ་དམིགས་པ་གཞན་ལ་འཇུག་པར་བྱེད་པ་དག་ནི་འདྲ་བྱེད་རྣམས་དེ། དེ་ལྟར་ན་སེམས་པ་ལ་སོགས་པའི་དབང་གིས་རྣམ་པར་ཤེས་པ་དམིགས་པ་གཞན་ལ།

³⁶² In the word *cittamanaskārādayaḥ* of *Vasubandhu*.

³⁶³ MS. *uktā*.

³⁶⁴ ཉོན་མོངས་པར་འགྱུར་བ་དེ་ནི་ཀུན་རྣམ་ཉོན་མོངས་པའི་མཚན་ཉིད་དོ། རེ་ནི་བདག་མེད་པར་ཡང་ཡང་དག་པ་མ་ཡིན་པ་ཀུན་དོག་པ་ཅམ་ལས་འཁོར་བ་རྒྱས་པར།

³⁶⁵ Tib. adds *uktah* (གསུངས།). ³⁶⁶ Tib. omits *sah*.

³⁶⁷ For *darśitah* Tib. *kṛtaḥ* (མཛད་དོ་).

³⁶⁸ རྫོས་པ་ནི་ཐམས་ཅད་སྤྱོད་རོ། གང་གིས་སྐྱབ་པ་དང་ཇི་ལྟར་སྐྱབ་པའི་ཕྱིར་ཉོན་མོངས་པར་བྱེད་ཅེ་ན། དེའི་ཕྱིར་མ་རིག་པས་ཡང་དག་པ་ཇི་ལྟར་བ་བཞིན་དུ་མཐོང་བ་ལ།

³⁶⁹ Tib. *darśanaviśayasya pracchādanāt* (ཐོང་བའི་ལྷུ་ལ་རབ་དུ་སྐྱོབ་པའི་ཕྱིར་).

³⁷⁰ དེའི་རྗེས་ལས་བྱུང་བའི་ཕྱིར་དེའི་རྗེས་ལས་ཐོབ་པ་དང་། དེ་དོགས་པའི་ཕྱིར་དེ་སྟོང་བར་བྱེད་པ་ཐོས་པ་དང་། སེམས་དང་བསྐྱོན་པ་ལས་བྱུང་བ།

³⁷¹ Tib. omits *ucyate*.

³⁷² Tib. adds *api* (ཡང་) after *ropanāt*.

³⁷³ Tib. adds *tasmāt* (དེའི་ཕྱིར་).

³⁷⁴ The last word after this is *pratiṣṭhāpanāt* (འཛོག་པའི་ཕྱིར་).

⁸⁷⁵ See *Madhyamakavṛtti*, p. 343.

⁸⁷⁶ ཞེས་བྱ་བ་སྐྱོམ་སོ། དེ་ལ་འདྲ་བྱེད་ནམས་ནི་ལྷན་དང་འག་དང་ཡིད་ཀྱི་ལས་བསོད་ནམས་དང་། བསོད་ནམས་ས་ཡིན་པ་དང་། མི་གཡོ་བའི་ངོ་བོ་ཉིད་གང་ཡིན་པའོ། དེ་ནི་ཡང་སྲིད་པ་མངོན་པར་འདྲ་བྱེད་པས་འདྲ་བྱེད་དོ། ། མ་བཤམ་པ་འདེབས་ཤེས་ (X ཞེས་) པའི་ཐ་ཚོག་གོ།

⁸⁷⁷ According to it the Tib. reading should have been something like འདྲ་བྱེད་ཕྱིར, but the actual reading found in the X is འདེབས་ (ནམ) = *roṣa* (-*samartham*).

⁸⁷⁸ Tib. *anutpannāvidyasya* (ས་རིག་པ་ས་སྐྱེས་).

⁸⁷⁹ མ་རིག་པ་འདྲ་བྱེད་ཀྱི་རྒྱུ་ཅེས་མི་བཤམ། སྤྱིའི་རྒྱུ་ཡིན་པས་ཀུན་ནས་འབྱུང་བ་ན་ (read ནི་) ཡང་ཡིན་དེ། འདི་ལྟར་ས་རིག་པ་ནི་ཉོན་མོངས་པ་ཐམས་ཅད་དང་མཚུངས་པར་ལྷན་པའི་ཕྱིར། ཇི་ལྟར་ཉོན་མོངས་པ་ཀུན་ནས་འབྱུང་བ་ནམས་ཀྱི་སྤྱིའི་རྒྱུ།

⁸⁸⁰ Tib. *sāmānyapṛtyayas tāthā* (སྤྱིའི་རྒྱུ་ཡིན་པ་དེ་བཞིན་).

⁸⁸¹ In X read རྣམས་ཀྱི་ for རྣམས་ཀྱིས་.

⁸⁸² Tib. བསོད་ནམས་ཀྱི་; MS. omits it, but cf. *ānejyānām api* which follows.

⁸⁸³ There is a slight difference in wording between the Tib. and the MS., the former reading བསོད་ནམས་ཀྱི་འདྲ་བྱེད་སྲིད་པ་དང་ཡོངས་སྤོད་བྱེ་བྲག་ཅན་ལ་སྐྱོན་པའི་རྗེས་སུ་འགྲོ་བ་རྣམས་ཀྱིས་ (Read ཀྱི) ཡང་ཡིན་དེ། ཀུན་ནས་འབྱུང་བ་ནི་དེ་དང་ལྷན་ཅིག་འབྱུང་བའི་ས་རིག་པ་ནི་སྤྱིའི་རྒྱུ་ཡིན་ནོ།

⁸⁸⁴ Tib. omits *-bhūmi-*.

⁸⁸⁵ རྒྱུ་ཡིན་པས། འདྲ་བྱེད་ཀྱི་རྒྱུ་ཅེས་བཤམ་དོ། རྣམ་པར་ཤེས་པ་ལ་ཤེས་བྱ་བ་ནི་འདིར་ཀུན་གཞི་རྣམ་པར་ཤེས་པ་ལ་བསོད་ནམས་པ་ཡིན་གྱི། འཇུག་པའི་རྣམ་པར་ཤེས་པ་ནི་ས་ཡིན་དེ། རྒྱུ་ཅན་པ་དང་། འཇུག་པའི་རྣམ་པར་ཤེས་པས་སྐྱེ་བའི།

⁸⁸⁶ Tib. omits it.

⁸⁸⁷ འབྲས་བུ་ས་དང་ཐལ་བ་དང་རྒྱུང་ལ་སོགས་པ་རྒྱན་གྱི་བྱེ་བྲག་ལས་བརྗོལ་དེ། འབྲས་བུ་ལས་སུ་གྲུ་འབྱུང་བའི་རྒྱུའི་དངོས་པོ་ནི་ས་ལོན་ཞེས་བྱ་བ་ལྟ་བུའོ། འཇོག་པའི་ཕྱིར་ཞེས་བྱ་བ་ནི་འདེབས་པ་ཉིད་ཀྱི།

⁸⁸⁸ MS. *pratisthānam*.

⁸⁸⁹ According to the Tib. construction *atra* (= *asmin*) is to be construed with *viññānasantāne*, i.e., *asmin viññānasantāne* (རྣམ་པར་ཤེས་པའི་རྒྱུ་འདི་ལ་).

⁸⁹⁰ MS. *śra-* for *-sra-* in *āsrava* throughout the book.

⁸⁹¹ Tib. *anāsravavat* (ཟག་པ་མེད་པའི་ལྟར་) for *anāsravasya vā*.

⁸⁹² ཡང་སྲིད་པའི་ས་ལོན་སྐྱེད་པའི་ཕྱིར་འགྲོ་བ་ཉོན་མོངས་པར་བྱེད་དོ། བྲིད་པའི་ཕྱིར་འགྲོ་བ་ཉོན་མོངས་བྱེད་དོ་ཞེས་བྱ་བ་གང་གིས་གང་དུ་བྲིད་པ།

⁸⁹³ Tib. simply *jñāyate* (ཤེས་).

⁸⁹⁴ MS. reads *°naprekṣaṇāt*.

⁸⁹⁵ Tib. reads here: རྣམ་པར་ཤེས་པ་རྒྱུན་ཆགས་སུ་འཇུག་ (X འཇུགས་) པས། རྒྱུན་ཆགས་ may mean *santānasāṅgapravṛtyā*.

⁸⁹⁶ བྲིད་པར་བྱེད་དོ། དེ་ལྟར་བྲས་ན་ཉིད་མཚམས་སྐྱོར་བའི་རྣམ་པར་ཤེས་པའི་རྒྱུ་འདྲ་བྱེད་ས་ཡིན་གྱི། སྐྱོན་གྱི་དུས་ཀྱི་སྲིད་པའི་རྣམ་པར་ཤེས་པ་ཉིད་ཀྱི།

⁸⁹⁷ Tib. ཤི་བ་ = *mriyante*.

⁸⁹⁸ ཕྱིན་པར་བྱེད་ཅེན་དེ་ནི་ཅི་རིགས་པར་ཤེས་པར་བྱ་བུ། མིང་དང་གཟུགས་བཞིན་ནོ། ཀུན་འཇོག་ཕྱིར་འགྲོ་བ་ཉོན་མོངས་པར་བྱེད་ཞེས་བྱ་བ་གང་གིས་གང་དུ་ཡོངས་སུ།

⁸⁹⁹ In X read ཀྱིས་ for ཀྱི།

⁹⁰⁰ Tib. སྐྱོ་མཚེད་དུག་མ་དོད་ཀྱི་བར་དུ་ = *anirdiṣṭaṣaḍāyatanaṅparyantāh*.

⁹⁰¹ X བསྐོས་, we take it to be བསྐོམ་.

⁹⁰² འདིར་ལྟར་དེ་ལ་བསྐོམ་ (See the preceding note) པའི་བྱེ་བྲག་གིས་རིགས་མཐུན་པ་གཞན་དག་དུ་དེ་བྱེ་བྲག་ཅན་དུ་འབྲུབ་པོ། དེ།

⁴⁰³ Here Tib. omits *eva* reading only *sarvam ātmabhāvaṃ* (ལུས་ཐམས་ཅད་).

⁴⁰⁴ ཡང་ན་དབྱེར་མེད་ཀྱང་མེད་དང་འགྲུགས་ཀྱིས་ལྷན་ཡོངས་སུ་འཛིན་ཏེ་ཞེས་འདི་ཐ་དད་པར་སྟོན་ཏེ། དཔེར་ན་འདུས་བྱས་ཐམས་ཅད་ཕྱང་པོ་ལྟ་ནམས་ཀྱིས།

⁴⁰⁵ In X read here གྱི for གྱིས་.

⁴⁰⁶ Tib. འགྲོ་བ་ཉོན་མོངས་པར་བྱེད་དོ། ; MS. simply *kliśyate iti*.

⁴⁰⁷ Tib. གང་ཏུ། , MS. omits it.

⁴⁰⁸ ལུས་ཏེ། འདི་ལྟར་མེད་དང་འགྲུགས་ཀྱི་ཚི་མེག་ལ་སོགས་པའི་སྐྱེ་མཚེད་མེད་པའི་ཕྱིར་ལྷན་པ་ཚེགས་པ་ཞེས་བྱེད་ཏེ། འོ་མོད་ཀྱི། For *yad api* at the end of the restored text see *tad api* which follows. According to Tib. one may read *yady api* suggested by མོད་ཀྱི in the following sentence. See note 410. There is some difference between the two versions, Skt. and Tib., the latter reading: *yady api tasyām avasthāyām kāyāyatanaṃ tathāpy āsritāśrayaparipūryabhāvat paripūrnam eva* (དེའི་ཚི་ན་ལུས་ཀྱི་སྐྱེ་མཚེད་ཡོད་མོད་ཀྱི་འོན་ཀྱང་བརྟེན་པ་དང་། འགན་ཡོངས་སུ་ཚེགས་པར་མེད་པའི་ཕྱིར་ཡོངས་སུ་ཚེགས་པ་ཉིད་དོ། ། But it is not clear.

⁴⁰⁹ There is no mention of *mana-āyatana* in the Tib. text.

⁴¹⁰ Tib. འོན་ཀྱང་ = *tathāpi*. See note 408.

⁴¹¹ མེག་ལ་སོགས་པ་དེ་ལ་བརྟེན་པ་ནམས་ཡོངས་སུ་ཚེགས་པས་ལྷན་ཀྱི་སྐྱེ་མཚེད་ཀྱང་ཡོངས་སུ་ཚེགས་པ་ཡིན་ནོ། ། ཇི་ལྟར་མེག་ལ་སོགས་པ་དེ་ལ་བརྟེན་ཅེ་ན།

⁴¹² MS. *-pūritam* for *-pūranāt* as supported by Tib. (ཚེགས་པའི་ཕྱིར་).

⁴¹³ Tib. ཡོངས་སུ་ཚེགས་པའི་ཕྱིར་; MS. *-paripūritam*. See note 412.

⁴¹⁴ Tib. adds *eva* (ཉིད་).

⁴¹⁵ Tib. omits *evam*.

⁴¹⁶ ཡོངས་སུ་ཚེགས་པས་སྐྱེ་མཚེད་དུག་གིས་འགྲོ་བ་ཉོན་མོངས་པར་བྱེད་ཅེས་བྱེད་ཏེ། འགྲུགས་གཙོད་ཕྱིར་འགྲོ་བ་ཉོན་མོངས་པར་བྱེད་དོ་ཞེས་བྱ་བ་དང་སྐྱར་ལོ། ། འགྲུགས་ནི་དབང་པོ།

⁴¹⁷ In the MS. first *sannipātāt* then corrected to *sannipāte*; Tib. *sannipātaḥ* (འདུས་སོ་).

⁴¹⁸ *Vasubandhu* [5^a. 2] simply *triparicchedāt sparśāt* (གསུམ་གཙོད་ཕྱིར་རེག་པས་སོ་).

⁴¹⁹ Tib. literally *ata eva ya indriyavikāras tadākārasādṛśyaṃ sprśatīti sparśa iti* (དེ་བས་ན་དབང་པོ་འི་འགྲུར་བ་གང་ཡིན་པ་དེའི་ནམ་པ་དང་འདྲ་བར་རེག་པར་བྱེད་པས་རེག་པ་ཞེས་བྱ་སྟེ་).

⁴²⁰ ཡང་ན་སྐྱེ་མཚེད་དུག་གི་ཀྱིན་གྱིས་རེག་པ་ནི་བདེ་བ་ལ་སོགས་པར་ཚོར་བ་དང་མཐུན་པ་དབང་པོ་འི་འགྲུར་བ་ནམ་པ་གསུམ་བསྐྱེད་དོ། །

⁴²¹ In MS. this line begins with *-naḥ*, but we could not suggest the word ending in it.

⁴²² Tib. reads *བདེ་བ་ལ་སོགས་པ་བྱོང་བ་ན*. But the MS. has *sukhā-diṣu vānubhūya*.

⁴²³ བྱོང་བ་ན། དེར་བདེ་བ་ལ་སོགས་པ་བྱུས་པར་བྱུར་པའི་ཕྱིར། ཇིས་སུ་ཚགས་པ་དང་། ཁང་ཁོ་བ་དང་གཏི་སྐྱབ་ནམས་ཀྱིས་འགྲོ་བ་ཉོན་མོངས་པར་བྱེད་དོ། ། སྐྱར་པའི་ཕྱིར་ཞེས་བྱ་བ།

The Tib. for our reconstructed *saṅgrahāt* is སྐྱར་པའི་ཕྱིར་. It can also be translated by *ākṣepāt*. But it is only owing to the metre that we have proposed here *saṅgrahāt*; otherwise *ākṣepāt* would have been the better reading. The original *kārika* as reconstructed by us from *Sthiramati*'s text and Tib. is as follows :

छादनाद्रोपणाच्चैव नयनात्मपरिग्रहात् ।

पूरणात् [त्रिपरिच्छेदाद्] उपभोगाच्च [सङ्गहात्] ॥

⁴²⁴ For *ākṣiptata* Tib. lit. *ropita* (བདབ་བ་).

⁴²⁵ MS. *utkalpayā*, for *udaka*^o (Tib. ཅུ་). In the Xylograph read འདྲ and not འདྲི as it seems to be.

⁴²⁶ འདྲོད་པ་ཞེས་བྱ་བས་བསྐྱར་ནས་ཡང་སྲིད་པ་འགྲུང་བར་ཉེ་བར་སྐྱར་ཞིང་འགྲུང་བ་ངེས་པར་འཛོག་པ་གང་ཡིན་པ་དེ་ནི་སྐྱར་པའོ།

⁴²⁷ This line begins with *karmanāṃ* in the MS.; but there is nothing of it in Tib.

⁴²⁸ Tib. adds *abhiniveśa* (མངོན་པར་ཞེན་པ།).

⁴²⁹ *kāma*, *dr̥ṣṭi*, *śīlavrata*, and *ātmavāda*, as in the next line.

⁴³⁰ ལྷ་བ་དང་ཚུལ་ཁྲིམས་དང་བདུལ་ལྷགས་དང་བདག་དུ་སྐྱེ་བདག་དུ་སྐྱོར་བར་བྱེད་འཛོག་པར་བྱེད་དེ། འདི་ལྟར་འདུན་པའི་འདོད་ཆགས་ཀྱི་དབང་གིས་ནམ་པར་ཤེས་པ་དེར་གནས་སོ།

⁴³¹ MS. -*danā abhi*°.

⁴³² Vasubandhu's text reads ལས་བྱས་པའི་ནམ་པར་སྐྱིན་པ་སྲིད་པས་ཡང་སྲིད་པར་འབྲིན་པར་མངོན་པར་བྱེད་པའི་ཕྱིར་རོ། It may suggest the following: *kṛtasya karmaṇo vipākabhavena punarbhavadāne 'bhimukhīkaraṇāt*. *Sthiramati* reads: ལས་བྱས་པའི་ནམ་པར་སྐྱིན་པས་ཡང་སྲིད་པར་འབྲིན་པར་མངོན་པར་བྱེད་པའི་ཕྱིར་རོ། In Skt. it is: *kṛtasya karmaṇo vipākena punarbhavadāne 'bhimukhīkaraṇāt*.

⁴³³ MS. *nirvandhanant*.

⁴³⁴ Tib. ཕྱིར་རོ།; MS. *prati*.

⁴³⁵ Tib. འཇུག་པ།; MS. *prativṛtti*.

⁴³⁶ རྟེན་པས་སྲིད་པ་ཡོད་པར་གྱུར་ཅིང་སྲིད་པ་བདག་པ་འགྲུབ་པར་མངོན་དུ་གྱུར་པ་སྟེ། དེ་ལྟར་ན་སྲིད་པས་མངོན་དུའི་ཕྱིར་འགྲོ་བ་ཉོན་མོངས་པར་བྱེད་དོ། ། ལྷག་བསྐལ་ཕྱིར།

⁴³⁷ This reading *duḥkhataḥ* is suggested from Tib. ལྷག་བསྐལ་ཕྱིར། But this line (2) of the MS. begins with *khanāt* which considering the Tib. reading points to the word *duḥkhanāt*. But as it is not found in literature we have read *duḥkhataḥ*.

⁴³⁸ In Tib. *āmāsaya* and *pakvāsaya* are མོ་བ and འོང་ཀ respectively (*Mahāvvyutpatti*, ed. Sakaki, 4026, 4027), but in our Tib. text we have མངལ་དུ་ལྷུ་བ་དང་ས་ལྷུ་བ (=*pakvāsaya* and *āmāsaya*?).

⁴³⁹ Tib. གནས་ཀྱི་བར་ན།; MS. °*rālapari*°.

⁴⁴⁰ MS. *saṅkaṭapari*°, but Tib. has *saṅkaṭaparitṛyāgena*. See next note.

⁴⁴¹ འགྲོ་ལྷོག་པས་ཉོན་མོངས་པར་བྱེད་དོ། ཡང་དེ་ལྟར་མའི་ཁ་ཟས་དང་སྦྱོད་པ་ཉམ་ང་བ་དང་། ཡང་བ་མ་སྦྲངས་པས་ཀྱང་ཉོན་མོངས་པར་བྱེད་དོ། དེ་བཞིན་དུ་དོག་པ།

⁴⁴² Tib. འབྲུང་བས་ཉོན་མོངས་པར་བྱེད་དོ། MS. *nirgachate. kliśyate jagat*.

⁴⁴³ Tib. སངས་(?)

⁴⁴⁴ འགྲོ་བར་བྱེད་པས་ནི་འགྲོ་བ་སྟེ། རིགས་མ་ཐུན་པའི་གནས་སྐབས་ནས་སྐད་ཅིག་གི་གནས་སྐབས་སུ་འགྲོ་ཞེས་བྱ་བའི་ཐ་ཚོག་གོ། ཉོན་མོངས་པར་བྱེད་ཅེས་བྱ་བ་ནི།

⁴⁴⁵ Tib. ཁམས་གསུམ་དུ། MS. °*dhātukaiḥ*.

⁴⁴⁶ Before *kṣaṇa*- Tib. adds *ekaika*- (གཅིག་ནས་གཅིག་དུ།).

⁴⁴⁷ Tib. seems to suggest *javājavibhāvena* (འོང་ཞིང་འགྲོ་བར་གྱུར་བས།), and it seems to be better. After *java*° MS. reads *ca*.

⁴⁴⁸ སྐྱིབ་པའི་ཕྱིར་ཞེས་བྱ་བ་ལ་སོགས་པ་དོན་ནམ་པ་བཅུ་གཅིག་གིས་ནམ་པར་བྱང་བའི་སི་མ་ཐུན་པའི་བྱོགས་སུ་འབྱོར་རོ། མ་རིག་པ་ལ་སོགས་པའི་གོ།

⁴⁴⁹ Tib. བསྐྱེད་པའི་ཕྱིར།; MS. °*vāhanāt*.

⁴⁵⁰ The word *iti* is not to be found in any sentence here either of *Maitreya-nātha* or *Vasubandhu*.

⁴⁵¹ After *བསྐྱེད་པར་དང་* Tib. seems to read here གོ་བསྐྱེད་པའི།, but it is not clear.

⁴⁵² རྟེན་གསུམ་ནས་གཉིས་ཀྱང་ཉོན་མོངས།

ནམ་བདུན།

ཞེས་བྱ་བ་སྐྱོས་སོ་ཞེས་བྱ་བའི་སྐྱེ་ནི་བསྐྱེ་བ་དང་གོ་བསྐྱེད་པའི་ཐ་ཚོག་གོ། ཉོན་མོངས་པ་ཉིད་ཀྱན་ནས་ཉོན་མོངས་པ་ཡིན་པས་ཉོན་མོངས་པའི།

⁴⁵³ Tib. ལས་ཀྱི་ཀྱན་ནས་ཉོན་མོངས་པ་དང་ཚོ་ཀྱན་ནས་ཉོན་མོངས་པ་ཡང་དེ་བཞིན་ནོ། According to it one should add *ca* after *janmasaṃkleśaḥ*.

⁴⁵⁴ MS. *cetayataḥ*.

⁴⁵⁵ Tib. བཞི་ག་ལ་ཡང་བཞོན་པར་སེམས་སོ།། དེ་བཞིན་དུ་ཞེ་སྒང་དང་མོངས་པ་
ཡང་ཤེས་པར་བྱའོ་ཞེས། ལས་དང་ཚོའི་ (Read simply ཚོ་?) ཀྱན་ནས་ཉོན་མོངས་པ་
འབྱུང་བའི་ཕྱིར་ཡང་ཀྱན་ནས་ཉོན་མོངས་པ་སྟེ། For *rakto rāgaparīta*° See MV,
p. 137.

⁴⁵⁶ Tib. omits *punar-*.

⁴⁵⁷ Tib. lit. *sampravartanāt* (ཀྱན་དུ་འབྱུང་བས་) for *samudācāreṇa*.

⁴⁵⁸ Tib. omits *-baudha-*.

⁴⁵⁹ Tib. ཀྱན་ནས་ཉོན་མོངས་པའི་རྒྱ་ཡང་ཡིན་ནོ། དེ་བས་ན་དགའ་བཙོམས་པ་ལ་ཉོན་
མོངས་པ་ཅན་གྱི་སེམས་མེད་པའི་ཕྱིར་ཉོན་མོངས་སྦྱོར་བ་མེད་དོ། ལས་ཀྱང་དགའ་བ་དང་མི།

⁴⁶⁰ For *°upādānāni* (Tib. ཡིན་པ་ནས་ས་ཏེ) MS. *°upādānānāndri*.

⁴⁶¹ Tib. བསྐྱེད་ཚར་ཡང་ཉོན་མོངས་པའི་བདག་ཉིད་ཡིན་པའི་ཕྱིར་རོ། ལས་ཀྱིས་
ཀྱན་ནས་ཉོན་མོངས་པ་ནི་འདྲུ་བྱེད་ནས་ས་དང་སྲིད་པ་ལ་བྱ་སྟེ། བཞི་ག་ཡང་ལས་ཀྱི་བདག་ཉིད་
ཡིན་པའི་ཕྱིར་རོ།

⁴⁶² Then follows *hetusamkleśah phalasamkleśas ca* (རྒྱུའི་ཀྱན་ནས་
ཉོན་མོངས་པ་དང་འབྲས་བུའི་ཀྱན་ནས་ཉོན་མོངས་པའོ།)།

⁴⁶³ རྒྱ་དབྱེ་པར་བྱས་པ་སྟེ། རྒྱུའི་ཀྱན་ནས་ཉོན་མོངས་པ་ནི་ཉོན་མོངས་པ་དང་ལས་ཀྱི་
ངོ་བོ་ཉིད་ཀྱི་ཡན་ལལ་ནས་སྐྱེས་སོ། འབྲས་བུའི་ཀྱན་ནས་ཉོན་མོངས་པ་ནི་ཡང་ལལ་ལྷག་
ས་ནས་སྐྱེས་སོ།།

⁴⁶⁴ Omitted in Tib.

⁴⁶⁵ MS. *jaramaraṇādāni*. For this we read [sa]jarā *°maraṇā-*
dīnavam, here *adīnava* being suggested from ཉིས། See next note.

⁴⁶⁶ This sentence is clear neither in Skt. nor in Tib. which is as
follows: དེ་ལ་ལས་དང་ཉོན་མོངས་པ་ནས་ས་ནི་ནས་པར་ཤེས་པ་ལ་སོགས་པ་ཚོར་བ་ལ་བྱལ་
པ་སྟེ་བའི་བདག་ཉིད་ཅན་དང་། རྒྱ་ཤིའི་ཉིས་དམིགས་ཅན་གྱི་ཚོ་སྦྱོར་པར་རབ་དུ་ཞུགས་པའི་
ཕྱིར་རོ།

⁴⁶⁷ ཉོན་མོངས་འབྱུང་བར་འབྱུང་བ་དེ་ཉིད་ཀྱན་ནས་ཉོན་མོངས་པ་ནས་པ་བདུན་ཞེས་བྱ་སྟེ།
ཕྱིར་ཅི་ཡོག་དང་འདེབས་པ་དང་། ཉོ་བར་བྲིད་པ་དང་ཀྱན་འཛིན་པ་དང་། ཉོ་བར་སྦྱོད་པ་དང་
སྦྱོང་བ་དང་། སྦྱོ་བའི་རྒྱུའི་ཕྱིར་རོ། རྒྱ་བདུན་པོ།

⁴⁶⁸ Tib. *nityarūpadarśanena* (དགའ་བའི་ངོ་བོར་མཐོང་བས་)

⁴⁶⁹ བདག་ཉིད་ཀྱི་ཚོའི་ས་བོན་འཛིན་པའི་ཕྱིར་རོ། རྣམ་པར་ཤེས་པ་ནི་ཉོ་བར་བྲིད་པའི་
རྒྱུའོ། ཞེས་བྱ་བ་ལ་འདྲིར་གྱི་འཕྲོམ་ནས་སྦྱོ་བའི་ཡུལ་དུ་ཉོ་བར་བྲིད་པའི་ཕྱིར་རོ།

⁴⁷⁰ MS. *°tanā*.

⁴⁷¹ The X is very illegible here.

⁴⁷² In X read རིགས་ for རིག།

⁴⁷³ MS. *-mati-* for *-mabhi-*.

⁴⁷⁴ དགོངས་ནས་མིང་དང་གཞུགས་ཀྱིས་ཀྱན་འཛིན་པར་བཤད་དོ། ད་ནི་བརྒྱུས་ཏེ་སྦྱོ་
བའི་དབང་དུ་མཛེད་དེ་སྦྱོ་མཛེད་དུ་གཤེས་ཀྱང་འཛིན་ཏེ་ཞེས་བཤད་དོ། ཡང་ན་མིང་དང་
གཞུགས་ཀྱིས།

⁴⁷⁵ Tib. omits *tat*.

⁴⁷⁶ Before *iti* Tib. adds *saṅgrahaḥ* (འཛིན་པས་).

⁴⁷⁷ X illegible.

⁴⁷⁸ ལས་ཀྱི་རྣམ་པར་སྦྱིན་པ་ལ་ཉོ་བར་སྦྱོད་པའི་ཕྱིར་རོ། སྲིད་པ་དང་ཡིན་པ་དང་སྲིད་
པ་ནི་སྦྱད་པའི་རྒྱུའོ་ཞེས་བྱ་བ་ལ། སྦྱོད་བཅེ།

⁴⁷⁹ In X read འཕེལ་ for འཕེན།

⁴⁸⁰ ཡོངས་སྦྱུང་ན་རྗེ་ལྟར་བདག་པ་བཞིན་དུ་རྣམ་པར་སྦྱིན་པ་འབྱིན་པའི་ཕྱིར། འཇུག་
པ་རྟེན་ནས་སྲིད་པར་འབྱུང་རོ། དེ་ཡང་འདྲུ་བྱེད་ཀྱིས་བདག་པའི་སྲིད་པ་མངོན།

⁴⁸¹ Tib. omits *punar-*.

⁴⁸² MS. *-nivṛtaye*, Tib. མངོན་པར་གྲུབ་པར་བྱ་བའི་ཕྱིར། After this Tib.
unnecessarily adds *tr̥ṣṇopādānabhavāḥ* (སྲིད་པ་དང་ཡིན་པ་དང་སྲིད་པ་རྣམས་
ཀྱིས་)།

⁴⁸⁸ སྐྱེ་བ་དང་ག་གི་སྐྱེ་བའི་རྒྱུ་འོ་ཞེས་བྱ་བ་ནི། དེ་ལྟར་འདི་ནི་ཚོ་འདེབས་(? X འདྲས་) བས་སེམས་ཅན་གྱི་རིགས་དེ་དང་དེར།

⁴⁸⁴ ཉོན་མོངས་པ་ནི་ས་ལ་སོགས་པ་ལྟར་ཚེའི་སྐྱུ་གུའི་སྐུན་མོང་གི་རྒྱུའོ། ། ལས་ནི་སྐུན་མོང་མ་ཡིན་ཏེ།

⁴⁸⁵ Tib. omits it.

⁴⁸⁶ འཇམ་ཚེར་བ་པོ་ཀུན་ནས་ཉོན་མོངས་པ་གཞན་མེད་དོ་ཞེས་རབ་དུ་སྟོན་ཏོ། ། ཡང་ན་འདིར་ལས་དང་ཉོན་མོངས་པ་ཙམ་ཉིད་རྒྱ་སྟེ། དེ་དག་ཡོད་པ་དང་མེད་པས་ཚོ་ཡོད་པ་དང་མེད་པར།

⁴⁸⁷ དེ་ལ་འཕེན་པའི་མཚན་ཉིད་ནི་གང་ཡིན་ (Read གིས་?) འཕེན་པ་དང་། ཇི་ལྟར་འཕེན་པ་དང་། གང་འཕེན་པ་དེ་རབ་དུ་བསྐྱེད་པའི་ཕྱིར། རྟོན་ཅིང་འབྲེལ་བར་འབྱུང་བའི་ཡན་ལག་བདུན་གྱིས་བསྟན་ཏོ།

⁴⁸⁸ Tib. *pradarśyate*.

⁴⁸⁹ MS. -*nivṛtti*-.

⁴⁹⁰ After *tasyāścāyam* MS. first *ādina iti*, then corrected *ādīnava eva iti* by a second hand, and again by a third hand *ādīnava eva iti*. Tib. reads ཉེས་པ་བསྐྱེད་པའི་ཕྱིར། lit. meaning *ādīnavapradarśanāya*.

⁴⁹¹ བྱུང་བའི་འདུ་བྱེད་རྣམས་ཀྱིས་ཏེ། ཇི་ལྟར་དེ་ཁོ་ན་ལས་ (Read ལ་) མོངས་ནས་ཕྱིན་ཅི་ལོག་དུ་འདུ་གེས་ཏེ། དགོ་བ་དང་མི་དགོ་བ་དང་། མི་གཡོ་བའི་འདུ་བྱེད་རྣམས།

⁴⁹² Tib. སྐྱེ་བར་རྣམས་པར།

⁴⁹³ MS. *yathāyogaḥ*. For *yathāyogaṃ* generally in Tib. we have ཇི་རིགས་པར་ or ཇི་ལྟར་རིགས་པ་ (NB., 80. 7, 11, 12) or ཇི་ལྟར་འབྱུར་པ་ Das's Dictionary, s.v. ཇི་ལྟར་), but here we have ཇི་ལྟར་མི་མཐུན་མཐུན་དུ་སྐྱར་ lit. meaning *yathāpratikūlānukūlayogaṃ*. One མཐུན་ seems to be unnecessary here.

⁴⁹⁴ དེ་ལྟར་འཕངས་པ་དེ་གང་གིས་མངོན་པར་འབྱུབ་པར་བྱེད་ཅེན། ཇི་སྐད་བཤད་པའི་རིས་གྱིས་སྐྱེ་བ་འཕངས་པས་འདིར་སྐྱེས་པའི་ཚོར་བ་ལ་བརྟེན་ནས་སྲིད་པ་སྐྱེས་གང་ཡིན་པ་དེ་ལས་འབྱུང་བའི།

⁴⁹⁵ MS. °*vidho*.

⁴⁹⁶ *vijñānakarma*° = *vijñāne* or *vijñānasya karma*°. Tib. རྣམ་པར་ཤེས་པ་ལ།

⁴⁹⁷ ལེན་པའི་བྱེ་བྲག་གིས་ཡོངས་སུ་བརྒྱུང་བའི་ཕྱིར། གང་གིས་འདི་ལས་ཡང་སྲིད་པ་ཉིད་པར་འབྱུར་བ་དེ་ནི་འདིར་སྲིད་པ་ཞེས་བྱའོ། ། གང་ཡིན།

⁴⁹⁸ For *priya*° Tib. *tasya yawvanajīvanabhramśapravṛtteḥ* (དེ་ལང་ཚོ་དང་སྲོག་འཕངས་པ་འཇིག་པའི་ཕྱིར་རོ།).

⁴⁹⁹ Tib. *atra tūpanayahetur nirarthaka iti cet, na nirarthakakāḥ* (འདིར་ཉེ་བར་ཁྲིད་པའི་རྒྱ་ནི་དོན་མེད་དོ་ཞེ་ན་དོན་མེད་པ་མ་ཡིན་ཏེ།).

⁵⁰⁰ MS. adds here *viñca* (? *kiñ ca* ?), but nothing of it in Tib.

⁵⁰¹ འཚི་བའི་སྲིད་པ་ཚད་ནས་སྐྱེ་བའི་སྲིད་པ་འབྱུང་བར་རྟོགས་པ་བསལ་བའི་ཕྱིར་རོ། ། ཀུན་ནས་ཉོན་མོངས་པ་འདི་དག་པ་མ་ཡིན་པ་ཀུན་རྟོག་པ་ལས་འབྱུང་ངོ་ཞེས་བྱ་བ་ནི།

⁵⁰² མི་བཟླེད་པར་བྱ་བའི་ཕྱིར་དོན་བསྐྱེས་པར་བསྟན་ཏོ། ། དེའི་ཕྱིར་འདིར་ནི་དོན་གཉིས་གྲ་ཡང་བཤད་དོ། ཡོད་པའི་མཚན་ཉིད་ནི། ཡང་དག་མ་ཡིན་ཀུན་རྟོག་ཡོད་ཅེས་བྱ་བའོ།

⁵⁰³ བརྟེན་ནས་སུ། མི་དམིགས་པ་ནི་རབ་དུ་སྐྱེ་ཞེས་བྱ་བ་ལ་སོགས་པའོ། ། རབ་དུ་དབྱེ་བའི་མཚན་ཉིད་ནི། ཡང་དག་མ་ཡིན་ཀུན་རྟོག་ནི། སེམས་དང་སེམས་བྱུང་ཁས་གསུམ་པ་ཞེས་བྱའོ།

⁵⁰⁴ MS. °*vijñānārtha*, Tib. གཅིག་ནི་ཀུན་གྱི་རྣམ་པར་ཤེས།

⁵⁰⁵ གཉིས་པ་ཉེ་བར་སྲིད་པ་ཅན་ཞེས་བྱ་བའོ།

⁵⁰⁶ In the Tib. text of Vasubandhu *navavidhalākṣana* is omitted here as it is mentioned in the preceding sentence.

⁵⁰⁷ Tib. རི།, accordingly the Skt. equivalent is *tat*; but one should expect here དེ་ལྟར།, see Skt. text, 13°. 2 and Tib. text, 41°. 3.

⁵⁰⁸ དེ་ལྟར་ཡང་དག་པ་མ་ཡིན་པ་ཀུན་རྟོག་པའི་མཚན་ཉིད་རྣམས་པ་དགུར་བཟླེད་ནས་སྲིད་པ་ཉིད་ཇི་ལྟར་ཤེས་པར་བྱ་བ་དེ་སྟོན་ཏེ་ཞེས་བྱ་བ།

609 མཚན་ཉིད་དང་ནི་རྣམ་གྲངས་དང་ཞེས་གྲུ་ཚེར་རོ། དེ་ལ་མཚན་ཉིད་ནི་དངོས་པོ་དང་
དངས་པོ་མེད་པ་དགལ་པའི་བདག་ཉིད་དེ། ལྷོང་པ་ཉིད།

610 Tib. ལྷོང་པ་ཉིད་གྱི་ (X གྱིས་) རབ་དུ་དབྱེ་བ་ཐམས་ཅད་ལ་ཁྲབ་པའི་ཕྱིར་རོ།

611 Tib. མིག་གཞན་ནི། MS. *nāmānantaram*.

612 Tib. *paryāyā*° (རྣམ་གྲངས་དང་).

613 Tib. སྣང་པ། MS. *-samkleśa*-.

614 Tib. ཐ་དང་པས་དབྱེ་བའོ། MS. *bhedadbheda* for *-bhedena bheda*-.

615 གཞན་ཡང་གང་ཟག་དང་ཚོས་སུ་སློབ་འདོགས་པ་ཐ་དང་པས་དབྱེ་བ་རྣམ་པ་བཅུ་དྲུག་
གོ། ལྷོང་པ་ནི་ལྷོང་པ་ཉིད་ཀྱི་རབ་དུ་དབྱེ་བ་སྟོན་པར་བྱེད་པའི་རིགས་ (X རིག་) པའོ།

616 Tib. རྣམ་གྲངས་ཀྱི་དོན་ཁོང་དུ་རྩེད་པར་གྱུར་ན། MS. *paryāyārthavibodhār-
tham*.

617 ལྷོང་པ་ཉིད་ལ་རྣམ་པར་དག་པའི་དམིགས་པ་ཉིད་དུ་ངེས་པའི་ཕྱིར་རྣམ་གྲངས་ཀྱི་དོན་
དོ། ཀུན་ནས་ཉོན་མོངས་པ་ཤས་ལ་ན། དེ་རྣམ་པར་དག་གོ་ཞེས་ཀུན་ནས་ཉོན་མོངས་པ།

618 For *prahānāya prayatnot*° (སྣང་པའི་ཕྱིར་འབད་པ་བསྐྱེད་པའི་དོན་དུ)
MS. *pahānopādanot*°. 619 Tib. བདེ་ལྷག།

620 དེའི་ཕྱིར་དེ་ཉིད་དང་པོར་འདྲི་སྟེ།

གཉིས་དངོས་མེད་པའི་དངོས་པོ་ཡི།

དངོས་པོ་སྣང་པའི་མཚན་ཉིད་དོ།

ཞེས་བྱ་བར་ཤེས་པར་བྱའོ་གཉིས་ནི།

621 Tib. *anukta*- (མ་སྟོས་པ)།

622 This is one portion of the following sentence of Vasu-
bandhu: *dvayasya grāhyasya grāhakasya ca abhāvas tasya abhā-
vasya bhāvas ca śūnyatālakṣaṇam* (གཉིས་པོ་གཟུང་བ་དང་འཛོན་པའི་དངོས་པོ་
མེད་པ་དང་། དངོས་པོ་མེད་པ་དེའི་དངོས་པོ་ནི་སྣང་པ་ཉིད་ཀྱི་མཚན་ཉིད་དོ།). In the
Tib. text of *Sthiramati tasya* is omitted.

623 ལྷོས་པར་བསྟན་པར་ལྟ་བུའོ། དངོས་པོ་མེད་པའི་དངོས་པོ་ཞེས་བྱ་བ་དེ་དག་གང་
ཡིན། དངོས་པོ་མེད་པའི་བདག་ཉིད་ནི་ཡོད་པ་ཉིད་དེ། གཞན་དུ་ན་དེའི་དངོས་པོ་སྣང་པ་མེད་
པའི་ཕྱིར་རོ། གཉིས་ཀྱི་དངོས་པོ་ཡོད་པ་ཉིད་དུ་འགྱུར་རོ།

624 Tib. *tadbhāvasya* (དེའི་དངོས་པོ་).

625 Tib. would read *śūnyato* (སྟོང་པ་) for *bhāvato*.

626 After *abhāvasyātāmā vidyamāna eva* Tib. literally reads as
follows: *anyathā tadbhāvasya śūnyatayā 'bhāvāt, dvayasya bhāvo-
vidyamāna eva syāt*. For the Tib. text see note 523.

627 དངོས་པོ་འི་སྣང་པའི་ཀྱང་དོན་འདྲི་ཁོང་དུ་རྩེད་པར་འགྱུར་བས། དངོས་པོ་འི་སྣང་པ་
འདྲིར་ལྷག་གོ། ལྷག་མ་མ་ཡིན་ཏེ་གཉིས་ཀྱི་ (X གྱིས་) དངོས་པོ་མེད་པ།

628 MS. °*mana* for °*māne*. Tib. reads here *tanmātranirdese*
(དེ་ཚས་ཞེས་བཤད་ན)།

629 Tib. adds *yujyate* (རུང་ངོ་).

630 Tib. omits *ucyate*.

631 In Tib. text, read གཉིས་ཀྱི་ for གྱིས་།

632 ལྷོང་པ་ཉིད་ཅེས་བྱ་བ་སྟེ་དངོས་པོ་མེད་པའི་དངོས་པོ་འི་མཚན་ཉིད་ཡོངས་སུ་བརྒྱང་
པའི་ཕྱིར་ཚོས་ཉིད་ཀྱི་ངོ་བོར་བསྟན་པ་ཡིན་ནོ། ཡང་ན།

633 In Tib. text, read here ཞེས་ for གྱིས་།

634 བཤད་པར་མི་རིགས་སོ། གཞིག་ལ་གཞིག་མེད་པ་ཡང་གཉི་ག་གནས་ཡིན་པའི་
ཕྱིར། གཞིག་དུ་གནས་པར་མི་རིགས་སོ། དེའི་ཕྱིར་དངོས་པའི་དངོས་པོ་མེད།

635 Tib. omits *ucyate*. One may punctuate the sentence also
in the following way: *katham paramārthah | ucyate |*

636 དེ་ལྟ་མེད་ཀྱི་དེ་དངོས་པོ་མེད་པའི་ངོ་བོ་ཉིད་ཀྱང་མ་ཡིན་ཏེ། འདྲི་སྟེ་དེའི་དངོས་
པོ་མེད་པའི་ངོ་བོ་ཉིད་གང་ཡིན་པ་དེ་ནི།

ཡོད་པ་མ་ཡིན་མེད་པའང་མིན།

ཇི་ལྟར་ཡོད་ (X མེད་) བས་ཡིན་ཞེ་ན།

⁵³⁷ Vasubandhu's text in Tib. reads: *yasmāt tasya dvayasyābhāvah* (འདི་ལྟར་གཉིས་པ་དེའི་དངོས་པོ་མེད་པའོ།) Sthira-mati's text has: *yasmād dvayasyābhāvasya bhāvah* (འདི་ལྟར་གཉིས་པོ་དེའི་དངོས་པོ་མེད་པའི་དངོས་པོ་ལྟེ།).

⁵³⁸ གཉིས་ཀྱི་ (X ཀྱིས་) དངོས་པོ་མེད་ན་ནི་གཉིས་ཀྱི་དངོས་པོ་མེད་པའི་ངོ་བོར་མེད་པ་མ་ཡིན་ཏེ། དེ་མེད་དུ་རྒྱུན་གཉིས་ཡོད་པ་ཉིད་དུ་འགྲུར་ཞིང་། ཡང་དག་པ་མ་ཡིན་པའི་ཚོས་ཉིད་དུ་ཡང་མི་འགྲུར་ཏེ། དཔེར་ན་མི་རྟག་པ་ཉིད་དང་སྤྱུག་བསྐལ་བ་ཉིད་བཞིན་ནོ། སེམས་ཅན་ཕྱིན་ཅི་ཡོག་དུ་གྲུར་པས་སློབ་པ་ལས་པའི་རྟག་པ་དང་བདེ་བའི་དངོས་པོ་འོ་ངོ་བོ་ཉིད་ཡིན་པས། ཡོད་པ་ཡང་མ་ཡིན་མེད་པ་ཡང་མ་ཡིན་ཞེས་གུའོ། གཤམ་ཏེ་ཡང་དག་པ་མ་ཡིན་པ་ཀུན་རྟོག་པའི་སྤྱོད་པ་ཉིད་ཚོས་ཉིད་ཡིན་ན།

⁵³⁹ དེ་ནི་སྤྱོད་པ་ཉིད་ཀྱི་མཚན་ཉིད་དོ་ཞེས་བྱ་བ་སློབ་སོ། དངོས་པོ་མེད་པའི་ངོ་བོ་ཉིད་ཁོ་མོའོ། ཡང་ན་དངོས་པོ་ཁོ་ན་དངོས་དངོས་པོ་མེད་པ་དགག་པའི་བདག་ཉིད་ཁོ་མོའོ། དེ་ལྟ་བུས་ན་ཡང་དག་པ་མ་ཡིན་པ་ཀུན་རྟོག་པ་དང་

ཐ་དང་གཅིག་པའི་མཚན་ཉིད་མིན།

⁵⁴⁰ Tib. *katham* (རི་ལྟར་).

⁵⁴¹ ཅུང་སྟེ། དེ་ལ་ཡང་ཚོས་གཞན་བཅའ་དགོས་པས་ཐུག་ (X ཐུགས་) པ་མེད་པར་འགྲུར་རོ། མི་རྟག་པ་ཉིད་དང་སྤྱུག་བསྐལ་བ་ཉིད་བཞིན་ནོ་ཞེས་བྱ་བ་ནི།

⁵⁴² Tib. སྤྱུག་བསྐལ་བ་ཉིད་ཀྱང་, MS. *duḥkhabhāvo*.

⁵⁴³ གཞན་མ་ཡིན་པའི་ཕྱིར། ཚོས་ཀྱི་རང་གི་མཚན་ཉིད་བཞིན་དུ་ལམ་གྱི་དམིགས་པར་མི་འགྲུར་རོ། དེའི་ཕྱིར་རང་གི་མཚན་ཉིད་ལས་གཞན་མ་ཡིན་པའི་ཕྱིར། སྤྱིའི་མཚན་ཉིད་དུ་ཡང་མི་རྒྱུང་ངོ་།

⁵⁴⁴ MS. *°rūpavad-* for *°rūpa-*.

⁵⁴⁵ For *sāmānyasya* Tib. *sāmānyalakṣaṇasya* (སྤྱི་མཚན་ཉིད་).

⁵⁴⁶ MS. *bhedah* for *bheda-*.

⁵⁴⁷ སྤྱིའི་མཚན་ཉིད་ནི་ཐ་དང་པ་ལ་བསྟུན་པའི་ཕྱིར་རོ། ཡང་ན་རྟག་པར་དག་པར་བྱ་བའི་ཕྱིར་དམིགས་པ་ནི་རྟག་པར་དག་པའི་དམིགས་པའོ། དངོས་པོ་འོ་རང་གི་མཚན་ཉིད་ལ་མེད་དེ།

⁵⁴⁸ MS. *°vaktavyā*.

⁵⁴⁹ In the Tib. text omit མི from ལྷང་མི་སྟོན་.

⁵⁵⁰ སྟོན་དུ་འགྲུར་བ་འདི་མེད་དོ། དེ་ལྟར་སྤྱོད་པ་ཉིད་འདི་ནི་མེད་པའི་མཚན་ཉིད་དང་དངོས་པོ་མེད་པའི་ངོ་བོ་ཉིད་ཀྱིས་མཚན་ཉིད་དང་། མི་གཉིས་པའི་མཚན་ཉིད་དེ།

⁵⁵¹ Here *tattvā° dīpitā* is, in fact, from Vasubandhu who writes: *tena tattvānyatvavinirmuktatvaṃ śūnyatālakṣaṇam paridīpitam* (དེས་དེ་ཉིད་དང་གཞན་ལས་རྟག་པར་གྲོལ་བ་སྤྱོད་པ་ཉིད་ཀྱི་མཚན་ཉིད་ཡོངས་སུ་བསྟན་པ་ཡིན་ནོ [6°. 1].

⁵⁵² དོན་དམ་དང་།

⁵⁵³ In the Tib. text read ཀྱིས་ for ཀྱི་ in རྟག་པར་གྲུངས་ཀྱི་.

⁵⁵⁴ སྟོན་དང་པར་གྲགས་ཏེ། རྟག་གྲུངས་ཀྱིས་ (X ཀྱི་) དོན་བརྗོད་པས་རྟག་གྲུངས་ཞེས་བྱའོ། ། བརྗོད་པ་དེ་རྟགས་ནི་མདོ་གཞན་ལས།

⁵⁵⁵ MS. adds *yathā*.

⁵⁵⁶ རྟག་གྲུངས་ཀྱི་དོན་རི་ལྟར་ཤེས་པར་བྱ་ཞེ་ན། དེ་སྟོན་ཏེ། མ་ཡིན་གྱི།

⁵⁵⁷ For *na te śabdāḥ kalpitāḥ* (སྐོར་དེ་དག་ནི་བརྟགས་པ་མ་ཡིན་གྱི) MS. [*nā*] *rthabhinne tu śabdā gauṇāḥ*.

⁵⁵⁸ Tib. omits it. ⁵⁵⁹ MS. *-artha-* for *-ārya-* (འཕགས་པའི་).

⁵⁶⁰ དེ་ལ་, MS. omits it.

⁵⁶¹ Vasubandhu's text omits the word *artha*. So in his following sentences.

⁵⁶² ཐོས་གྲོག་གོ། དེ་ཉིད་བསྟན་པའི་ཕྱིར་རྟག་དུ་དེ་བཞིན་པའི་ཕྱིར་རོ་ཞེས་བྱ་བ་སློབ་ཏེ། རྟག་པར་དུས་ཐམས་ཅད་འདུས་མ་གྲས་པ་ཡིན་པས།

⁵⁶³ ཞེས་བྱ་བ་, MS. omits *iti*.

⁵⁶⁴ In X read མ་ཡོག་པ་ for མཐོང་བ་ which gives here no sense.

⁵⁶⁵ X wrongly reads མཐོང་ for མཐུང་.

⁵⁶⁶ ཡང་དག་པའི་སྤྲུལ་གྱི་ལྷན་པའི་ཡི་ཤེས་ཀྱི་སྤྲོད་ལུལ་ཡིན་པའི་ཕྱིར་རོ།
ཡེས་བྱའི་སྤྲིབ་པ་རྣམ་པར་དག་པའི་ཡི་ཤེས་ཀྱི་སྤྲོད་ལུལ་ཡིན་པའི་ཕྱིར་རོ།

⁵⁶⁷ Tib. ལྷོ་འདོགས་པ་ = *samāropa*, MS. reads for it *ananyāropa*.

⁵⁶⁸ For *avastutvād* Tib. lit. *abhāvād* (མ་ཡིན་པའི་ཕྱིར་རོ).

⁵⁶⁹ Tib. omits *na*.

⁵⁷⁰ There is nothing for *-vastu* in Tib.

⁵⁷¹ མཚན་མ་མེད་པ་སྤྲུལ་གྱི་བཞི། འདིར་མཚན་མེད་པ་ལ་མཚན་མ་འགོག་པ་ཞེས་བྱའོ། འདིར་རབ་དུ་བཟུན་པའི་ཕྱིར་མཚན་མ་ཐོས་ཅད།

⁵⁷² MS. *animitta eva*. From Tib. it cannot be ascertained whether here is masculine or neuter gender.

⁵⁷³ སྤྲོད་ལུལ་ཡིན་པས་དོན་དམ་པ་སྤྲུལ་གྱི་བཞི། དམ་པ་ནི་འཇིག་རྟེན་ལས་འདས་པའི་ཡི་ཤེས་ཏེ། དེའི་དོན་ནི་དོན་དམ་པའོ།

⁵⁷⁴ Tib. omits *etad eva° diti*. ⁵⁷⁵ Tib. adds *iti*.

⁵⁷⁶ ལྷ་བ་ལ་སོགས་པ་དང་། ཡང་དག་པར་རྣམ་པར་གྲོལ་བ་དང་། ཡི་ཤེས་ལ་ཐུག་པ་རྣམས་ལ་བྱ་སྤྱི། དེ་དག་གི་རྒྱ་ཡིན་པས་དཀྱིངས་སོ། དེ་ཉིད།

⁵⁷⁷ For *dhātu* Tib. has wrongly རྩང་.

⁵⁷⁸ མདོ་གཞན་ལས་རྣམ་གྲངས་གསུངས་པ་གཞན་དག་ཀྱང་འདིའི་ཚུལ་དུ་དོན་བདག་གིས་བཟུན་པར་བྱའོ།

⁵⁷⁹ See I. 13°. ⁵⁸⁰ In the Tib. text read ཀྱི་ for ཀྱིས་.

⁵⁸¹ ཡང་དག་པ་མ་ཡིན་པ་ཀུན་རྟོག་པ་ནི་ཀུན་ནས་ཉོན་མོངས་པའོ། དེ་སྤངས་ན་རྣམ་པར་དག་པ་ཞེས་བྱ་སྤྱི། ཀུན་ནས་ཉོན་མོངས་པ་དང་རྣམ་པར་དག་པའི་དུས་ན་ཡང་སྤོང་བ་ཉིད་མ་གཏོགས་པར་གང་ཀུན་ནས་ཉོན་མོངས་པར་འགྱུར་བ་འཇམ་རྣམ་པར་བྱང་བར་འགྱུར་བ་གཞན་མེད་དོ།

⁵⁸² Tib. briefly *dvayayakāle'pi* (= *kāladvaye*, i.e., *saṃkleśaviśuddhikālayoh*), བཞིས་ཀྱི་དུས་ན་ཡང་.

⁵⁸³ Tib. simply *kliṣṭā* (ཉོན་མོངས་).

⁵⁸⁴ So far as the wording is concerned we expect here *viśuddhā* (རྣམ་པར་དག) and not *vimalā*.

⁵⁸⁵ གང་གི་ཚོ་ཉོན་མོངས་ལ། གང་གི་ཚོ་དྲི་མ་མེད་པ་འོང་དུ་མི་རྒྱུད་ནས། གང་གི་ཚོ་ཀུན་ནས་ཉོན་མོངས་ལ། གང་གི་ཚོ་རྣམ་པར་དག་ཅེན་ཞེས་དྲིས་པ་དང་། དེ་ནི་དྲི་(X དེར་)བཅས་དྲི་མ་མེད།

⁵⁸⁶ མེས་ས་ཀྱི་རྒྱུད་དྲི་མ་ཅན་དུ་གྱུར་པ་ལ། In Tib. *apra° doseṇa* is put before *aviduṣām*, the text reading མ་རྟོགས་པ་དང་ཡོག་པར་རྟོག་པར་རྟོགས་པའི་ཉེས་པས། For *sūnyatā°* it has ལྷོང་བ་ཉིད་མི་སྣང་བ་དེ་དག་དྲི་མ་དང་བཅས་པའོ་ཞེས་རྣམ་པར་བཞག་གོ།

⁵⁸⁷ རྣམ་པར་དག་པ་ལ་བཟུ་སྤྱི། རང་བཞིན་གྱིས་འོད་གསལ་པའི་ཕྱིར་ངོ་བོ་ཉིད་དྲི་མ་ཅན་དུ་ནི་མ་ཡིན་ནོ། གཤམ་ཏེ་དྲི་མ་དང་བཅས་པར་འགྱུར་ལ་ཞེས་བྱ་བ་རྒྱ་ཆེར་འགྱུར་བ་ནི། The sentence referred to here in Vasubandhu's text runs: *yadi samalā katham vikāradharminītvād anityā na bhavati*. (གཤམ་ཏེ་དྲི་མ་དང་བཅས་པར་གྱུར་ན་འགྱུར་པའི་ཚོས་ཅན་ཡིན་པས་ཇི་ལྟར་མི་དག (X རྟོག) པར་མི་འགྱུར་ཞེན). This Skt. line is quoted below in the text.

⁵⁸⁸ ལྷོང་བ་ཉིད་རྣམ་པར་དག་པའི་གནས་སྐབས་སུ་འགྱུར་བ་གཞན་མེད་ཀྱི། དེ་ཁོ་ན་ཉིད་དུ་གནས་པ་རང་བཞིན་གཞན་དུ།

⁵⁸⁹ See *Mahāyānasūtrāṅkāra*, XI. 13°: *yasyākāśasuvārnāvāri-sadrśī kleśād viśuddhir matā*.

⁵⁹⁰ ངོ་བོ་ཉིད་ཡིན་པར་མ་གྱུར་ཀྱང་། ལྷོ་བྱུང་གི་དྲི་མ་ཅན་ཁོ་ན་དང་ལྷོ་བྱུང་གི་དྲི་མ་དང་བཟུན་ན་ཡང་རང་བཞིན་དུ་རྣམ་པར་དག་པ་ཉིད་དོ། For *prakṛti-* in *prakṛti-viśuddhattvam* X has only བཞིན་ before which one must read རང་ as we have done.

⁵⁹¹ རྣམ་པར་འཛོལ་བ་དེ་ནི་རང་བཞིན་གཞན་དུ་འགྱུར་བའི་ཚོས་བསྐྱོད་པར་ས་གྲུང་གྱི།
གང་ལ་དེ་གཉིས་ལ་ཡང་སྐོ་བྱར་ཡིན་པ་ནི་ས་ཡིན་དེ། དེ་ལྟ་བུ་སོ། ། It seems that here
at the end of the first part one should read འགྱུར་ for ས་གྲུང་.

⁵⁹² MS. adds here *iti* which is not in the Tib. texts of Vasubandhu and Sthiramati.

⁵⁹³ These *sūnyatās* are here mentioned by Vasubandhu [6^b. 7]: (1) *adhyātmasūnyatā*, (2) *bahirdhā*, (3) *adhyātma-bahirdhā*, (4) *sūnyatā*, (5) *mahā*, (6) *paramārtha*, (7) *samskrta*, (8) *asamskrta*, (9) *atyanta*, (10) *anavarāgra*, (11) *anavakāra*, (12) *prakṛti*, (13) *sarvalakṣaṇa*, (14) *sarvadharmā*, (15) *abhāva*, (16) *abhāvasvabhāva*. *Mahāvīyutpatti*, § XXXVII, adds two more: *anupalambha* and *svabhāva*. See *Laṅkāvatāra*, p. 74-75. Here are seven *sūnyatās*: (1) *lakṣaṇasūnyatā*, (2) *bhāvasvabhāva*, (3) *apracarita*, (4) *pracarita*, (5) *sarvadharmanirabhilāpya*, (6) *paramārhāryajñānamahā*, (7) *itaretara*.

⁵⁹⁴ བྱ་དང་བས་རྣམ་པ་བཅུ་དུ་གྲུག་དེ། གཉིས་ཀྱི་ (X ཀྱིས་) དངོས་པོ་མེད་པའི་
རང་གི་ངོ་བོ་ལ་ནི་བྱ་དང་བ་མེད་དོ། ། ལྟོང་བ་ཉིད་རྣམ་པ་བཅུ་དུ་གྲུག་པོ་དེ་ནི།

⁵⁹⁵ ཚོས་ བས་ཅན་ ཅན་གཉིས་ མེད་ པའི་ ངོ་ བོ་ ཉིད་ ཀྱི་ རྩེར་ ལྟོང་ བ་ ཉིད་ རྗེས་ འི་ མཚན་ ཉིད་
དེ། ། གཞན་ དུ་ མ་ དེ་ རྣམ་ དང་ པར་ བལྟན་ པར་ མི་ ལུས་ སོ། །

⁵⁹⁶ Tib. adds *-siddhi-* (འགྲུབ་པ་).

⁵⁹⁷ ཐོབ་ (The Visvabharati X is very illegible here) གྲུང་པའོ།
དེའི་འོག་དུ་དེའི་བཟའ་བའོ། དེའི་འོག་དུ་དེ་གཉིས་ཀྱི་གནས་དེའི་ལུས་སོ། ། དེའི་གནས་དེ།

⁵⁹⁸ དེ་ལ་ཟ་བ་ལྟོང་བ་ཉིད་ནི་ཀང་གི་སྐྱེ་མཚན་རྣམས་ལས་བཅུ་མས་སོ་ཞེས་བྱ་བ་ནི། དེ་
དག་ཀྱང་མིག་ལ་སོགས་པ་ནས་ཡིད་ལ་ཐུག་པའི་བར་དུ་འོ།

⁵⁹⁹ For *ādiṣu* Tib. *ādibhiḥ* (ལ་སོགས་པ་ཉིད་ཀྱིས་).

⁶⁰⁰ བཟའ་བ་ལྟོང་བ་ཉིད་ནི་ཕྱི་རོལ་གྱི་རྣམས་སོ་ཞེས་བྱ་བ་ལ་གཟུགས་ལ་སོགས་པ་ནས་
ཚོས་ལ་ཐུག་པའི་བར་དུ་འོ། དེ་དག་ལ་ཡུལ་གྱི་དངོས་པོར་བཟའ་བར་བྱ་བ།

⁶⁰¹ For *bāhyāyatana-* (ཕྱི་རོལ་གྱི་སྐྱེ་མཚན་) MS. *vākkāyātana-*.

⁶⁰² MS. *vinibhāgena*, Tib. བྱ་དང་དུ་མི་འཇུག་པར་.

⁶⁰³ See Vasubandhu, 6^b. 4.

⁶⁰⁴ After this the MS. has *adhyātma*. Vasubandhu has here [6^b. 5]: *tacchūnyatā bahyādhyātmasūnyateti*. (དེའི་སྟོང་བ་ཉིད་ནི་ཕྱི་
ནང་སྟོང་བ་ཉིད་ཅེས་བྱའོ།).

⁶⁰⁵ གནས་ཀྱི་གཞི་ནི་སྟོང་གྱི་འཛོལ་དེ་ནི། བས་ཅན་ཅན་སེམས་ཅན་རྣམས་ཀྱི་གནས་ཀྱི་
གཞི་རབ་དུ་འདོག་ (འདོགས་?) པས།

⁶⁰⁶ དེ་གྱུ་ཚེ་བའི་ཕྱིར།

⁶⁰⁷ ལྟོང་བ་ཉིད་ལ་རྟོག་པ་དང་བཅས་པའི་བཞིན་ཡིད་ལ་བྱུང་བས་ཡིད་ལ་བྱུང་བ་ན། བྱང་
ཚུབ་སེམས་དཔའ་རྣལ་འབྱོར་དེ་ལ་སཚེན་མར་འཛོལ་བ་གཞན་འདི་ཉེ་བར་གནས་པར་འགྱུར་རོ།

⁶⁰⁸ The last half of the *kārikā* I. 18 which may be restored as follows is being explained here:

yac ca yena yathā drṣṭam yatas tasyāpi sūnyatā ॥
The Tib. version reads

དེ་ཡང་གང་གིས་ཇི་ལྟར་མཐོང་།
གང་ཕྱིར་དེ་ཡང་སྟོང་བ་ཉིད་།

This reading is in Vasubandhu's text, but in that of Maitreya nātha there is དེ་ལ་ for དེ་ཡང་ in the last line.

⁶⁰⁹ The actual reading in the MS. after *tatra yo grāhyagrāhakābhīniveśo* is as follows: *ayam eva cātra paramārthākāro yathā tacchūnyatājñānena drṣṭam iti vikalpaḥ*. Evidently somehow or other some confusion is made here. The Tib. text is quite clear:

དེ་ལ་གང་གཟུང་བ་དང་འཛོལ་བར་མངོན་པར་ཞེན་པ་དང་། ཇི་ལྟར་དེའི་སྟོང་བ་ཉིད་ཤེས་པས་
མཐོང་བ་འདི་ཉིད་ཀྱང་འདིར་དོན་དམ་པའི་རྣམ་པའི་སྐྱེ་བུ་རྣམ་པར་རྟོག་པ་ལ་རྣལ་འབྱོར་ཅོ།

⁶¹⁰ རྣལ་འབྱོར་གྱི་སའི་འབྲུལ་པའི་སཚེན་མའི་རྣམ་པར་རྟོག་པ་རྣམ་པ་དེ་གཉིས་གཞིག་
པའི་ཕྱིར། ལྟོང་བ་ཉིད་སྟོང་བ་ཉིད་དང་དོན་དམ་པ།

⁶¹¹ Tib. lit. *jñānam ākaram ca anuktaṃ (=luptam) kṛtvā* (ཤེས་
བ་དང་རྣམ་པ་ནི་སྐྱོས་པར་བྱས་དེ།).

⁶¹² In Tib. for དངོས་པོ་དེ་ one should read དངོས་པོ་མེད་པ་ meaning *abhāva*.

⁶¹³ Tib. simply *śūnyatā* and not *śūnyatāśūnyatā*.

⁶¹⁴ ཇི་ལྟར་མཐོང་བ་དེ་འདིར་དོན་དམ་པའོ་སྐྱེས་པའི་རྣམ་པ་དེས་སྤོང་བ་ཉིད་ནི་དོན་དམ་པ་སྤོང་བ་ཉིད་དོ། ཅེའི་ཕྱིར།

⁶¹⁵ དངོས་པོ་དེ་ལོ་བོར་སྐྱོ་བདག་པ་ལྟེ། དེ་གཞིག་པའི་ཕྱིར་འདུས་བྱས་སྤོང་བ་ཉིད་ ཅེས་བྱ་བ་ནས་ཚོས་ཐམས་ཅད་སྤོང་བ་ཉིད་ཅེས་བྱ་བ་ལ་ཐུག་པའི་བར་གྱི།

⁶¹⁶ See note 593.

⁶¹⁷ This is the substance of I. 20^{c-d}. It is to be noted that the MS. clearly reads here and below (fol. 16^a. 4, 16^b. 3) *pratipadyate* in explaining the word *prapadyate* of I. 20^d of the text.

⁶¹⁸ དག་བ་ནི་འདུས་བྱས་དང་འདུས་མ་བྱས་དེ་ལས་དང་ལྷ་ངན་འདས་པའོ། དེ་གཉིས་འདག་གོ་རིམ་ (X རིམས) བཞིན་ཏུ་སྐྱར་རོ། For *śubham* of *Sthiramati* (དག་བ་ནི) *Vasubandhu* (6^b. 7) has *śubhadvayam* (དག་བ་གཉིས་ནི).

⁶¹⁹ སེམས་ཅན་གྱི་དོན་དུ་བདག་གིས་འཁོར་བ་ཡོངས་སུ་བདང་བར་མི་བྱ་ལྟེ། འཁོར་བ་ ཡོངས་སུ་བདང་ན་བྱང་ཚུབ་མ་རྙེད་པར།

⁶²⁰ For *-bhumāv avatiṣṭhate* (སར་གནས་པར་འགྱུར་བས), MS. *-bodhav vyavatiṣṭhate*.

⁶²¹ In X-s of both *Vasubandhu* and *Sthiramati* read ལྷོ་ for ལྷི་.

⁶²² ཡོངས་སུ་གཏོང་ངོ་ཞེས་བྱ་བ་སྐྱོས་སོ།

དག་བ་མི་ཇད་བྱ་བའི་ཕྱིར་

ཞེས་བྱ་བ་ནི་ཡང་བདག་ (X དག་) གིས་དག་བའི་ཙ་བ་རྣམས་མི་ཟད་པར་བྱའོ་སྐྱེས་པ་ལྟེ།

⁶²³ Tib. reads *-vipākakāyasya* (ནམ་པར་སྐྱིན་པའི་ལྷ་ས་ནི), while in the MS. there is simply *-vipākasya*, which is corrected by a second hand as *-vipākaya*.

⁶²⁴ ཇེག་པ་མེད་པའི་དངོས་པོ་དེ་ཚོས་ཀྱི་སྐྱེ་ནི་ཕྱང་བོ་དེ་ལྷག་མ་མེད་པའི་ཕྱ་ངན་ལས་ འདས་པའི་དབྱིངས་ན་ཡང་རྒྱན་ཆད་པར་མི་འགྱུར་རོ་ཞེས་བྱ་བ་པའི།

⁶²⁵ ངོ་བོ་ཉིད་ནི་ཐོག་མ་མེད་པའི་དུས་ཅན་ཏེ། ལྷོ་བྱར་དུ་བྱུང་བ་མ་ཡིན་ནོ་ཞེས་བྱ་བའི་ བ་ཚོག་གོ། ཇི་ལྟར་ཐོག་མ་མེད་པ་ཅན་གྱི་འཁོར་བ་ན་ལ་ལ་ནི་སེམས་དང་བཅས།

⁶²⁶ Literally, in fact, we have here *-anuvyañjana-* (དབེ་བྱང་), and not *-vyañjana-*, but owing to the metre we have put the latter taking it in the sense of *anuvyañjana*.

⁶²⁷ བཞུན་དག་ན་རེ་སེམས་ཅན་ཐམས་ཅད་དེ་བཞིན་གཤེགས་པའི་རིགས་ཡིན་པས། འདིར་རིགས་ཞེས་བྱ་བ་ནི་དེ་བཞིན་དུ་ཤེས་པར་བྱའོ་ཞེའོ།

⁶²⁸ Tib. quotes here the whole line.

⁶²⁹ MS. *stambha-*.

⁶³⁰ དག་གཉིས་ཐོབ་པར་བྱ་བའི་ཕྱིར། བྱང་ཚུབ་སེམས་དཔའ་སྐྱབ་པར་བྱེད། ཉག་དུ་ སེམས་ཅན་པན་བྱའི་ཕྱིར། བྱང་ཚུབ་སེམས་དཔའ་སྐྱབ་པར་བྱེད། ཅེས་ཐམས་ཅད་དང་སྐྱར་རོ།

⁶³¹ Tib. འབད་པར་བྱའོ, MS. *partītavyam*.

⁶³² དེའི་ཕྱིར་རྣམ་པར་བསྐྱོམ་བ་ཞེས་བྱ་ལྟེ། དེའི་སྤོང་། MS. omits *vibhā° tasya*.

⁶³³ ཚོས་ཐམས་ཅད་སྤོང་བ་ཉིད་ཅེས་བྱའོ། འདིར་རྣམ་པར་བསྐྱོམ་བ་ཞེས་བྱ་བ་ཇི་ལྟེ་ བྱ་ཞེན། ཤེས་པར་བྱ་བ་ལ་ཤེས་པ་བར་ཆད་མེད་པར།

⁶³⁴ Tib. omits *adhyātma-*.

⁶³⁵ MS. adds here *kimartham punar eṣām dvividhā śūnyatā*.

⁶³⁶ After having quoted the *kārikā* I. 21, *Vasubandhu* says the following on which these lines of *Sthiramati* are based: *pudgaladharmābhāvaḥ śūnyatā. tasyābhāvasya sadbhāvo'pi śūnyatā. bhoktrādiśūnyateti yathā pūrvam [I. 18^{a-b}] uktam tatra śūnyatālakṣaṇanirdeśād abhāvaśūnyatā abhāvasvabhāvaśūnyatā ca dvividhā śūnyatā ante vyavasthāpyate* (གང་ཟག་དང་ཚོས་ཀྱི་དངོས་པོ་ མེད་པ་ནི་སྤོང་བ་ཉིད་དོ། དངོས་པོ་མེད་པའི་དེའི་དངོས་པོ་ཡོད་པ་ཡང་སྤོང་བ་ཉིད་དོ། ཟ་བ་

ལ་སོགས་པ་སྟོང་པ་ཉིད་ཅེས་གོང་དུ་རི་སྐད་སྐྱེས་པ་དེར་སྟོང་པ་ཉིད་ཀྱི་མཚན་ཉིད་བཟུན་པའི་
ཕྱིར། དངོས་པོ་མེད་པ་སྟོང་པ་ཉིད་དང་། དངོས་པོ་མེད་པའི་ངོ་བོ་ཉིད་སྟོང་པ་ཉིད་དང་།
སྟོང་པ་ཉིད་ནས་པ་གཉིས་ཐ་མར་ནས་པར་འཛོལ་སྟེ། —7°. 4-5).

687 See the preceding note.

688 དེའི་ཕྱིར།

གང་ཟག་དང་ནི་ཚོས་ནམས་ཀྱི། དངོས་པོ་མེད་འདིར་སྟོང་པ་ཉིད།
དེ་དངོས་མེད་པའི་དངོས་ཡིད་ལ། དེ་ནི་དེ་ལས་སྟོང་ཉིད་གཞན་འོ།

ཞེས་བྱ་བ་གསུངས་སོ། དེ་ལ་རི་སྐད་དུ་བཤད་པའི་ཟ་བ་པོ་ལ་སོགས་པ་ལ་གང་ཟག་དང་
ཚོས་ཀྱི་དངོས་པོ་མེད་པ་ནི་སྟོང་པ་ཉིད་དོ། དངོས་པོ་མེད་པ་དེའི་དངོས་པོ་ཡིད་པ་ཡང་སྟོང་
པ་ཉིད་དོ། དེ་ལ་གང་ཟག་དང་ཚོས་དངོས་པོ་མེད་པ་ནི་དངོས་པོ་མེད་པ་སྟོང་པ་ཉིད་དོ།
དངོས་པོ་མེད་པ་དེའི་དངོས་པོ་ཡིད་པ་ནི་དངོས་པོ་མེད་པའི་ངོ་བོ་སྟོང་པ་ཉིད་དོ། འདི་དག
གི་གང་ནས་སྟོང་པ་ཉིད་ནས་པ་གཉིས་ཅེའི་ཕྱིར་ཐ་མར་ནས་པར་བཞག་ཅེ་ན། དེའི་ཕྱིར་སྟོང་
པ་ཉིད་ཀྱི་མཚན་ཉིད་བཟུན་པའི་ཞེས་བྱ་བ་སྐོས་སོ། སྟོང་པ་ཉིད་བཟུན་པ་ཡང་ཅེའི་ཕྱིར་ཞེ་ན།

689 MS. throughout *puṅgala* for *puḍgala*.

690 ཞེས་བྱ་བ་; MS. omits *iti*.

691 བསལ་བའི་ཕྱིར། དངོས་པོ་མེད་པའི་ངོ་བོ་ཉིད་སྟོང་པ་ཉིད་དོ། གལ་ཏེ་དངོས་པོ་
མེད་པ་སྟོང་པ་ཉིད་མ་བཟོན་ན། ཀུན་རྟོགས་པའི་ངོ་བོ་ཚོས་དང་གང་ཟག་གཉིས་ཡོད་པར།

692 རང་བཞིན་ནང་གི་སྐྱེ་མཚན་གྱིས་པ་ནམས་ཀྱི་ཟ་བར་བསམས་པ་ནམས་ལ། ཟ་བའི་
གང་ཟག་དང་བརྟགས་པའི་མཚན་ཉིད་མིག་ལ་སོགས་པ་ནམས་མེད་པ་དང་དེའི་དངོས་པོ་མེད་
པའི་དངོས་པོ་ཡིད་པ་ནི།

693 In the Tib. text read རྣམས་ཀྱི་ for འགྲིས་

694 In the Tib. text read བདག་གི་ for འགྲིས་

1 This is the reading in the Tib. texts of Maitreyanātha and Vasubandhu, while Sthiramati reads the last line as follows: དེ་ལ་དེ་ཉིད་གཞན་ Evidently it is defective. In b Vasubandhu has *mi* for *med*.

646 དངོས་པོ་མེད་པ་དང་། དེའི་དངོས་པོ་མེད་པའི་དངོས་པོ་ཡིད་པ་ནི་ཕྱི་སྟོང་པ་ཉིད་དོ།
དེའི་ལྷས་ཏེ་ཞོག་པ་ལ་ཟ་བའི་གང་ཟག་དང་། བྱིས་པའི་སྐྱེ་བོས་ཀུན་བརྟགས་པའི་གཞུགས་
ལ་སོགས་པ་དང་།

646 དངོས་པོ་ཡིད་པ་ནི།

647 MS. 'bhāvās.

648 Tib. སྟོང་པ་ཉིད་; MS. *śūnya*.

649 MS. *-jñānam*.

650 སྟོང་པ་ཉིད་ཤེས་པ་དང་དོན་དམ་པའི་ནས་པ་ལ་ཡང་། ཤེས་པ་པོ་དང་ནས་པ་འཛོན་
པ་པོའི་གང་ཟག་དང་། ཀུན་[བ]རྟགས་པའི་མཚན་ཉིད་སྟོང་པ་ཉིད་ཤེས་པ་དང་། དོན་དམ་
པའི་ནས་པའི་དངོས་པོ་མེད་པ་དང་།

651 ཐུག་གི་བར་དུ་བྱང་ཆུབ་སེམས་དཔའ་འབྱུང་དགོས་པ་ནམས་ལ། གང་ཟག་དང་ཀུན་
བརྟགས་པའི་མཚན་ཉིད་ཚོས་ནམས་ཀྱི་ (X ཀྱིས་) དངོས་པོ་མེད་པ་དང་། དེའི་དངོས་པོ་
མེད་པའི་ For མེད་པའི་ X མེད་པ་མེད་པའི་

652 བདག་ཉིད་མེད་དོ། མདོར་བསྐྱེས་ན་ནས་པར་དག་པའི་འཛོན་པ་ཐམས་ཅད་ཀྱི་གཉིན་
པོ་དང་། མདོ་སྐུའི་དགོངས་པ་ཐམས་ཅད་ལྱང་བཟུན་པའི་ཕྱིར།

653 དེ་ལ་སྟོང་པ་ཉིད་ཀྱི་ཡུལ་ནི་ཟ་བ་ལ་སོགས་པའི་དོན་ནས་སངས་རྒྱས་ཀྱི་ཚོས་ལ་ཐུག་
གི་བར་དུ་དོ། དེ་རབ་དུ་བཟུན་པ་ཡང་སྟོང་པ་ཉིད་ཀྱི་(X ཀྱིས་)།

654 It is according to Tib.: སྟོང་པ་ཉིད་ཀྱི་རང་བཞིན་ནི་དངོས་པོ་མེད་པའི་
ངོ་བོ་ཉིད་དང་། དངོས་པོ་མེད་པའི་དངོས་པའི་ངོ་བོ་ཉིད་དོ། The MS. reads: *śūnya-*
tāsvabhāvo'bhāvo'bhāvasvabhāvaś ca.

655 It is to be noted here that *śuddhaye buddhadharmānām* is the
actual reading, but the Tib. text of Sthiramati has here *labdhaye*
(ཐོབ་པར་བྱ་བ) for *śuddhaye*. See note 656.

656 བདག་ཉིད་དུ་ཤེས་པར་བྱེད་པའི་ཕྱིར་རོ། སྟོང་པ་ཉིད་བསྐོས་པར་དགོས་པ་ནི་དགོ་
བཀའི་ཐོབ་པར་བྱ་བ་ནས་བརྩམས་ཏེ། སངས་རྒྱས་ཀྱི་ཚོས་ཐོབ་པར་བྱ་བའོ་བར་དུ་དོ།
དེ་བཟུན་པ། See note 655.

⁶⁵⁷ Here the stem is *bhāvana* and not *bhāvanā*.

⁶⁵⁸ After *bhāvanād* Tib. adds *prāpyate* (འཐོབ་པོ).

⁶⁵⁹ རབ་དུ་བསྐྱེད་པའི་ཐོག་གོ།

⁶⁶⁰ སྤོ་མ་མེད་པའི་དུས་ན་རྣམ་པར་དག་གོ་ཞེས་བྱ་བ་དང་། རང་སྤོང་པ་ཉིད་ལ་སོགས་པ་བཅུ་དུག་དབྱེ་བ་བཤད་མ་ཐག་པའི་རྣམ་པ་ཡིན་པར་ཤེས་པར་བྱའོ།

⁶⁶¹ Tib. *bhedanirdeśa*° (དབྱེ་བ་བཤད་བ་) for *tannirdeśa*°.

⁶⁶² ལྷུབ་པ་ཇི་ལྟར་ཤེས་པར་བྱ་ཞེ་ན། འདིར་ཅི་ཞེས་བསྐྱབ་པར་བྱ་ཞེ་ན།

⁶⁶³ MS. *dhyati*.

⁶⁶⁴ In the Tib. text read ལྷུབ་ for བསྐྱབ་.

⁶⁶⁵ དབང་དུ་མཛད་དེ།

གཤམ་ཏེ་ཉོན་མོངས་དེ་མ་གྱུར།

ལུས་ཅན་ཐམས་ཅད་གྲོལ་བར་འགྱུར།།

ཞེས་བྱ་བ་གསུངས་སོ། རྣམ་པར་གྲོལ་བ་ནི་ཀུན་ནས།

⁶⁶⁶ Tib. omits *samkleśaprahānam*.

⁶⁶⁷ ལ་སྐྱེས་པར་ཡང་འ་ཉེ་བར་ཉོན་མོངས་པ་རྣམས་ཀྱིས།

⁶⁶⁸ *Sthiramati*'s Tib. text adds here *iti* (འགྲིས་ཤེས་བྱ་བ་ལ) .

⁶⁶⁹ ཀུན་ནས་ཉོན་མོངས་པ་མེད་པས་འབད་བ་མེད་དུ་ (X ཉིད་དུ; *Vasubandhu*'s text མེད་པར, which is quoted by *Sthiramati* himself. See below). སེམས་ཅན་ཐམས་ཅད་འགྲོལ་བར་འགྱུར་རོ། འབད་བ་མེད་པར་ཞེས་བྱ་བ་ནི་གཉེན་པོ་མེད་པ་ཉིད་དུ་སྟེ། མེད་དོ།

⁶⁷⁰ In the Tib. text read ཀྱི་ for ཀྱིས་.

⁶⁷¹ དེ་ནི་རབ་དུ་དབྱེ་བ་རྣམ་པར་དང་བསྐྱབ་པའི་ཕྱིར།

གཤམ་ཏེ་རྣམ་པར་དེ་མ་གྱུར། འབད་བ་འབྲས་བུ་མེད་པར་འགྱུར།

ཞེས་བྱ་བ་གསུངས་སོ།

⁶⁷² མི་འགྱུར།

⁶⁷³ སྤོ་མ་དེ་དང་བྲལ་བར་མི་འགྱུར་བ་དང་། སྤོ་མ་དང་བཅས་པ་ནི་འགྲོལ་བར་མི་འགྲན་པའི་ཕྱིར་རོ། ཐར་པར་བྱ་བའི་ཕྱིར་ [ཚོལ་བ་] འབྲས་བུ་མེད་པར་མི།

⁶⁷⁴ ཚོས་ཉེ་བར་བརྒྱང་བས་ཀུན་ནས་ཉོན་མོངས་ལ། རྣམ་པར་དག་པའི་ཚོས་ཉེ་བར་བརྒྱང་བས་ (X བ་) རྣམ་པར་དག་གོ། སྤོང་པ་ཉིད་མཛད་དུ།

⁶⁷⁵ Tib. *taddhetukam* (དེའི་རྒྱུ) for *tadupādānam*.

⁶⁷⁶ X adds *vā*.

⁶⁷⁷ མཛད་དུ་ཀུན་ནས་ཉོན་མོངས་པ་འཇམ། རྣམ་པར་དག་པར་གྱུར་དུ་རྩིན་ནན། དེའི་ཕྱིར་ལུས་ཅན་རྣམས་དང་འབྲེལ་བ་ཅི་ཡོད་ན། འདི་ལྟར་སྤོང་པ་ཉིད་རྣམ་པར་དག་པས།

⁶⁷⁸ Tib. གཤམ་ཏེ་ omitting the following *ca*. MS. *yadā*. See note 679.

⁶⁷⁹ Omitted in Tib. After it MS. adds *ca*.

⁶⁸⁰ དེའི་ཕྱིར་འདི་གྲུབ་པ་ཡིན་ནོ། MS. *bhūtam abhūtam api* for *tata idam*.

⁶⁸¹ This is according to *Sthiramati*'s Tib. text (ཇི་ལྟར་ཉོན་མོངས་པར་གྱུར་བ་མ་ཡིན་ལ་མ་དག་པ་ཡང་མ་ཡིན་ཞེ་ན།), but *Vasubandhu*'s reading in accordance with the Tib. is *katham nākliṣṭā nāpi siddheti* (ཇི་ལྟར་ཉོན་མོངས་པར་གྱུར་བ་མ་ཡིན་པ་ཡང་མ་ཡིན་ལ། དག་པ་ཡང་མ་ཡིན་ཞེ་ན) .

⁶⁸² The *Visvabharati* Xylograph clearly reads here in the sentence དག་པ་ twice, and not དག་པ་ as appears in a different copy.

⁶⁸³ དེ་ནི་དག་དང་མ་དག་མིན། ཇི་ལྟར་ཉོན་མོངས་པར་གྱུར་བ་མ་ཡིན་ལ་མ་དག་པ་ཡང་མ་ཡིན་ཞེ་ན། དག་པ་གཉིས་ཀྱི་ (X ཀྱིས་) སྐབས་ཁོང་དུ་རྩད་པར་བྱེད་པས།

⁶⁸⁴ A reading *suddhir eva* after *gamakatvāt* is added in Tib. (དག་པ་ཉིད་དེ). After this it runs: འདིར་ལུས་དང་སེམས་རང་བཞིན་གྱིས་འོད་གསལ་བའི་ཕྱིར་རོ་ཞེས་འབྱུང་ངོ་། Here read ལུང་ for འབྱུང་. The point to be discussed here is with regard to the reading *aha* of which there is nothing in *Sthiramati*'s Tib. which unnecessarily adds *deha* (ལུས་དང་) before *cittasya* in the passage quoted from *Vasubandhu*.

It seems that this portion of the MS. which was before the Tib. translator was corrupt and confused and he translated it without attempting at any emendation. And thus there seems to have been some connection between *āha* and *deha*.

⁶⁸⁵ Tib. adds *mala-* (དྲི་མའི་).

⁶⁸⁶ For *visuddha Vasubandhu suddha* (དག་པོ་).

⁶⁸⁷ MS. adds here *kim tarhi*, but it is not required, nor is its equivalent found in Tib.

⁶⁸⁸ Tib. has no *dvaya*, but according to Skt. one should read *གཉིས་* for *ཉིད་* here. See note 689.

⁶⁸⁹ དག་པོ་གཉིས་ (X ཉིད་) གྲིས་ཁོང་དུ་རྩེད་པར་བྱེད་དོ། དེ་ཡང་སྐོ་བྱར་གྱི་ ཉོན་མོངས་པས་ཉོན་མོངས་པ་ཡིན་གྱི་རང་བཞིན་གྱིས་ནི་མ་ཡིན་ཞེས་སྟོན་དོ། དེ་ཡང་ལུང་ ལས་སྐོ་བྱར་གྱི་ཉི་བའི་ཉོན་མོངས་པ་རྣམས་གྲིས་ (X གྱི།)།

⁶⁹⁰ For *laukika° eke* MS. *laukikā-lokottarārtha-margād viśeṣā° ko*. For *viśeṣārtham* Tib. *viśeṣapradarśanārtham* (འབྲུ་བར་དུ་བཟུན་པའི་ཕྱིར་ཉི་ཏེ།).

⁶⁹¹ In the Tib. text one should read འཇིག་རྟེན་པ་ཡི་ for འདྲིན་གྱི་.

⁶⁹² Read དྲི་མ་རྣམས་གྲིས་ for འདྲི་མ་.

⁶⁹³ སའི་དྲི་མ་རྣམས་གྲིས་ (X གྱི།) ཉོན་མོངས་གྱི། དེའི་གཉིན་པོའི་ཕྱིར་འོག་མས་ ནི་མ་ཡིན་ནོ། འཇིག་རྟེན་ལས་འདས་པའི་ལས་ནི་རྩེད་ཏུ་དང་། འབྲིང་པོ་ལ་སོགས།

⁶⁹⁴ Tib. *°viśeṣasadbhāvāt* (བྱི་བྲག་ཡོད་པས་).

⁶⁹⁵ Tib. omits *ucyate*.

⁶⁹⁶ ཟག་པ་དང་བཅས་པས་རང་བཞིན་གྱིས་རྣམས་པར་དག་པ་མ་ཡིན་པས། མ་དག་པ་ ཡིན་ཞེས་བཤད་དོ། དེ་བཞིན་དུ་ཉོན་མོངས་པ་དེ་ཡང་མ་ཡིན་ཞེ་ན། བཤད་པ་ལ། དག་པ་མ་ ཡིན་ནོ་ཞེས་བྱ་བ་ནི།

⁶⁹⁷ Here MS. *°āsrava°*, but in other cases it has always *°āsrava°*. In MS. there is *sāsravād* (= *sāsrāvād*). *Tib. would read *sāsravakuṣa-* *lavīṣe°* (ཟག་པ་དང་བཅས་པའི་དགོ་བ་དང་བྱི་བྲག་)།

⁶⁹⁸ MS. *°viśeṣanārtham*.

⁶⁹⁹ Tib. ཉོན་མོངས་པ་ཅན་ཡིན་ལ།

⁷⁰⁰ Tib. adds *ucyate* (དག་པ་ཉིད་ཅེས་བཤད་དོ།). MS. *iva* for *eva*.

⁷⁰¹ The sentence *evam sūnyatā° bhavati* is based on *Vasubandhu's* reading: *evam sūnyatāprabhedanirdeśah sādhitō bhavati*. (དེ་ལྟ་སྟོང་པ་ཉིད་ཀྱི་རབ་དུ་དབྱེ་བ་བཟུན་པ་བསྐྱབ་པ་ཡིན་ནོ།) 7°. 3.

⁷⁰² སྟོང་པ་ཉིད་ཀྱི་ (X གྱིས་) རབ་དུ་དབྱེ་བ་ཀུན་ནས་ཉོན་མོངས་པ་དང་། རྣམས་པར་ དག་པ་འདི་བཟུན་པ་འདི་བསྐྱབ་པ་ཡིན་ནོ། སྟོང་པ་ཉིད་ཀྱི།

⁷⁰³ MS. adds *iti*.

⁷⁰⁴ དངོས་པོ་ཞེས་བཤད་པས་དངོས་པོའི་མཚན་ཉིད་དོ། དངོས་པོའི་མཚན་ཉིད་ཀྱང་། དངོས་པོ་ཡོད་པ་དང་དངོས་པོ་སྐད་པ་ལས་རྣམས་པར་གྲོལ་བའི་མཚན་ཉིད་དང་།

⁷⁰⁵ Tib དེ་བས་ན། It is sometimes translated in the present work as *ata eva*. See fols. 3°. 8; 7°. 5. MS. *tasyā'*.

⁷⁰⁶ Tib. ཡང་དག་པ་མ་ཡིན་པ། MS. omits *abhūta-*.

⁷⁰⁷ རྣམས་པར་བཞག་པའི་དོན་བསྐྱུས་པ་ཇི་ལྟར་ཤེས་པར་བྱ་ཞེ་ན། དེའི་ཕྱིར་རྣམས་པར་ བཞག་པ་ནི་རྣམས་བྱངས་ལ་སོགས་པ།

⁷⁰⁸ Tib. suggests this, while MS. reads *etayā*. See note 709.

⁷⁰⁹ མཚན་ཉིད་ལ་སོགས་པ་རྣམས་པ་བཞི་པོ་འདི་དག་བཟུན་པས་ After the sentence *vyavasthānataḥ° veditavyaḥ* quoted above *Vasubandhu* proceeds [7°. 5-6]: *tasmād eteṣāṃ catuḥprakāraṇāṃ nirdeśād vikalpotrāsālyasandehopāśamartham sūnyatāyāḥ svalakṣaṇam kar-malakṣaṇam saṃkleśavyavadānalakṣaṇam gotralakṣaṇam cōktaṃ* (དེ་ལས་རྣམས་པ་བཞི་པོ་འདི་དག་བཟུན་པས་ནི་རྣམས་པར་རྟོག་པ་དང་། སྐག་པ་དང་། ལེ་ལོ་ དང་། ཐོ་ཚོས་ཉེ་བར་བྱ་བའི་ཕྱིར་སྟོང་པ་རང་གི་མཚན་ཉིད་དང་། ལས་ཀྱི་མཚན་ཉིད་དང་། ཀུན་ནས་ཉོན་མོངས་པ་དང་། རྣམས་པར་བྱང་བའི་མཚན་ཉིད་དང་། རིགས་པའི་མཚན་ཉིད་བཟོད་ པ་ཡིན་ནོ།)།

710 རིགས་ (X རིག་) བའི་མཚན་ཉིད་བརྗོད་པ་ཡིན། དེ་ལ་རྣམ་པར་རྟོག་པའི་
 བཞུགས་པོར་རང་གི་མཚན་ཉིད་དེ། འདི་ནི་དངོས་པོ་དང་དངོས་པོ་མེད་པ་དང་གཉི་གྱ་དང་
 བྱ་དང་གཅིག་པ་ཉིད་ཏུ་འཛིན་པའི་བདག་ཉིད་དོ། ལྷོང་པ་ཉིད་ཀྱི་མཚན་ཉིད་ཐོས་ནས་མ་མོས་
 བ་རྣམས་ཀྱི་ (X ཀྱིས་) ལྷག་པར་འགྲུར་བ་དེ་གཉིན་པོར་ལས་ཀྱི་མཚན་ཉིད་དེ། མཚན་
 མ་དེ་བཞིན་ཉིད་ཀྱི་ལས་དང་། ཕྱིན་ཅི་མ་ལོག་པའི་ལས་དང་། མཚན་མ་ཐམས་ཅད་སྤོང་བའི་
 ལས་དང་། འཇིག་རྟེན་ལས་འདས་པའི་ལེ་ཤེས་ཐམས་ཅད་ཀྱི་ཡུལ་ཉིད་ཏུ་གནས་པའི་ལས་
 དང་། དམིགས་ན་འཕགས་པའི་ཚོས་ཀྱི་རྒྱུའི་དངོས་པོའི་ལས་སོ། དེ་ལྟར་སྤོང་པ་ཉིད་ཀྱི་
 རང་གི་ངོ་པོ་དང་ལས་ཐོས་པ་ཅམ་གྱིས་རྟོག་པར་འཛིན་པ་ལེ་ལོ་ཅན་རྣམས་ཀྱི་ལེ་ལོ་བསལ་
 བའི་ཕྱིར། རབ་ཏུ་དབྱེ་བའི་མཚན་ཉིད་དོ། དེ་ཇི་ལྟར་ཀུན་ནས་ཉོན་མོངས་པར་འགྲུར་རྣམ་
 པར་དག་པར་འགྲུར་སྐྱམ་པའི་སོས་ཉེ་ཟ་བ་རྣམས་ཀྱི་ཐེ་ཚོམ་བསལ་བའི་ཕྱིར་རིག་མཚན་
 ཉིད་དོ།

བསྐྱེད་བཅོས་དབྱས་དང་མཐའ་རྣམ་པར་འབྱེད་པ་ལས་མཚན་ཉིད་ཀྱི་ལུང་
 བཤད་པ་ལྟེ། དང་པོའི་འགྲེལ་བ་བཤད་དོ།

